

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Khan Mohammad NOORI

EKONOMİK İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI 2025 VİZYONU BAĞLAMINDA TÜRKİYE –
AFGANİSTAN İLİŞKİLERİ: Uluslararası Ticaret ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar Özelinde
Bir Analiz

İktisat Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2023

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Khan Mohammad NOORI

EKONOMİK İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI 2025 VİZYONU BAĞLAMINDA TÜRKİYE –
AFGANİSTAN İLİŞKİLERİ: Uluslararası Ticaret ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar Özelinde
Bir Analiz

Danışman

Prof. Dr. Sibel MEHTER AYKIN

İktisat Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2023

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Khan Mohammad NOORI'nin bu çalışması, jürimiz tarafından İktisat Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Osman KARKACIER (İmza)

Üye (Danışmanı) : Prof. Dr. Sibel MEHTER AYKIN (İmza)

Üye : Prof. Dr. Selman YILMAZ (İmza)

Tez Başlığı: EKONOMİK İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI 2025 VİZYONU BAĞLAMINDA TÜRKİYE – AFGANİSTAN İLİŞKİLERİ: Uluslararası Ticaret ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar Özelinde Bir Analiz
--

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi: 08/06/2023

Mezuniyet Tarihi:13/07/2023

(İmza)
Prof. Dr. Engin KARADAĞ
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “EKONOMİK İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI 2025 VİZYONU BAĞLAMINDA TÜRKİYE – AFGANİSTAN İLİŞKİLERİ: Uluslararası Ticaret ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar Özelinde Bir Analiz” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

İmza

Khan Mohammad NOORI

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

12/06/2023

Öğrenci Bilgileri	
Adı-Soyadı	Khan Mohammad NOORI
Öğrenci Numarası	20185208027
Anabilim Dalı	İktisat Anabilim Dalı
Programı	İktisat Tezli Yüksek Lisans Programı
Danışman Öğretim Üyesi Bilgileri	
Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. Sibel MEHTER AYKIN
Yüksek Lisans Tez Başlığı	EKONOMİK İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI 2025 VİZYONU BAĞLAMINDA TÜRKİYE – AFGANİSTAN İLİŞKİLERİ: Uluslararası Ticaret ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar Özelinde Bir Analiz / TURKIYE – AFGHANISTAN RELATIONS IN VIEW OF 2025 VISION OF THE ECONOMIC COOPERATION ORGANIZATION: An Analysis in Terms of International Trade and Foreign Direct Investments
Turnitin Bilgileri	
Ödev Numarası	2114434191
Rapor Tarihi	12.06.2023
Benzerlik Oranı	Alıntılar hariç: %15 Alıntılar dahil: %17
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE, Yukarıda bilgileri bulunan öğrenciye ait tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 89 sayfalık kısmına ilişkin olarak Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esaslarında belirlenen filtrelemeler uygulanarak yukarıdaki detayları verilen ve ekte sunulan rapor alınmıştır. Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir: (X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylarım. () Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise: Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporunun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esaslarında öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.	
Gerekçe:	
Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlere uygun olarak tarafımca yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim. Danışman Öğretim Üyesi Prof. Dr. Sibel MEHTER AYKIN İmza	

İÇİNDEKİLER

ŞEKİLLER LİSTESİ.....	v
TABLolar LİSTESİ.....	vi
GRAFİKLER LİSTESİ	viii
SİMGELER LİSTESİ.....	ix
KISALTMALAR LİSTESİ.....	x
ÖZET	xiii
SUMMARY.....	xv
ÖNSÖZ.....	xvii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI

1.1. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın Amacı, Yapısı, Yönetimi	4
1.1.1. Kuruluşu ve Genişlemesi.....	4
1.1.2. Kurumsal Yapısı ve Çalışma Prensipleri.....	6
1.1.3. Hedefler ve Gerçekleşmeler	12
1.2. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın Genel Görünümü.....	13
1.3. Araştırmanın Amacı, Yöntemi, Veri Seti ve Kısıtları	20
1.3.1. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi.....	21
1.3.2. Araştırmada Kullanılan Veri Seti ve Kısıtlar	22

İKİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI 2025 VİZYONU BAĞLAMINDA TARAFLAR ARASINDAKİ TİCARİ İLİŞKİLERİN GELİŞİMİ

2.1. Kavramsal Çerçeve	24
2.2. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın Yasal Dayanağı	26
2.2.1. İzmir Antlaşması.....	26
2.2.2. Ticaret, Yatırımlar ve Ulaştırma ile İlgili İkincil Düzenlemeler	28
2.2.2.1. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Ticaret İşbirliği Hakkında Çerçeve Anlaşma	28
2.2.2.2. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Ticaret Anlaşması.....	29

2.2.2.3. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Transit Taşıma Çerçeve Anlaşması.....	31
2.2.2.4. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Kaçakçılık ve Gümrük Suçları Veri Bankasının Kurulması ve İşletilmesine Dair Anlaşma.....	31
2.2.2.5. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na Üye Devletlerin İşadamlarına Yönelik Vize Prosedürlerinin Basitleştirilmesine İlişkin Anlaşma.....	32
2.2.2.6. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Üye Devletleri Arasında Yatırımların Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma	33
2.2.2.7. Diğer Anlaşmalar.....	33
2.3. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı 2025 Vizyonu	34
2.3.1. Ticaret	35
2.3.2. Ulaştırma ve Bağlantısallık.....	36
2.3.3. Enerji.....	38
2.3.4. Turizm.....	38
2.3.5. Ekonomik Büyüme ve Verimlilik.....	39
2.3.6. Refah ve Çevre.....	41
2.4.Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın Mal Ve Hizmet Ticareti İle Doğrudan Yabancı Yatırım Göstergeleri	42
2.5. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın Geleceği Bağlamında Başlıca Güçlükler Ve Fırsat Alanları	46

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE – AFGANİSTAN İLİŞKİLERİ

3.1. Afganistan Ülke Kimliği.....	50
3.1.1. Siyasi Görünüm	51
3.1.2. İdari Görünüm.....	55
3.1.3. Ekonomik Görünüm	56
3.2. Tarihsel Süreçte Türkiye – Afganistan İlişkileri.....	59
3.2.1 Türkiye Ve Afganistan Arasındaki Siyasi İlişkiler.....	60
3.2.2. Türkiye Ve Afganistan Arasındaki Ekonomik İlişkiler.....	61
3.2.2.1 Taraflar Arasındaki Dış Ticaret Hacmi	64
3.2.2.2 Taraflar Arasındaki Yatırımlar	72
3.3. Türkiye – Afganistan İlişkilerinin Geleceği Bağlamında Başlıca Güçlükler Ve Fırsat Alanları	73
Sonuç.....	78

Kaynakça	87
Ek 1: Türkiye’deki Üniversitelerin Çeşitli Enstitüleri Bünyesinde İktisat Anabilim Dalı Lisansüstü Programlarında Afganistan Üzerine Tamamlanan Tezler	99
Ek 2: Türkiye’deki Üniversitelerin Çeşitli Enstitülerinin İktisat Anabilim Dalı Lisansüstü Programlarında Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Üzerine Tamamlanan Tezler.....	103
Özgeçmiş	104

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1.1: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Logosu ve Üye Devlet Bayrakları.....	5
Şekil 1.2: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Üyesi Devletler.....	6
Şekil 2.1: Dünya Ticaret Örgütü'ne Üye / Gözlemci Devletler Haritası.....	48
Şekil 3.1: Afganistan Haritası.....	51

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1.1: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Zirve Toplantıları	7
Tablo 1.2: Sektörel Bakanlık Toplantıları ve Diğer Toplantılar.....	8
Tablo 1.3: Bölgesel Planlama Konseyi Toplantıları	10
Tablo 1.4: Temel Göstergelerde Ekonomik İşbirliği Teşkilatı ile Dünya Karşılaştırması	14
Tablo 1.5: Yıllar İtibariyle Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na Üye Devletlerin Nüfus Büyüklüğü (bin kişi).....	14
Tablo 1.6: Yıllar İtibariyle Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na Üye Devletlerin İşsizlik Oranları (%).....	15
Tablo 1.7: Yıllar İtibariyle Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na Üye Devletlerin Gayri Safi Yurtiçi Hasılası (cari fiyatlarla, ABD\$)	16
Tablo 1.8: Yıllar İtibariyle Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na Üye Devletlerin Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Büyüme Oranı (%).....	17
Tablo 1.9: Yıllar İtibariyle Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na Üye Devletlerde Kişi Başına Düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasılası (cari fiyatlarla, ABD\$).....	17
Tablo 1.10: Beş Yıllık Dönemler İtibariyle Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na Üye Devletlerin Gayri Safi Yurtiçi Hasıllarının Sektör Bazında Dağılımı (%).....	19
Tablo 1.11: Yıllar İtibariyle Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na Üye Devletlerde Tüketici Fiyatları Endeksi (yıllık ortalama, %)	20
Tablo 2.1: Yıllar İtibariyle Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Üyesi Devletlerin Mal ve Hizmet İhracatı (bin ABD\$).....	43
Tablo 2.2: Yıllar İtibariyle Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Üyesi Devletlerin Mal ve Hizmet İthalatı (bin ABD\$).....	44

Tablo 2.3: 2020 Yılı İtibariyle Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na Üye Devletlerin Toplam Mal ve Hizmet İhracatı ile İthalatı (bin ABD\$)	44
Tablo 2.4: 2015 ve 2020 Yıllarında Üye Devletlerin Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Bölgesi'nin Toplam Mal ve Hizmet İhracatı ile İthalatındaki Yüzdesel Payları (%) ..	45
Tablo 2.5: Yıllar İtibariyle Doğrudan Yabancı Yatırımlar (milyon ABD\$).....	46
Tablo 2.6: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na Üye Devletlerin Dünya Ticaret Örgütü'ne Üyelik Durumu	48
Tablo 3.1: Türkiye ile Afganistan Arasında Ticaretin Altyapısını Oluşturan Anlaşma ve Protokoller	65
Tablo 3.2: Türkiye ile Afganistan Arasındaki Dış Ticaret Hacmi (milyon ABD\$)	66
Tablo 3.3: Türkiye ile Afganistan Arasındaki Dış Ticaret Hacmi (bin ABD\$)	69
Tablo 3.4: Afganistan'ın Dünya ile Ticaretinde İlk 10 Ürün Listesi.....	70
Tablo 3.5: Türkiye'nin Afganistan ile Ticaretinde İlk 10 Ürün Listesi.....	71

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 3.1: Türkiye'nin Afganistan'la İthalat ve İhracat Rakamları (milyon \$)67

SİMGELER LİSTESİ

ABD\$ Amerikan doları

Km² Kilometre kare

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AfM	Afganlararası Müzakereler
AFN	Afgani (Afganistan para birimi)
AISA	Afghanistan Investment Support Agency (Afganistan Yatırım Destek Ajansı)
APPI	The Agreement on Promotion and Protection of Investment among ECO Member Countries (ECO Üyesi Devletler Arasında Yatırımların Korunması ve Teşviki Anlaşması)
ASEAN	Association of Southeast Asian Nations (Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği)
ASIA	Afghanistan Investment Support Agency (Afganistan Yatırım Destek Ajansı)
BİT	Bilgi ve iletişim teknolojileri
CM	Common Market (Ortak Pazar)
CMR	Convention Marchandises Routiers (Karnesi ve Karayolu Taşıma Senedi)
CU	Customs Union (Gümrük Birliği)
DEİK	Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
ECO	Economic Cooperation Organization (Ekonomik İşbirliği Teşkilatı)
ECO-AJPA	Economic Cooperation Organization Agreement on Joint Promotional Activities (Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Ortak Tanıtım Faaliyetleri Anlaşması)
ECOAMAACM	Economic Cooperation Organization Agreement on Mutual Administrative Assistance in Customs Matters (Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Gümrükler Hususunda Karşılıklı İdari Destek Anlaşması)
ECOSA	Economic Coordination Organization Seed Association (Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Tohum Örgütü)
ECOTA	Economic Cooperation Organization Trade Agreement (Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Ticaret Anlaşması)

ECO-TFA	Economic Coordination Organization Trade Facilitation Agreement (Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Ticaret Kolaylaştırma Anlaşması)
EİT	Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
ERC	Economic Coordination Organization Reassurance Company (Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Reasürans Şirketi)
ESCAP	United Nations Economic and Social Commission for Asia and Pacific (Birleşmiş Milletler Asya ve Pasifik Ekonomik ve Sosyal Komisyon)
EU	Economic Union (Ekonomik Birlik)
FAO	Food and Agriculture Organization of the United Nations (Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü)
FTA	Free Trade Agreement (Serbest Ticaret Anlaşması)
GDP	Gross Domestic Product (Gayri Safi Yurtiçi Hasıla)
GSYİH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
Hizmet.	Hizmetler
ISAF	International Security Assistance Force (Uluslararası Güvenlik Yardım Gücü)
KEK	Karma Ekonomik Komisyonu
KOBİ	Küçük ve Orta Büyüklükteki İşletme
KTAİ	Kırgızistan, Tacikistan, Afganistan ve İran Koridoru
MDGs	Millenium Development Goals (Binyıl Kalkınma Hedefleri)
MÖ	Milattan Önce
NATO	North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
OIC	Organisation of Islamic Conference (İslam Konferansı Örgütü)
PRTs	Provincial Reconstruction Teams (İl İmar Ekipleri)
PTA	Preferential Trade Agreement (Tercihli Ticaret Anlaşması)
RACTM	Regional Agreement on Cooperation in Taxation Matters (Vergilendirme Hususunda Bölgesel İşbirliği Anlaşması)
RCD	Regional Cooperation for Development (Kalkınma için Bölgesel İşbirliği Teşkilatı)
RECCA	Regional Economic Cooperation Conference on Afghanistan (Afganistan Bölgesel Ekonomik İşbirliği Konferansı)
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
TIR	Transports Internationaux Routiers (Uluslararası Karayolu Taşımacılığı)
TÜFE	Tüketici fiyatları endeksi
UN	United Nations (Birleşmiş Milletler)
UNAMA	United Nations Assistance Mission in Afghanistan (Birleşmiş Milletler Afganistan Yardım Misyonu)
UNCDP	United Nations Common Development Plan (Birleşmiş Milletler Ortak Kalkınma Planı)
UNESCO	United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü)
UNFPA	United Nations Population Fund (Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu)
UNICEF	United Nations Children's Fund (Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu)
UNIDO	United Nations Industrial Development Organization (Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Teşkilatı)
vb.	ve benzeri
vd.	ve diğerleri
WCO	World Customs Organization (Dünya Gümrük Örgütü)
WTO	World Trade Organization (Dünya Ticaret Örgütü)
YÖK	Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı

ÖZET

Devletler; gerek ortak tarihi ve kültürel geçmiş gerekse coğrafi yakınlık dolayısıyla bir diğerine yakın olduğu ülke veya ülke grupları ile aynı örgüt çatısı altında stratejik işbirliği geliştirmektedirler. Afganistan ve Türkiye'nin üye oldukları çok sayıda uluslararası örgüt mevcuttur. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, her iki devletin de üye olduğu uluslararası örgütlerden biridir. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın amacı; taraflar arasında kültürel, ticari ve ekonomik işbirliğini geliştirmektir. Halen on devletin üye olduğu Ekonomik İşbirliği Teşkilatı ile varılmak istenen nihai nokta taraflar arasında serbest ticaret bölgesi oluşturmak yoluyla bölge halklarının refah seviyesinin ve yaşam kalitesinin artırılmasını sağlamaktır.

Bu çalışmanın amacı; genel olarak Türkiye'nin Afganistan ile ilişkilerini Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na üyelikleri çerçevesinde ele almak; özellikle de 2025 Vizyonu'nun koyduğu hedeflere ulaşma bakımından taraflar arasındaki ticaretin ve yatırımların gelişimini incelemek; elde edilen bulgulardan hareketle yaşanan darboğazlara ilişkin öneriler geliştirmektir. Amaca en uygun yöntem olarak bu çalışmada, nitel araştırma yöntemleri arasında sıralanan durum çalışması (vaka çalışması) yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın araştırma deseni Ekonomik İşbirliği Teşkilatı üyesi devletler arasındaki ticari işbirliği / ekonomik bütünleşme durumudur. Bu bağlamda, çalışmanın araştırma evrenini Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na üye on devlet oluşturmaktadır. Türkiye ve Afganistan çalışmanın örnekleme olarak belirlenmiş; taraflar arasındaki ekonomik, ticari ve siyasi ilişkiler konunun gerektirdiği ölçüde ele alınmıştır.

Çalışma kapsamında cevap aranan sorular sırasıyla şunlardır: (1) “Ekonomik İşbirliği Teşkilatı ne tür bir örgütlenmedir?” Bu sorunun cevabı birinci bölümde verilmiştir. (2) “Ekonomik İşbirliği Teşkilatı 2025 Vizyonu ve Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Ticaret Anlaşması neler yapılmasını öngörmektedir?” Bu sorunun cevabı ikinci bölümde verilmiştir. (3) “Türkiye ile Afganistan arasındaki ekonomik, ticari ve siyasi ilişkiler nasıl bir seyir izlemiştir?” Bu sorunun cevabı üçüncü bölümde verilmiştir. Bu sorulara verilen cevaplar ile elde edilen bulgulardan hareketle, “Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Bölgesi'nde bir serbest ticaret alanı oluşturulması yoluyla elde edilmek istenen sonuçlar ekonomik bağlamda sağlanmıştır?” ana sorusunun cevabını türetilmeye çalışılmıştır.

Çalışma kapsamında elde edilen bulgulardan hareketle, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Bölgesi'nde yaratılmak istenen işbirliğinden beklenen ekonomik kazanımların elde edilemediği sonucuna ulaşılmıştır. Bu çerçevede, şu önerilerde bulunulmuştur: (1) Dünya Ticaret Örgütü

ile üyelik müzakereleri devam eden Ekonomik İşbirliği Teşkilatı üyesi devletlere destek olunması, (2) Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Ticaret Anlaşması'nın kapsamının serbest ticaret anlaşmasına dönüştürülmesi, (3) Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Ticaret Anlaşması'na işlerlik kazandırılması ve tüm üye devletleri kapsayacak şekilde genişletilmesi, (4) uluslararası ticareti kolaylaştırması ve doğrudan yabancı yatırımların önünü açması beklenen diğer düzenlemelerin işlevsel hale getirilmesi, (5) kurumsal yapının güçlendirilmesi, (6) bölge içi ve bölge dışı ticaretin artırılması için kapsamlı bir ticaret finansman programının uygulamaya koyulması, (7) uluslararası ticaret fuarlarının düzenlenmesi, (8) tüm sınamalara rağmen Türkiye ile Afganistan arasındaki ilişkilerin her açıdan sıcak tutulması, (9) Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Bölgesi'nin bir bütün olarak kalkınması sürecinde Türkiye'nin geçmişte olduğu gibi bugün de gerek emniyet ve güvenliğinin sağlanmasında gerekse beşeri, sektörel, kurumsal boyutlarıyla yeniden yapılanmasında Afganistan'a destek vermeye devam etmesi.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, Vizyon 2025, Türkiye, Afganistan, Dış Ticaret.

SUMMARY

TURKIYE – AFGHANISTAN RELATIONS IN VIEW OF 2025 VISION OF THE ECONOMIC COOPERATION ORGANIZATION: An Analysis in Terms of International Trade and Foreign Direct Investments

States develop strategic partnerships with other countries or groups of countries under the same organizational structure, based on shared historical and cultural backgrounds as well as geographical proximity. Afghanistan and Turkey are members of numerous international organizations, including the Economic Cooperation Organization. The aim of the Economic Cooperation Organization is to enhance cultural, commercial, and economic cooperation among member states. The ultimate goal of the Economic Cooperation Organization, which currently has ten member states, is to establish a free trade zone among the parties in order to improve the welfare and quality of life of the region's people.

The aim of this study is to examine Turkey's relationship with Afghanistan within the framework of their membership in the Economic Cooperation Organization in general, and particularly to analyze the development of trade and investment between the two parties in terms of achieving the goals set by the 2025 Vision, and to develop recommendations for addressing any challenges identified. The case study method, which is among the qualitative research methods, has been used as the most suitable method for this purpose. The research design of the study is the economic cooperation/economic integration situation among member states of the Economic Cooperation Organization. In this context, the research universe consists of ten member states of the Economic Cooperation Organization. Turkey and Afghanistan have been identified as the sample of the research, and their economic, commercial, and political relations have been analyzed to the extent required by the topic.

In the scope of the study, the questions that are sought to be answered are as follows: (1) "What sort of organization is the Economic Cooperation Organization?" The answer to this question is provided in the first chapter. (2) "What does the Economic Cooperation Organization 2025 Vision and the Economic Cooperation Organization Trade Agreement envisage?" The answer to this question is provided in the second chapter. (3) "How have the economic, commercial and political relations between Turkey and Afghanistan evolved?" The answer to this question is provided in the third chapter. Based on the answers to these questions and the findings obtained, an attempt has been made to derive the answer to the main question,

that is; “Have the gains, envisaged by creating a free trade area in the Economic Cooperation Organization Region, been achieved in economic terms?”.

Based on the findings obtained within the scope of the research, it has been concluded that the expected economic gains from the cooperation to be created in the Economic Cooperation Organization Region could not be achieved. In this context, it is recommended (1) to support the Economic Cooperation Organization member states that are continuing membership negotiations with the World Trade Organization, (2) to transform the Economic Cooperation Organization Trade Agreement into a comprehensive free trade agreement, (3) to make the Economic Cooperation Organization Trade Agreement effective and expand it to cover all member states, (4) to implement other regulations that are expected to facilitate international trade and open the way for foreign direct investments, (5) to strengthen the institutional structure, (6) to implement a comprehensive trade financing program to increase intra-regional and extra-regional trade, (7) to organize international trade fairs, (8) to keep the relations between Turkey and Afghanistan warm in every aspect despite all the challenges, and (8) to continue to support Afghanistan in the process of overall development of the Economic Cooperation Organization Region, as Turkey did in the past and continues to do so today, both in terms of ensuring its security and stability and in terms of its human, sectoral, and institutional dimensions.

Keywords: Economic Cooperation Organization, Vision 2025, Türkiye, Afghanistan, Foreign Trade.

ÖNSÖZ

Afganistan, Asya'nın ortasında, jeopolitik olarak çok önemli konumda yer alan ve karayla çevrili bir ülke olarak yıllardır baskıcı hükümetler sebebiyle çatışma, savaş, istikrarsızlık ve adaletsizlik altında yaşamıştır. Afganistan'ın içinde bulunduğu bu durum nedeniyle, Afganistan'da yaşayan tüm halklar özellikle de etnik kökenli azınlıklar, ne yazık ki, uzun zamandan beri zorluk, fakirlik, savaş ve felaketler yaşamaktadır. Bir Afganistan vatandaşı olarak bu ülkenin halklarının sorunlarına bir nebze de olsa kendi uzmanlık alanımda çözüm üretmeyi bir sorumluluk bilmekteyim. Türkiye'de eğitim alma şansını yakalamış bir iktisat öğrencisi olarak yazdığım “Ekonomik İşbirliği Teşkilatı 2025 Vizyonu Bağlamında Türkiye – Afganistan İlişkileri: Uluslararası Ticaret ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar Özelinde Bir Analiz” başlıklı çalışmanın bu amaca hizmet etmesini temenni ediyorum.

Devletler, gerek ortak tarih ve kültürel yakınlık gerekse coğrafi konumlarını göz önünde bulundurarak diğer ülke veya ülke gruplarıyla aynı teşkilat yapısı altında stratejik işbirlikleri geliştirmektedirler. Başta Ekonomik İşbirliği Teşkilatı olmak üzere birçok teşkilatta birlikte hareket eden Türkiye ile Afganistan arasındaki ekonomik ilişkiler geçmişten günümüze her daim önem arz etmiştir. Bu çalışmada, Türkiye – Afganistan ilişkileri Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na üyelikleri çerçevesinde ele alınmıştır. Ekonomi İşbirliği Teşkilatı'nın 2025 Vizyonu ile tanımlanan hedeflere ulaşma bakımından taraflar arasındaki mal ve hizmet ticareti ile yatırımların gelişim seyrinin incelendiği çalışmada yaşanan darboğazlara ilişkin öneriler sunulmuştur.

Bana bu alanda eğitim fırsatı sunduğu için başta Türkiye Cumhuriyeti olmak üzere, Akdeniz Üniversitesi'ne ve eğitimim için finansman sağlayan Türkiye Bursları Kurumu'na minnettar olduğumu ifade etmek isterim. Bu çalışmada bana destek veren, yönlendiren ve değerli görüşlerini benden esirgemeyen tez danışmanım sayın Prof. Dr. Sibel MEHTER AYKIN'a müteşekkirim. Ayrıca bu çalışmamda bilgi ve fikirleri ile bana katkı sağlayan diğer hocalarıma, bu süreçte beni sürekli destekleyen kıymetli arkadaşım Asadullah DANİŞH'e ve idari işlemlerde bana çok yardımcı olan Sosyal Bilimler Enstitüsü çalışanlarına sonsuz şükranlarımı sunarım. Son olarak eğitim hayatım boyunca beni maddi ve manevi olarak destekleyen ve hiçbir fedakarlıktan geri durmayan değerli aileme teşekkürü borç bilirim.

Khan Mohammad NOORI

Antalya, 2023

GİRİŞ

Ülkeler, bir yandan küreselleşme ve küresel ticarete serbestleşme normlarına uyum sağlamaya çalışırken, diğer yandan küreselleşmenin getirebileceği olumsuz etkileri ortadan kaldırmak için bölgesel bütünleşme hareketine yönelmektedirler. Bu bağlamda, başta aynı coğrafyada yer aldıkları ülkeler olmak üzere, işbirliğine yöneldikleri ülkeler ile yaptıkları ticaretin önündeki engelleri kaldırma yolunda çeşitli anlaşmalar imzalamaktadırlar. Tarife ve tarife dışı engellerin kaldırılması şeklinde ortaya çıkan bu işbirliği anlaşmaları ile amaçlanan bölge halklarının refah seviyesini ve yaşam kalitesini arttırmak şeklinde ifade edilmektedir. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (Economic Cooperation Organization – ECO) sözü edilen bölgesel ekonomik işbirliği anlaşmaları arasında yer almaktadır. Söz konusu Teşkilat, gerek İran Körfezi’ne, Hint Körfezi’ne, Karadeniz’e ve Akdeniz’e erişiminin bulunması gerek Rusya, Çin ve Avrupa Birliği gibi büyük güçlere coğrafi olarak yakın bulunması bakımından (ORSAM, 2012: 35), gerekse Türkiye ile Afganistan’ın her ikisinin de üye olduğu bir teşkilat olması bakımından önem arz etmektedir.

Türkiye – Afganistan ilişkilerinin köklü bir geçmişi bulunmaktadır. Taraflar arasındaki beşeri, siyasi ve ekonomik ilişkiler birçok çalışmaya konu olmuştur. Bununla birlikte, Türkiye – Afganistan ilişkilerini Ekonomik İşbirliği Teşkilatı’nın 2025 Vizyonu ve Eylem Planı çerçevesinde inceleyen çalışma mevcut değildir. Bu çalışma, alan yazınındaki bu boşluğu için kaleme alınmıştır. Çalışmanın amacı; genel olarak Türkiye’nin Afganistan ile ilişkilerini Ekonomik İşbirliği Teşkilatı’na üyelikleri çerçevesinde ele almak; özellikle de 2025 Vizyonu’nun koyduğu hedeflere ulaşma bakımından taraflar arasındaki mal ve hizmet ticareti ile yatırımların gelişim seyrini incelemek ve yaşanan darboğazlara ilişkin öneriler geliştirmektir.

Yukarıda belirtilen amaç doğrultusunda, çalışmada nitel araştırma yöntemleri arasında sıralanan durum çalışması (vaka çalışması) yöntemi kullanılmıştır. Çalışmada, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı’nın yapısı, 2025 Vizyonu ve Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Ticaret Anlaşmasının kapsamı, Türkiye – Afganistan arasındaki ekonomik, ticari ve siyasi ilişkilerin gelişim seyri analiz edilerek, on üyeli Ekonomik İşbirliği Teşkilatı coğrafyasında yaratılmak istenen işbirliğinden beklenen sonuçların ekonomik bağlamda elde edilip edilmediği sorgulanmıştır. Bu bağlamda çalışma üç ana bölüm olarak düşünülmüştür.

Çalışmanın birinci bölümünde; “Ekonomik İşbirliği Teşkilatı ne tür bir örgütlenmedir?” sorusuna cevap aranmaktadır. Bu soruya cevap vermek üzere birinci bölümde, Ekonomik

İşbirliği Teşkilatı'nın amacı, yapısı, yönetimi aktarıldıktan sonra, Teşkilatın temel göstergelerine yer verilmektedir. Konuya yönelik yapılmış tezlere ilişkin bilgi yine birinci bölümde sunulmakta; ardından araştırmanın amacı, araştırmada başvuru yöntem, kullanılan veri seti ve araştırmanın kısıtları açıklanmaktadır.

Çalışmanın ikinci bölümünde; “Ekonomik İşbirliği Teşkilatı 2025 Vizyonu ve Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Ticaret Anlaşması neler yapılmasını öngörmektedir?” sorusuna cevap aranmaktadır. Bu bölümde, entegrasyon türlerine ilişkin kavramsal çerçeve verildikten sonra, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı ile yaratılmak istenen entegrasyonun kapsamı İzmir Antlaşması, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Ticaret Anlaşması vb. birincil ve ikincil düzenlemeler üzerinden açıklanmaktadır. Ardından, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı 2025 Vizyonu ve Eylem Planı detaylandırılarak, konu uluslararası mal ve hizmet ticareti ile yatırımlara ilişkin istatistikler sunularak pekiştirilmektedir. Bu bölüm, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın geleceği bağlamında karşılaşılan başlıca güçlük ve fırsat alanlarına ilişkin bulguların takdimi ile son bulmaktadır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde; “Türkiye ile Afganistan arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkiler nasıl bir seyir izlemiştir?” sorusuna cevap aranmaktadır. Bu bölümde, Afganistan ülke kimliği siyasi, idari ve ekonomik perspektiften tanımlandıktan sonra, Türkiye – Afganistan ilişkileri ele alınmaktadır. Taraflar arasındaki ilişkiler mal ve hizmet ticareti ile yatırımlar bakımından değerlendirilmektedir. Üçüncü bölüm, taraflar arasındaki ilişkilerin geleceği bağlamında karşılaşılan başlıca güçlük ve fırsat alanlarına ilişkin bulguların tartışılması ile son bulmaktadır.

Hiç kuşkusuz, tüm çalışmalarda olduğu gibi bu çalışma da konunun tamamını açıklama iddiasında değildir. Ancak, bu araştırma kapsamında tanımlanan amaç doğrultusunda, “Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Bölgesi’nde bir serbest ticaret alanı oluşturulması yoluyla elde edilmek istenen sonuçlar ekonomik ve ticari bağlamda sağlanmıştır?” ana sorusunun cevabı tarafsız bir şekilde vermeye çalışılmıştır. Bu bağlamda, özellikle ikinci ve üçüncü bölümde elde edilen bulgular politika önerilerinin geliştirilmesine yardımcı olacak şekilde takdim edilmiştir.

Tarih sahnesi sürekli değişmektedir. Tarihsel süreç içerisinde halklar yer değiştirebilmekte, bir uygarlık yok olurken yerine yenisi gelebilmekte, yönetimler her daim el değiştirmektedir. Bilineceği üzere, 2000’li yılların başında Afganistan’dan tasfiye edilen Taliban Yönetimi, yirmi yıl sonra Afganistan yönetimini tekrar ele geçirmiş ve Afganistan İslam Cumhuriyeti’nin varlığına son vermiştir. Hiçbir çalışma tüm zamanları açıklama gücüne sahip değildir. Bir diğer ifadeyle, her bir çalışma belirli bir zaman dilimine odaklanmaktadır.

Bu çalışma, her ne kadar 2025 Vizyonu'nu konu edinse de araştırmanın odağı 2021 yılının Ağustos ayı itibariyle hakimiyeti ele geçiren Taliban Yönetimi öncesinde var olan Afganistan İslam Cumhuriyeti dönemi olarak belirlenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI

1.1. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın Amacı, Yapısı, Yönetimi

Devletler; gerek ortak tarihi ve kültürel geçmiş, gerekse coğrafi yakınlık dolayısıyla bir diğerine yakın olduğu ülke veya ülke grupları ile aynı örgüt çatısı altında stratejik işbirliği geliştirmektedirler. Bu çalışmanın inceleme konusu oluşturan Afganistan ve Türkiye'nin üye oldukları çok sayıda uluslararası kuruluş mevcuttur. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (Economic Cooperation Organization – ECO) her iki devletin de üye olduğu kuruluşlar arasında yer almaktadır: Çalışmanın kapsamını daraltmak amacıyla tarafların birlikte üye oldukları diğer kuruluşlar bir kenara bırakılarak, ilerleyen bölümde ECO'ya ilişkin detaylı bilgi sunulacaktır.

1.1.1. Kuruluşu ve Genişlemesi

Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği (Regional Cooperation for Development – RCD), Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın öncü hareketi olarak kabul edilmektedir. Türkiye, İran ve Pakistan arasındaki ticareti geliştirmek üzere 1964 yılında İstanbul'da gerçekleştirilen bir Zirve ile kurulan RCD, 1978 yılına kadar İstanbul Zirvesi normları çerçevesinde hareket etmiştir. 1976 yılında İzmir'de toplanan Zirve'de RCD üyesi devletler İzmir Antlaşması üzerinde mutabık kalmış, sözü edilen Antlaşma 1977 yılında Tahran'da imzalanarak 1978 yılında yürürlüğe girmiştir. Ne var ki, 1979 yılında İran'da İslam Devriminin gerçekleşmesiyle birlikte RCD'nin faaliyetleri askıya alınmıştır. 27-29 Ocak 1985 tarihleri arasında Tahran'da toplanan üye devletler, İzmir Antlaşması'nda değişiklik yaparak RCD'nin Ekonomik İşbirliği Teşkilatı adı altında yeniden yapılandırılmasına karar vermiştir. Nitekim, mevcut İzmir Antlaşması'nı yeniden düzenleyen bir Protokol ile Ekonomik İşbirliği Teşkilatı RCD'nin yerini almıştır (Karluk, 2007). RCD'nin varlığını koruduğu 1964-1985 yılları arasında ulaştırma ve iletişim alanlarında sınırlı sayıda projeye katkı sağlanabilmiştir (Karagül, 2011).

ECO'nun amacı; taraflar (kurucu devletler; Türkiye, İran, Pakistan) arasında kültürel, ticari ve ekonomik işbirliğini geliştirmektir (Özgöker, 2011). Üye devletlerin varmak istediği nihai amaç, taraflar arasında serbest ticaret bölgesi oluşturmaktır (Karagül, 2011; Ertürk, 1998). Serbest ticaret bölgesi, antlaşmaya taraf olan ülkeler arasında ticareti engelleyen tarife ve tarife dışı engellerin kaldırıldığı, bölge dışında kalan üçüncü ülkelere ise her bir üyenin bağımsız ticaret politikası uygulamasına olanak sağlayan bir ekonomik bütünleşme türüdür. Serbest ticaret bölgesinde, antlaşmaya taraf ülkeler arasında malların serbest dolaşımı sağlanırken, buna

karşın üretim faktörlerinin bölge içinde serbest dolaşımı mümkün olmamaktadır (Ertürk, 1998; Karluk, 2007).

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasını takiben, 1992 yılında Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, Afganistan ve Azerbaycan'ın katılımı ile ECO'nun üye sayısı 10'a ulaşmıştır. ECO üyesi devletler ve teşkilatın logosu Şekil 1'de verilmiş olup, yeni katılan ülkeler sırasıyla; Afganistan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'dır. Aynı yıl ECO Zirvesi'nde alınan bir karar uyarınca, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin üye sıfatı olmaksızın ECO'nun faaliyetlerine katılmasının önü açılmıştır (Karluk, 2007). ECO'nun dayanağını oluşturan İzmir Antlaşması, yeni katılan devletleri içerecek şekilde 28 Kasım 1992 tarihinde bir kez daha değiştirilmiştir (Karluk, 2007). Genişlemenin ardından ECO, 7 milyon kilometrekareye yayılan bir alanda yaklaşık 300 milyon nüfusu barındıran (2020 yılı itibarıyla 510 milyon), zengin doğal kaynaklara sahip 10 üyeli uluslararası bir örgüt halini almıştır (Karagül, 2011). ECO; Avrupa, Rusya ve Çin arasındaki bir bölgede konumlanmış olması itibarıyla önem arz etmektedir (Bknz. Şekil 2). ECO, Birleşmiş Milletler'e ve İslam Konferansı Örgütü'ne gözlemci üye olarak katılmaktadır. Bunun yanı sıra Birleşmiş Milletler Asya ve Pasifik Ekonomik ve Sosyal Komisyonu (ESCAP), Birleşmiş Milletler Çocuk Fonu (UNICEF), Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Teşkilatı (UNIDO), Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu (UNFPA), Birleşmiş Milletler Ortak Kalkınma Planı (UNCDP), Güneydoğu Asya Ülkeleri Birliği (ASEAN), Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) ve Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (FAO) ile işbirliği yapmaktadır (Karluk, 2007).

Şekil 1.1: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Logosu ve Üye Devlet Bayrakları

Kaynak: Google Görseller

Şekil 1.2: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Üyesi Devletler

Kaynak: Economic Cooperation Organization

1.1.2. Kurumsal Yapısı ve Çalışma Prensipleri

ECO kurumsal yapısı içerisinde Zirve, Bakanlar Konseyi, Daimi Temsilciler Konseyi, Bölgesel Planlama Konseyi ve Sekreteryası bulunmaktadır¹. Bu kurumların çalışmalarına yüksek düzeyli uzmanlar grubunun, yüksek düzeyli çalışma gruplarının, komitelerin ve muhtelif araştırma gruplarının çalışmaları eşlik etmektedir².

ECO Zirveleri, İzmir Antlaşması'nın 4. maddesi uyarınca hükümet ve devlet başkanlarını yılda iki kez veya daha fazla bir araya getiren üst düzeyli bir platformdur. Zirve toplantılarında ECO hedef, program ve projelerinde kaydedilen gelişmeler görüşülerek, bölgesel ve küresel meseleler ECO Bölgesi çıkarları doğrultusunda tartışılmaktadır. 1992 yılındaki genişleme sonrasında toplam 15 olağan, 1 olağanüstü zirve toplantısı yapılmış olup, bunlar Tablo 1.1'de gösterilmiştir. En son zirve Türkmenistan'ın Aşkaabat kentinde 28 Kasım 2021 tarihinde toplanmıştır³.

¹https://www.eco.int/general_content/85065-ECO-Organs.html?t=General-content (erişim tarihi: 22.10.2022)

²https://www.eco.int/general_content/85385-Sectoral-ministerial-meetings-and-other-meetings.html?t=General-content (erişim tarihi: 22.10.2022)

³https://www.eco.int/general_content/85366-Summit.html?t=General-content (erişim tarihi: 30.10.2022)

Tablo 1 **Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Zirve Toplantıları**

Zirve	Tarih	Yer	Sonuç
15. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Zirvesi	28 Kasım 2021	Aşgabat, Türkmenistan	Asghabat Consensus for Action
14. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Zirvesi	4 Mart 2021	Sanal	Founding agreement of the ECO Research Center that will operate in Bakü
13. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Zirvesi	1 Mart 2017	İslamabad, Pakistan	Islamabad Declaration
12. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Zirvesi	16 Ekim 2012	Bakü, Azerbaycan	Bakü Declaration
11. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Zirvesi	23 Aralık 2010	İstanbul, Türkiye	“Future of the Organization, Transport and Energy”
10. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Zirvesi	11 Mart 2009	Tahran, İran	“The Current World Financial and Economic Crisis: Turning it into Opportunities for the ECO Region”
9. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Zirvesi	5 Mayıs 2006	Bakü, Azerbaycan	Bakü Declaration
8. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Zirvesi	14 Eylül 2004	Duşanbe, Tacikistan	Dushanbe Declaration
7. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Zirvesi	14 Ekim 2002	İstanbul, Türkiye	İstanbul Declaration
6. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Zirvesi	10 Haziran 2000	Tahran, İran	Tahran Declaration
5. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Zirvesi	11 Mayıs 1998	Almatı, Kazakistan	Almaty Declaration
Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Olağanüstü Zirve Toplantısı	13-14 May 1997	Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Olağanüstü Zirve Toplantısı	Report of the Secretary General of ECO
4. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Zirvesi	14-15 Mayıs 1996	Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Olağanüstü Zirve Toplantısı	Joint Communiqué
3. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Zirvesi	14-15 March, 1995	İslamabad, Pakistan	Statements by Representatives of International Organizations

2. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Zirvesi	6-7 July 1993	İstanbul, Türkiye	Quetta Plan of Action and ECO long-term perspectives (İstanbul Declaration)
1. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Zirvesi	16-17 February 1992	Tahran, İran	Annex to the ECO Protocol on Preferential Tariffs

Kaynak: Economic Cooperation Organization, Summit, https://www.eco.int/general_content/85366-Summit.html?t=General-content Erişim Tarihi: 30.10.2022.

Dışişleri Bakanlarından oluşan Bakanlar Konseyi, karar alma ve politika oluşturma organı olarak faaliyet göstermektedir. Bakanlar Konseyi olağan, olağanüstü ya da gayri resmi olarak toplanabilmektedir. Bakanlar Konseyi toplantılarına üye devletler dönüşümlü olarak ev sahipliği yapmaktadır. Bakanlar Konseyi, herhangi bir alandaki plan ve projeleri görüşmek üzere ilgili bakanlıkları sektörel toplantılara ya da karma bakanlıklar toplantısına davet edebilmektedir. Politika belgelerinin, strateji belgelerinin ve çalışma programlarının onaylanarak karara bağlanması, genel sekreter ve yardımcılar ile müdürlerin atanması, komitelerin oluşturulması, yıllık bütçelerin ve denetim raporlarının onaylanması, üye devletlerin bütçe katkılarının belirlenmesi, idari ve mali kuralların onaylanması, düzenlemelerin ve teşkilat yapısının karara bağlanması Bakanlar Konseyi'nin yetki ve sorumlulukları arasında yer almaktadır⁴. Bugüne kadar yapılan sektörel bakanlık (ticaret bakanları, ekonomi bakanları) toplantıları ile diğer idari yapı (gümrük idaresi, yatırım ajansı, vergi dairesi) toplantıları Tablo 1.2'de gösterilmiştir.

Tablo 1.2: Sektörel Bakanlık Toplantıları ve Diğer Toplantılar

Ticaret Bakanları Toplantıları		
4. Ticaret Bakanları Toplantısı	Kabil	Temmuz 2011
3. Ticaret Bakanları Toplantısı	İstanbul	Temmuz 2005
2. Ticaret Bakanları Toplantısı	İslamabad	Temmuz 2003
1. Ticaret Bakanları Toplantısı	Tahran	Mart 2000
Ekonomi Bakanları Toplantıları		
4. Ekonomi Bakanları Toplantısı	Astana	Mart 2014
3. Ekonomi Bakanları Toplantısı	Tahran	Aralık 2008
2. Ekonomi Bakanları Toplantısı	Antalya	Nisan 2007
1. Ekonomi Bakanları Toplantısı	İslamabad	Temmuz 2004

⁴https://www.eco.int/general_content/86087-Council-of-Ministers-COM.html?t=General-content (erişim tarihi: 22.10.2022)

Gümrük İdaresi Başkanları Konsey Toplantıları		
7. Gümrük İdaresi Başkanları Konsey Toplantısı	Tahran	Ekim 2016
6. Gümrük İdaresi Başkanları Konsey Toplantısı	---	---
5. Gümrük İdaresi Başkanları Konsey Toplantısı	---	---
4. Gümrük İdaresi Başkanları Konsey Toplantısı	---	---
3. Gümrük İdaresi Başkanları Konsey Toplantısı	---	---
2. Gümrük İdaresi Başkanları Konsey Toplantısı	---	---
1. Gümrük İdaresi Başkanları Konsey Toplantısı	---	---
Yatırım Ajansı Başkanları Toplantısı		
1. Yatırım Ajansı Başkanları Toplantısı	İslamabad	Aralık 2016
Vergi İdaresi Başkanları Toplantısı		
1. Vergi İdaresi Başkanları Toplantısı	Tahran	---

Kaynak: Economic Cooperation Organization, Sectoral Ministerial Meetings and Other Meetings, https://www.eco.int/general_content/85385-Sectoral-ministerial-meetings-and-other-meetings.html?t=General-content Erişim Tarihi: 30.10.2022.

Daimi Temsilciler Konseyi, Bakanlar Konseyi tarafından oluşturulan politikaların hayata geçirilmesinde Bakanlar Konseyi tarafından yetkilendirilmiş hükümetler arası bir organdır. Bakanlar Konseyi'nin karar alma süreçlerine destek olmak üzere hazırlıklar yapmak Daimi Temsilciler Konseyi'nin bir diğer görevidir. Daimi Temsilciler Konseyi üye devletlerin akredite daimi temsilcileri ya da büyükelçilerinden oluşmaktadır. Daimi Temsilciler Konseyi, Bakanlar Konseyi'ne başkanlık eden üye devlet himayesinde görevin gerektirdiği sıklıkta toplanmaktadır⁵.

Üye devletlerin devlet planlama teşkilatı başkanları ile sektörel ajans ve bakanlık temsilcilerinden oluşan Bölgesel Planlama Konseyi, adından da anlaşılacağı üzere, ECO amaçları doğrultusunda teknik plan ve programlar oluşturmakla ve tamamlanan plan ve programları raporlamakla görevlidir. Bakanlar Konseyi toplantısı öncesinde genel olarak yılda bir Tahran'da bir araya gelerek çalışmalarda bulunurlar. İşbirliği gerektiren öncelikli alanlarda bölgesel enstitü ya da teknik komite kurulması konusunda Bakanlar Konseyi'ne teklifte

⁵https://www.eco.int/general_content/85364-Council-of-Permanent-Representatives-CPR.html?t=General-content (erişim tarihi: 22.10.2022)

bulunabilirler. Bölgesel Planlama Konseyi'nin yıllık toplantısı, hazırlık oturumu ile sektör temsilcilerinin bulunduğu paralel oturumlardan oluşan bir görünümüdür. ECO'nun yıllık çalışma programı Genel Sekreterlik ve Daimi Temsilciler Konseyi'nden gelen teklif doğrultusunda Bölgesel Planlama Konseyi tarafından oluşturulur⁶. Bölgesel Planlama Konseyi bugüne kadar 32 olağan ve 1 ara dönem toplantısı yapmış olup, bunlar Tablo 1.3'te gösterilmiştir.

Tablo 1.3: Bölgesel Planlama Konseyi Toplantıları

Bölgesel Planlama Konseyi Toplantısı (BPKT)	Tarih - Yer	Bölgesel Planlama Konseyi Toplantısı (BPKT)	Tarih - Yer
32. BPKT	17-26 Ocak 2022 - Tahran	16. BPKT	30 Ocak - 02 Şubat 2006 - Tahran
Ara dönem BPKT	28 Temmuz 2021 - Sanal	15. BPKT	14 - 17 Şubat 2005 - Tahran
31. BPKT	12 – 21 Ocak 2021 - Sanal	14. BPKT	4 - 6 Aralık 2003 - İstanbul
30. BPKT	14-16 Ocak 2020 - Tahran	13. BPKT	20-22 Nisan 2002 - Tahran
29. BPKT	17 -20 Aralık 2018 - Tahran	12. BPKT	06 Mart 2002 - Tahran
28. BPKT	11-14 Aralık 2017 - Islamabad	11. BPKT	01 Mart 2001 - Tahran
27. BPKT	5-8 Aralık 2016 - Tahran	10. BPKT	10 Haziran 2000 - Tahran
26. BPKT	13-17 Aralık 2015 - Tahran	9. BPKT	22-23 Şubat 1999 - İstanbul
25. BPKT	1-5 March 2015 - Tahran	8. BPKT	19-21 Nisan 1998 - Tahran
24. BPKT	23-26 February, 2014 - Tahran	7. BPKT	26-27 Şubat 1997 - Tahran
23. BPKT	6-8 Mayıs 2013 - Tahran	6. BPKT	5-7 Mart 1996 - Tahran
22. BPKT	9-11 Temmuz 2012 – Tahran	5. BPKT	7-11 Ocak 1995 - Tahran
21. BPKT	17-19 May, 2011 - Tahran	4. BPKT	15-18 Ocak 1994 - Tahran
20. BPKT	16 – 18 Şubat 2010 - Antalya	3. BPKT	17-19 Ocak 1993 - Tahran

⁶https://www.eco.int/general_content/85363-Regional-Planning-Council-RPC.html?t=General-content (erişim tarihi: 22.10.2022)

19. BPKT	11-15 Ocak 2009 - Tahran	2. BPKT	27-28 Ocak 1992 - Tahran
18. BPKT	3-6 Mart 2008 – Islamabad	1. BPKT	27-28 Nisan 1991 - Tahran
17. BPKT	19-22 Şubat 2007 - Tahran		

Kaynak: Economic Cooperation Organization, Regional Planning Council, https://www.eco.int/general_content/85363-Regional-Planning-Council-RPC.html?t=General-content Erişim Tarihi: 30.10.2022.

ECO Genel Sekreteri, üye devletler tarafından önerilen adaylar arasından Bakanlar Konseyi tarafından seçilerek atanır. Genel Sekreter ana idari amir olarak ECO'nun tüm işleyişinden sorumludur. Genel Sekreterlik görevi sadece 3 yıllık bir dönem için üstlenilebilmektedir⁷. Genel Sekreter'e çalışmalarında “Ulaştırma, İletişim, İnsan Kaynakları ve Sürdürülebilir Gelişme”, “Turizm, Proje Yönetimi, Adli ve Parlamenter Eşgüdüm, Afganistan için Savunuculuk Programı”, “Ticaret, Yatırım, Tarım ve Endüstri”, “Yönetim, Enerji, Madenler, Çevre, Uluslararası İlişkiler, Bilişim Teknolojileri” konularından sorumlu olmak üzere dört Genel Sekreter Yardımcısı destek vermektedir⁸. Ana faaliyet konularını gerçekleştirmek üzere Genel Sekreterlik bünyesinde faaliyette bulunan Müdürlükler aşağıdaki gibidir⁹:

- ❖ Tarım ve Endüstri Müdürlüğü,
- ❖ Ticaret ve Yatırım Müdürlüğü,
- ❖ Enerji, Madenler ve Çevre Müdürlüğü,
- ❖ Ulaştırma ve İletişim Müdürlüğü,
- ❖ İnsan Kaynakları ve Sürdürülebilir Gelişme Müdürlüğü,
- ❖ Turizm Müdürlüğü.

ECO'nun kuruluş amaçlarını gerçekleştirmek üzere oluşturulan kurumların faaliyetlerine destek olmak amacıyla bir dizi kuruluş oluşturulmuş olup, bunlar aşağıdaki gibidir¹⁰:

- ❖ Ticaret ve Kalkınma Bankası

⁷https://www.eco.int/general_content/85367-Secretary-General.html?t=General-content (erişim tarihi: 22.10.2022)

⁸https://www.eco.int/general_content/87734-Deputies-Secretary-General.html?t=General-content (erişim tarihi: 22.10.2022)

⁹https://www.eco.int/general_content/85368-Directorates-and-Sections.html?t=General-content (erişim tarihi: 22.10.2022)

¹⁰https://eco.int/general_content/85066-ECO-subsidiary-and-affiliated-bodies.html?t=General-content (erişim tarihi: 22.10.2022)

- ❖ Kültür Enstitüsü
- ❖ Bilim Vakfı
- ❖ Eēitim Enstitüsü
- ❖ Ticaret ve Sanayi Odası
- ❖ Sigortacılık Koleji
- ❖ Gıda G venliēi Bölgesel Koordinasyon Merkezi
- ❖  evre, Bilim ve Teknoloji Enstitüsü
- ❖ Danışmanlık ve Mühendislik şirketi
- ❖ Doēal Afetler Risk Yönetimi Bölgesel Merkezi
- ❖ Posta Personeli Koleji
- ❖ Tohum  rg t  (ECOSA – Economic Coordination Organization Seed Association)
- ❖ Reasürans şirketi (ERC - Economic Coordination Organization Reassurance Company).

 ye devletler, ECO faaliyetleri kapsamında bir dizi temel ilkeyi gözetmeyi taahhüt etmektedirler. Buna göre;  ye devletler (Karag l, 2011),

- ❖ Eēit egemenlik ve karşılıklı çıkarların korunması prensibine uygun hareket ederler;
- ❖ Ulusal kalkınma planlarını ECO hedefleri ile ilişkilendirirler;
- ❖  ye devletlerde üretilen mal ve hammaddelerin ECO dışındaki pazarlara erişimi için iřbirliēi yaparlar;
- ❖ ECO kurumsal yapısı ve düzenlemeleri ile diēer uluslararası örgütlerin kurumsal yapı ve düzenlemeleri arasında uyum saēlamak üzere çaba sarf ederler;
- ❖ Bölgesel ve küresel düzenlemelere uyum saēlamak üzere genel olarak çaba gösterirler;
- ❖ Eēitim, bilim, teknoloji ve kültür alanlarında deēiřimi teşvik eder ve genel olarak ekonomik iřbirliēi stratejilerinin gerçekleşmesine katkıda bulunurlar.

1.1.3. Hedefler ve Gerçekleşmeler

ECO'nun kuruluş amacı, daha önce de belirtildiēi üzere, bir serbest ticaret bölgesi yaratmak suretiyle taraflar arasındaki ekonomik iřbirliēini geliştirmektir. ECO'nun hedefleri ařaēıdaki gibi sıralanabilir (Karag l, 2011):

- ❖ *“ ye ülkelerin sürdürülebilir ekonomik kalkınmalarını saēlamak,*
- ❖ *Bölge içi ticari engelleri kaldırmak suretiyle, bölgesel ticareti artırmak ve böylelikle bölge ülkelerinin küresel ticaretteki paylarını yükseltmek,*
- ❖ * ye devletlerarası ve diēer üçüncü ülkelerle olan mevcut taşımacılık ve iletişim aēlarını arttırmak ve iyileştirmek,*

- ❖ *Ekonomik serbestleşmeyi, serbest piyasa ekonomisine geçişi hızlandırmak ve özelleştirmeyi teşvik etmek,*
- ❖ *ECO Bölgesinin metal rezervlerinin hareketliliğini ve kullanılabilirliğini arttırmak,*
- ❖ *ECO Bölgesinin endüstri ve tarım potansiyelinin verimli kullanılabilirliğini geliştirmek,*
- ❖ *Uyuşturucu ve ilaçların kötü amaçlı kullanımı, çevre ve çevreyi koruma ile tarihi ve kültürel dokuyu muhafaza etme konularında ECO Bölgesinde toplumlar arası işbirliğini geliştirmek,*
- ❖ *Bölgesel ve küresel ölçekteki diğer örgütlerle karşılıklı çıkarları geliştirmeye dönük işbirliği imkanlarını arttırmak.”*

Yukarıda sıralanan hedeflere ulaşmak üzere gerçekleştirilen faaliyetler şu şekilde özetlenebilir: 1993 yılında üye devletler için kısa, orta ve uzun vadeli hedefler belirleyen ve kurumlara görev ve sorumluluk yükleyen Quetta Eylem Planı kabul edilmiştir. Söz konusu Eylem Planı ulaştırma-haberleşme, ticaret, enerji, sanayi, tarım, turizm ve insan kaynaklarının geliştirilmesi alanlarında faaliyet planı içermektedir. Aynı yıl ulaşım ve haberleşme sektörlerinin gelişimini öngören Almatı Planı kabul edilmiştir (Karluk, 2007). Stratejik sektörlerle mali destek vermek üzere Ticaret ve Kalkınma Bankası kurulmuştur (Karagül, 2011). Belirli ürün gruplarında %10 nispetinde indirim sağlayan Tercihli Tarife Düzenlemeleri devreye sokulmuştur. Bunun yanı sıra, 1995 yılında sırasıyla ECO Transit Antlaşması ve üye devlet vatandaşı iş insanları için Vize İşlemlerinin Basitleştirilmesi Antlaşması imzalanarak bölgesel ticaretin önündeki engeller biraz olsun hafifletilmiştir (Karluk, 2007). Denize sınırı olmayan üye devletlerin uluslararası liman ve pazarlara erişimini kolaylaştırmak üzere 1998 yılında Transit Taşımacılık Çerçeve Antlaşması, Bölgesel ticareti geliştirmek üzere 2000 yılında taraflar arasında Ticaret İşbirliği Çerçeve Antlaşması imzalanmıştır (Karagül, 2011).

Her ne kadar Tacikistan'ın başkenti Duşanbe'de gerçekleştirilen 8. Liderler Zirvesi'nde üye devletler arasında ortak pazarın oluşturulması kararlaştırılmış olsa da Özgörker'in de (2011) belirttiği üzere, bölgedeki istikrarı bozan ekonomik ve politik gelişmeler, kapsamlı projelerin gündemi uzun süre meşgul etmesi fakat sonuç alınamaması, üye ülkelerin zaman zaman değişen beklenti ve tutumları, üye devletlerin ekonomik yapılarındaki ve dış ticaret rejimlerindeki farklılıklar ECO faaliyetlerinin etkin bir şekilde yürütülmesine engel olan başlıca unsurlardır. RCD dönemini de kapsayacak şekilde 30 yıllık geçmişi bulunan ECO şemsiyesi altında yürütülen ekonomik işbirliği faaliyetlerinden elde edilen sonuçların beklentilerin gerisinde kaldığı görüşü akademisyenlerin ortak kanaatini oluşturmaktadır (Karluk, 2007).

1.2. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın Genel Görünümü

Tablo 1.4'te temel göstergelerde (nüfus ve gayri safi yurtiçi hasıla) Ekonomik İşbirliği Teşkilatı ile dünya karşılaştırması sunulmuştur. Buna göre; 2000 yılında 350 milyon olan ECO

Bölgesi nüfusu, 2020 yılı itibariyle 512 milyona ulaşmıştır. Dünya nüfusunun yaklaşık 8 milyar kişi olduğu göz önünde bulundurulduğunda, 2020 yılında ECO Bölgesi'nin dünya nüfusu içerisindeki payı %6,39 olarak hesaplanmıştır. Öte yandan, 2000 yılında sabit fiyatlarla yaklaşık 1 trilyon ABD\$ olan ECO Bölgesi gayri safi yurtiçi hasılası (GSYİH), 2020 yılında 2 trilyon ABD\$'ın üzerine çıkmıştır. Küresel brüt hasılanın sabit fiyatlarla yaklaşık 81,5 trilyon ABD\$ olduğu düşünüldüğünde, 2020 yılında ECO Bölgesi'nin küresel brüt hasıla içerisindeki payı %2,68 olarak hesaplanmıştır.

Tablo 1.4: Temel Göstergelerde Ekonomik İşbirliği Teşkilatı ile Dünya Karşılaştırması

	2000	2015	2020
ECO Bölgesi Nüfusu (milyon kişi)	350	458	512
ECO Bölgesi nüfusunun dünya nüfusu içerisindeki payı (%)	5,73	6,23	6,39
ECO Bölgesi gayri safi yurtiçi hasılası (2010 yılı sabit fiyatlarıyla, milyar ABD\$)	1.024	1.969	2.187
Küresel brüt hasıla (GDP) (2010 sabit fiyatlarıyla, milyar ABD\$)	49.607	74.889	81.562
ECO Bölgesi gayri safi yurtiçi hasılasının küresel brüt hasıla (GDP) içerisindeki payı (%)	2,06	2,63	2,68

Kaynak: Compendium of ECO Statistical Tables: Demography and Socio-economic Indicators, https://www.eco.int/general_content/88751-Compendium.html?t=General-content Erişim Tarihi: 27.10.2022.

Tablo 1.5'te yıllar itibariyle Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na üye devletlerin sahip olduğu nüfus büyüklüğü gösterilmektedir. Buna göre; 2020 yılı itibariyle ECO Bölgesi'nde en çok nüfusu barındıran ülkeler sırasıyla Pakistan (220 milyon 892 bin), Türkiye (84 milyon 339 bin) ve İran'dır (83 milyon 993 bin). Bunları sırasıyla; Afganistan (38 milyon 928 bin), Özbekistan (33 milyon 469 bin), Kazakistan (18 milyon 777 bin), Azerbaycan (10 milyon 139 bin) takip etmektedir. Tacikistan (9 milyon 538 bin), Kırgızistan (6 milyon 524 bin) ve Türkmenistan (6 milyon 031 bin) ise görece az nüfusun yaşadığı ülkelerdir.

Tablo 1.5: Yıllar İtibariyle Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na Üye Devletlerin Nüfus Büyüklüğü (bin kişi)

Ülkeler	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Afganistan	34.414	35.383	36.296	37.172	38.042	38.928
Azerbaycan	9.623	9.736	9.845	9.950	10.048	10.139
İran	78.492	79.564	80.674	81.800	82.914	83.993
Kazakistan	17.572	17.831	18.080	18.320	18.551	18.777
Kırgızistan	5.959	6.074	6.190	6.304	6.416	6.524
Pakistan	199.427	203.631	207.906	212.228	216.565	220.892
Tacikistan	8.454	8.664	8.880	9.101	9.321	9.538
Türkiye	78.529	79.828	81.116	82.340	83.430	84.339

Türkmenistan	5.565	5.662	5.758	5.851	5.942	6.031
Özbekistan	30.930	31.442	31.960	32.476	32.982	33.469

Kaynak: Compendium of ECO Statistical Tables: Population, https://www.eco.int/general_content/88751-Compendium.html?t=General-content Erişim Tarihi: 27.10.2022.

Tablo 1.6’da yıllar itibariyle Ekonomik İşbirliği Teşkilatı’na üye devletlerde izlenen işsizlik oranları verilmiştir. Buna göre; 2020 yılı itibariyle ECO Bölgesi’nde gözlemlenen işsizlik oranı %4 ila %12,5 bandında değişmektedir. İki haneli işsizlik oranına sahip devletler sırasıyla Afganistan (%12,5), Türkiye (%12), İran (%11,1) ve Tacikistan’dır (%10,9). Bunları sırasıyla Kırgızistan (%7,9), Özbekistan (%6,08), Azerbaycan (%5), Kazakistan (%4,5), Pakistan (%4,5) takip etmektedir. En düşük işsizlik oranına sahip devlet ise %4 oranı ile Türkmenistan’dır.

Tablo 1.6: Yıllar İtibariyle Ekonomik İşbirliği Teşkilatı’na Üye Devletlerin İşsizlik Oranları (%)

Ülkeler	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Afganistan	10	12	15	16,1	12	12,5
Azerbaycan	4,9	5	5	4,9	4,8	5
İran	11,1	12,4	12,1	12	12,8	11,1
Kazakistan	4,9	5	4,9	4,7	4,5	4,5
Kırgızistan	7,6	7,2	6,9	6,7	6,6	7,9
Pakistan	3,6	4,6	4,3	4,1	5,8	4,5
Tacikistan	5,7	5,5	5,4	5,3	5,2	10,9
Türkiye	10,3	10,9	10,9	11	11,4	12
Türkmenistan	3,8	3,6	3,7	3,8	3,8	4
Özbekistan	5,2	5,2	5,8	6,2	6,1	6,08

Kaynak: Compendium of ECO Statistical Tables: Unemployment Rate, https://www.eco.int/general_content/88751-Compendium.html?t=General-content Erişim Tarihi: 27.10.2022.

Tablo 1.7’de yıllar itibariyle Ekonomik İşbirliği Teşkilatı’na üye devletlerinin cari fiyatlarla gayri safi yurtiçi hasılatları gösterilmiştir. Buna göre; 2020 yılı itibariyle ECO Bölgesi’nde yaratılan GSYİH 42,6 milyar ila 720,1 milyar ABD\$ (cari fiyatlarla) aralığında gerçekleşmiştir. GSYİH’lar bakımından üye devletlerin sıralanması şu şekildedir: Türkiye (720.101.216.431 ABD\$) birinci sırada, Pakistan (263.686.552.561 ABD\$) ikinci sırada, İran (191.718.273.121 ABD\$) üçüncü sırada yer almaktadır. İran’ı sırasıyla Kazakistan (169.835.436.522 ABD\$), Özbekistan (57.707.191.202 ABD\$), Türkmenistan (42.607.186.566 ABD\$), Azerbaycan (42.607.186.566 ABD\$), Afganistan (19.807.076.508 ABD\$) ve Pakistan (8.194.153.111 ABD\$) takip etmektedir. Bölgede en düşük GSYİH’ya sahip devlet Kırgızistan’dır (7.735.983.091 ABD\$).

Tablo 1.7: Yıllar İtibariyle Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na Üye Devletlerin Gayri Safi Yurtiçi Hasılası (cari fiyatlarla, ABD\$)

Ülkeler	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Afganistan	19.331	18.017.749.074	18.869.945.678	18.353.881.130	19.291.104.008	19.807.076.508
Azerbaycan	53.047	37.867.518.957	40.865.558.912	47.112.941.176	48.047.647.059	42.607.186.566
İran	432.557	417.983.583.566	445.345.256.459	453.996.479.250	358.216.722.572	191.718.273.121
Kazakistan	184.388	137.278.320.084	166.805.800.596	179.339.994.859	18.166.590.855	169.835.436.522
Kırgızistan	6.572	6.813.092.066	7.702.934.800	8.271.108.638	8.454.619.608	7.735.983.091
Pakistan	271.050	278.654.637.738	304.567.253.219	314.567.541.558	278.221.906.023	263.686.552.561
Tacikistan	7.853	6.952.678.127	7.157.865.188	7.522.947.810	8.116.626.794	8.194.153.111
Türkiye	717.880	869.683.121.563	858.988.610.574	778.381.859.841	761.425.499.358	720.101.216.431
Türkmenistan	35.855	36.180.000.000	37.926.285.714	40.761.142.857	45.231.435.612	47.912.190.313
Özbekistan	66.733	81.779.012.351	59.159.945.321	50.392.607.758	57.921.286.440	57.707.191.202

Kaynak: Compendium of ECO Statistical Tables: GDP (current prices),

https://www.eco.int/general_content/88751-Compendium.html?t=General-content

Erişim

Tarihi: 27.10.2022.

Tablo 1.8’de yıllar itibariyle Ekonomik İşbirliği Teşkilatı’na üye devletlerin GSYİH büyüme oranları verilmiştir. Buna göre; pandeminin yaşandığı 2020 yılı itibariyle Türkmenistan (%1,8), Tacikistan (%1) ve Özbekistan (%0,7) hariç olmak üzere geri kalan tüm üye devletler %-0,4 ila %-12 arasında küçülmüştür. Pandeminin yarattığı özel koşullar bir kenara bırakıldığında, 2015-2020 döneminde genel olarak, İran ve Azerbaycan hariç, ECO Bölgesi’ndeki tüm devletlerin belirli bir büyüme performansı sergilediği söylenebilir.

Tablo 1.8: Yıllar İtibariyle Ekonomik İşbirliği Teşkilatı’na Üye Devletlerin Gayri Safi Yurtiçi Hasıla Büyüme Oranı (%)

Ülkeler	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Afganistan	6,2	8	6,8	5,6	3,3	-5
Azerbaycan	1	-3,1	0,1	1,4	2,3	-4
İran	-1,3	13,4	3,8	-2	-7,1	-5
Kazakistan	1,2	1,1	4	4,1	4	-2,7
Kırgızistan	3,9	4,3	4,6	3,5	5,8	-12
Pakistan	5,5	5,6	5,8	3,3	3,3	-0,4
Tacikistan	6	6,9	7,1	7	7	1
Türkiye	6,1	3,2	7,5	2,8	0,4	-5
Türkmenistan	6,5	6,2	6,5	6,2	6,2	1,8
Özbekistan	7,9	6,2	5,2	5,1	5,7	0,7

Kaynak: Compendium of ECO Statistical Tables: GDP Growth (in percent), https://www.eco.int/general_content/88751-Compendium.html?t=General-content Erişim Tarihi: 27.10.2022.

Tablo 1.9’da yıllar itibariyle Ekonomik İşbirliği Teşkilatı’na üye devletlerdeki kişi başına düşen gelirler gösterilmiştir. Buna göre; 2020 yılı itibariyle her bir üye devlette kişi başına düşen GSYİH (cari fiyatlarla) 508,81 ABD\$ ila 9.055,75 ABD\$ bandında gerçekleşmiştir. En düşük kişi başına düşen gelire sahip ülke Afganistan (508,81 ABD\$) iken, en yüksek değere sahip ülke Kazakistan’dır (9.055,75 ABD\$). Kişi başına düşen GSYİH (cari fiyatlarla) bağlamında Kazakistan’ı sırasıyla Türkiye (8.538,17 ABD\$), Türkmenistan (7.612,11 ABD\$), Azerbaycan (4.214,31 ABD\$), İran (2.282,55 ABD\$), Özbekistan (1.685,76 ABD\$), Pakistan (1.193,73 ABD\$), Kırgızistan (1.173,61 ABD\$) ve Tacikistan (859,14 ABD\$) takip etmektedir. 2020 verileri bir önceki yıl ile karşılaştırıldığında, pandeminin ilk yılına ilişkin rakamlar Türkmenistan hariç, tüm üye devletlerde kişi başına düşen gelirlerde aşınma olduğuna işaret etmektedir.

Tablo 1.9: Yıllar İtibariyle Ekonomik İşbirliği Teşkilatı’na Üye Devletlerde Kişi Başına Düşen Gayri Safi Yurtiçi Hasılası (cari fiyatlarla, ABD\$)

Ülkeler	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Afganistan	578,47	509,22	519,89	493,76	507,1	508,81

Azerbaycan	5.500,31	3.880,74	4.147,09	4.739,84	4.805,75	4.214,31
İran	4.904,33	5.253,43	5.520,31	3.598,48	3.114,62	2.282,55
Kazakistan	10.510,77	7.714,84	9.247,58	9.812,63	9.812,6	9.055,75
Kırgızistan	1.121,08	1.120,67	1.242,77	1.308,14	1.374,03	1.173,61
Pakistan	1.356,67	1.368,43	1.464,93	1.482,21	1.284,7	1.193,73
Tacikistan	978,4	807,1	848,67	853,22	890,54	859,14
Türkiye	11.006,28	10.894,6	10.589,67	9.453,2	9.126,59	8.538,17
Türkmenistan	6.432,69	6.387,68	6.587,09	6.967,38	7.612,04	7.612,11
Özbekistan	2.615,03	2.567,8	1.826,57	1.529,08	1.719,06	1.685,76

Kaynak: Compendium of ECO Statistical Tables: GDP per Capita (current prices), https://www.eco.int/general_content/88751-Compendium.html?t=General-content Erişim Tarihi: 27.10.2022.

Tablo 1.10’da beş yıllık dönemler itibariyle Ekonomik İşbirliği Teşkilatı’na üye devletlerin GSYİH’larının sektörel dağılımı gösterilmektedir. Buna göre; 2019 yılı itibariyle tarım sektörünün GSYİH içerisindeki payının en yüksek olduğu devlet Özbekistan iken, tarımın payının en küçük olduğu devlet Kazakistan’dır. Aynı yıl itibariyle sanayi sektörünün GSYİH içerisindeki payının en yüksek olduğu devlet Türkmenistan iken, sanayinin payının en küçük olduğu devlet Pakistan’dır. Öte yandan, hizmetler sektörünün GSYİH içerisindeki payının en yüksek olduğu devlet Türkiye iken, hizmetlerin payının en küçük olduğu devlet ise Türkmenistan’dır.

Tablo 1.10: Beş Yıllık Dönemler İtibariyle Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na Üye Devletlerin Gayri Safi Yurtiçi Hasıllarının Sektör Bazında Dağılımı (%)

Ülkeler	2000			2005			2010			2015			2019		
	Tarım	Sanayi	Hizmet	Tarım	Sanayi	Hizmet	Tarım	Sanayi	Hizmet	Tarım	Sanayi	Hizmet	Tarım	Sanayi	Hizmet
Afganistan	38,47	23,71	37,81	31,75	27,36	40,89	27,09	21,86	51,05	21,72	23,28	55,00	21,00	22,00	52,10
Azerbaycan	17,14	45,33	37,52	9,9	63,6	26,51	5,92	64,07	30,01	6,79	36,99	56,22	6,00	49,00	37,40
İran	9,13	40,56	50,31	6,62	46,91	46,47	6,86	41,43	51,71	9,34	38,23	52,43	9,00	35,00	54,40
Kazakistan	8,69	40,46	50,86	6,79	40,1	53,11	4,77	42,90	52,34	4,49	32,53	62,51	4,00	33,00	55,50
Kırgızistan	36,75	31,39	31,83	31,95	22,39	45,66	19,44	29,26	51,30	15,94	26,92	57,14	12,00	28,00	50,20
Pakistan	25,93	23,33	50,74	21,47	27,1	51,43	24,29	20,58	55,13	25,11	19,96	54,93	22,00	18,00	53,90
Tacikistan	27,42	38,85	33,72	23,95	31,26	44,78	22,07	28,21	49,72	24,95	28,00	47,05	19,00	27,00	42,10
Türkiye	11,31	31,33	57,36	10,8	28,46	60,74	9,46	26,39	64,15	8,53	26,51	64,96	6,00	28,00	55,90
Türkmenistan	24,37	44,39	31,24	18,81	37,61	43,58	11,50	59,96	28,54	11,50	59,69	28,54	11,00	57,00	29,00
Özbekistan	34,36	23,13	42,51	27,97	23,16	48,87	19,81	33,38	46,81	18,26	34,63	47,11	26,00	33,00	32,20

Kaynak: Compendium of ECO Statistical Tables: By-sector GDP Structure (% of total),

[https://www.eco.int/general_content/88751-Compendium.html?t=General-](https://www.eco.int/general_content/88751-Compendium.html?t=General-content)

[content](#) Erişim Tarihi: 27.10.2022.

Tablo 1.11’de yıllar itibariyle Ekonomik İşbirliği Teşkilatı’na üye devletlerin tüketici fiyat endeksleri gösterilmektedir. Buna göre; 2020 yılı itibariyle tüketici fiyatları endeksi (TÜFE) %1,5 ila %32,4 bandında değişmektedir. En yüksek tüketici fiyatları endeksine sahip devlet İran (%1,5) iken, en düşük endekse sahip devlet Kırgızistan’dır (%32,4). Tüketici fiyatları endeksi bağlamında İran’ı sırasıyla Türkiye (%12,8), Özbekistan (%10,1), Türkmenistan (%8), Pakistan (%6,8), Tacikistan (%6,2), Kazakistan (%5,2), Afganistan (%3,3) ve Azerbaycan (%2,8) takip etmektedir.

Tablo 1.11: Yıllar İtibariyle Ekonomik İşbirliği Teşkilatı’na Üye Devletlerde Tüketici Fiyatları Endeksi (yıllık ortalama, %)

Ülkeler	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Afganistan	-0,7	4,4	5	0,6	1,7	3,3
Azerbaycan	4	12,4	12,9	1,9	3	2,8
İran	13,7	8,7	10	31,2	33,5	32,4
Kazakistan	6,7	14,4	7,4	6	5,8	5,2
Kırgızistan	6,5	0,4	3,2	1,5	1	1,5
Pakistan	2,5	3,8	4,1	5,1	9,8	6,8
Tacikistan	5,7	6	7,3	3,8	5,4	6,2
Türkiye	7,7	7,7	11,1	16,3	15,3	12,8
Türkmenistan	7,4	3,6	8	13,6	11	8
Özbekistan	8,5	8	12,5	17,9	14,5	10,1

Kaynak: Compendium of ECO Statistical Tables: Consumer Prices Index (annual average rate in percent), https://www.eco.int/general_content/88751-Compendium.html?t=General-content Erişim Tarihi: 27.10.2022.

1.3. Araştırmanın Amacı, Yöntemi, Veri Seti ve Kısıtları

Ek 3’de Türkiye’deki üniversitelerin çeşitli enstitülerinin İktisat Anabilim Dalı lisansüstü programlarında Afganistan üzerine tamamlanan tezler listesi verilmiştir. Buna göre; 2014-2022 yılları arasında Afganistan üzerine İktisat Anabilim Dalı programlarında tamamlanmış tamamı yüksek lisans olmak üzere 40 adet lisansüstü tezi bulunmaktadır. Bu çalışmaların ağırlıklı olarak dış ticaret, doğrudan yabancı yatırımlar, enflasyon, işsizlik, yoksulluk, kalkınma, dış yardımlar, ekonomik büyüme, para-banka, ekonomik ilişkiler, ekonomide kadının rolü gibi konulara odaklandığı görülmektedir. Bunlara ilave olarak başka anabilim dallarının lisansüstü programlarında Afganistan üzerine yazılmış tezler de bulunmaktadır. ECO bağlamında Afganistan’ı ekonomik perspektiften inceleyen sadece iki adet yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Bunlardan Muhammad Reza Wasil tarafından 2015 yılında tamamlanan tezde, Afganistan ekonomisi genel olarak ekonomik entegrasyon teorisi kapsamında, özellikle de ECO Bölgesi bütünleşmesi bağlamında incelenmektedir. Yalda

Rashid tarafından 2019 yılında tamamlanan tezde ise, Afganistan'ın sosyo-ekonomik göstergeleri diğer ECO üyesi ülkelerin göstergeleri ile karşılaştırılmaktadır. Bu iki çalışma göstermektedir ki; her ne kadar ECO konusu çalışılmış olsa da 2025 Vizyonu incelenmemiş bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Ek 4'te Türkiye'deki üniversitelerin çeşitli enstitülerinin İktisat Anabilim Dalı lisansüstü programlarında Ekonomik İşbirliği Teşkilatı üzerine tamamlanan tezler listesi verilmiştir. Buna göre; ECO üzerine yapılmış dördü yüksek lisans, bir tanesi doktora olmak üzere toplam 5 adet lisansüstü tezi bulunmaktadır. Bir elin parmak sayısını geçmeyen bu tezlerin hiçbiri Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın 2025 Vizyonu'nu konu edinmemiştir. Bu çalışma, alan yazınındaki bu boşluğu doldurmak üzere hazırlanmıştır.

1.3.1. Araştırmanın Amacı ve Yöntemi

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'ndan beklenen sonuçların elde edilip edilmediğinin tespiti açısından 2025 Vizyonu'nun incelenmesi yerinde bir yaklaşım olacaktır. Bu çalışmanın amacı; genel olarak Türkiye'nin Afganistan ile ilişkilerini Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na üyelikleri çerçevesinde ele almak; özellikle de 2025 Vizyonu'nun koyduğu hedeflere ulaşma bakımından taraflar arasındaki mal ve hizmet ticareti ile yatırımların gelişim seyrini incelemek ve yaşanan darboğazlara ilişkin öneriler geliştirmektir. Amaca en uygun yöntem olarak bu çalışmada, nitel araştırma yöntemleri arasında sıralanan durum çalışması (vaka çalışması) yöntemi kullanılmıştır.

Durum çalışmaları “vaka çalışması” ya “örnek olay çalışması” olarak da adlandırılmaktadır. Adından da anlaşılacağı üzere, durum çalışmalarından bir örnek olay seçilerek mevcut durum araştırması yapılmaktadır. Durum çalışmalarında; “ne”, “niçin”, “nasıl” gibi sorulara cevap aranmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 1999: 289; Mehter Aykın, 2023: teksir halinde). Bu sorulara verilen cevaplardan hareketle belirli bir sistemin nasıl işlediği açıklanmaya çalışılmaktadır (Chmiliar, 2010: 582 ve Mehter Aykın, 2023: teksir halinde). Nitel araştırma yaklaşımında araştırma evreni ve örneklem ile birlikte araştırma sorunsalı ve deseninin tanımlanması, ardından verilerin toplanarak analiz edilmesi ve bulguların raporlanması beklenmektedir. Elde edilen bulgulardan hareketle sağlam dayanağı olan politika öneriler geliştirilmesi mümkün olmaktadır (Mehter Aykın, 2023: teksir halinde).

Çalışmanın araştırma deseni Ekonomik İşbirliği Teşkilatı üyesi devletler arasındaki ticari işbirliği / ekonomik bütünleşme durumudur. Bu bağlamda, çalışmanın araştırma evrenini ECO'ya üye on devlet oluşturmaktadır. Türkiye ve Afganistan çalışmanın örneklemi olarak

belirlenmiş; taraflar arasındaki ekonomik, ticari ve siyasi ilişkiler ele alınmıştır. Çalışma kapsamında cevap aranan sorular sırasıyla şunlardır: (1) “Ekonomik İşbirliği Teşkilatı ne tür bir örgütlenmedir?” Bu sorunun cevabı birinci bölümde verilmiştir. (2) “Ekonomik İşbirliği Teşkilatı 2025 Vizyonu ve Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Ticaret Anlaşması neler yapılmasını öngörmektedir?” Bu sorunun cevabı ikinci bölümde verilmiştir. (3) “Türkiye ile Afganistan arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkiler nasıl bir seyir izlemiştir?” Bu sorunun cevabı üçüncü bölümde verilmiştir. Bu sorulara verilen cevaplar ile elde edilen bulgulardan hareketle, “Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Bölgesi’nde bir serbest ticaret alanı oluşturulması yoluyla elde edilmek istenen sonuçlar ekonomik ve ticari bağlamda sağlanmıştır?” ana sorusunun cevabını türetmek mümkün olacaktır. Elde edilen bulgu ve çıkarımlardan hareketle ECO Bölgesi’ne yönelik politika önerileri geliştirmek mümkün olabilecektir.

1.3.2. Araştırmada Kullanılan Veri Seti ve Kısıtlar

Bölge ülkelerinin performansını karşılaştırmak üzere uyumlulaştırılmış güncel veri bulmak bu çalışmanın en büyük güçlüğüne oluşturmıştır. Üye devletlere ilişkin veriler büyük ölçüde Ekonomik İşbirliği Teşkilatı’nın resmi internet sayfasından derlenmiştir. Ana başvuru kaynağı, istatistiklerin açık erişime sunulduğu https://www.eco.int/general_content/88751-Compendium.html?t=General-content adresidir. Ne var ki, birçok tematik başlık altında veri bulunmadığı gibi, istatistiklerin kullanıcıların hizmetine sunulduğu temalarda ise yüklenen dosyalar yetersizdir.

Bir diğer veri kaynağı ise, Türkiye Cumhuriyeti kurum ve kuruluşları tarafından hazırlanan ülke raporlarıdır. Türkiye’nin Afganistan ile ticari ilişkilerine dair veriler büyük ölçüde T.C. Ticaret Bakanlığı’nın resmi internet sayfasından derlenmiştir. Bakanlığın <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-asya/afganistan/raporlar/musavirlik-raporlari> adresinde yer alan Müsavirlik Raporları ana başvuru kaynakları olmuştur. Bunun yanı sıra; T.C. Dışişleri Bakanlığı’nın <https://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?46710f0c-8ecb-4f97-a99f-76f7496cee73> adresinde yer alan resmi internet sayfasındaki bilgilere de başvurulmuştur. Ayrıca, Afganistan Büyükelçiliği’nin resmi internet sayfasında yer alan bilgiler de büyük bir titizlikle (<https://afghanembassy.org.tr/tr/contact/info/afghanistannn>) incelenmiştir. Sözü edilen tüm internet sayfaları açık erişime sunulan dokümanları içerdiği için herhangi bir izin alma mecburiyeti ortaya çıkmamıştır.

Çalışmaya başlamadan önce, Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi’nde açık erişime sunulan yüksek lisan ve doktora tezleri <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/> adresi üzerinden taranarak, aynı konunun tekrar tekrar çalışılmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır.

“Ekonomik İşbirliği Teşkilatı”, “Afganistan”, “Afganistan – Türkiye İlişkileri”, “Dış Ticaret” taramada kullanılan anahtar kelimelerdir. Değişik enstitülerin özellikle İktisat Anabilim Dalı’nda yapılmış tezler incelenerek araştırma sorunsalı belirlenmiştir. Elde edilen yüksek lisans ve doktora tezleri çalışmanın bütünlüğünü bozmamak için Ekler Bölümünde listeler halinde verilmiştir.

Araştırma süresince doküman taraması Türkçe, İngilizce, Arapça ve Farsça olmak üzere dört dilde yapılmıştır. Tarama sonrası elde edilen tüm dokümanlar amaç doğrultusunda incelenmiş; kullanılan dokümanlara bilimsel etik ilkeler gözetilerek uygun bir şekilde atıf verilmiş ve kaynakçada gösterilmiştir. Yapılan nitel analiz sonucu elde edilen bulgular ise, hiçbir şekilde çarpıtılmadan raporlanmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

EKONOMİK İŞBİRLİĞİ TEŞKİLATI 2025 VİZYONU BAĞLAMINDA TARAFLAR ARASINDAKİ TİCARİ İLİŞKİLERİN GELİŞİMİ

2.1. Kavramsal Çerçeve

Devletler, menfaatleri doğrultusunda diğer devletler ile ekonomik, siyasi, kültürel, bilimsel ve askeri alanlarda ortak harekete yönelmektedirler. Ekonomik açıdan yaklaşıldığında, bu ortak hareket pazara giriş kolaylığı sağlamak gibi nispeten dar kapsamlı bir işbirliği olabileceği gibi, politikaların uyumlaştırılmasını içeren daha geniş ve derinlemesine bir bütünleşme hareketi de olabilmektedir. Bir diğeri yerine kullanılan “ekonomik işbirliği” ve “ekonomik bütünleşme” kavramları arasındaki ince çizgiyi açıklamak yerinde olacaktır. “İşbirliği” kelimesi, *“bir şeyi başarmak için bir diğer firma, örgüt ya da devlet ile birlikte iş yapma süreci”* şeklinde tanımlanmaktadır¹¹. “Ekonomik işbirliği” kavramı, mevcut iktisadi ve idari yapı içerisinde, gönüllülük ekseninde düşük yoğunluklu bir birlikte hareket durumuna işaret etmektedir (Mehter Aykın, basılmamış ders notları).

Öte yandan, “bütünleşme” ya da aynı anlama gelmek üzere kullanılan “entegrasyon” kelimesi, *“iki veya daha fazla şeyi birleştirme işlemi”* olarak tanımlanmaktadır¹². Bir başka ifadeyle, bütünleşme kavramı, *“parçaları bütün içerisinde birleştirmek”* (Ertürk, 1998) ya da *“bağımsız yönetilen birimleri tek çatı altında toplamak”* (Mehter Aykın, basılmamış ders notları) anlamına gelmektedir. “Ekonomik bütünleşme” kavramı, iki ya da daha fazla ülkenin iktisadi, mali ve sosyal alanlarda ortak politika izlemelerini ifade etmek üzere kullanılmaktadır (Sibel Mehter Aykın, basılmamış ders notları). Aralarında ince bir ayırım bulunmakla birlikte, hemen belirtmek gerekir ki; *“her entegrasyonun temelinde ekonomik işbirliği yatmaktadır”* (Ertürk, 1998: 9).

¹¹<https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/cooperation> (erişim tarihi: 04.02.2023)

¹²<https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/integration> (erişim tarihi: 04.02.2023)

En gevşek ekonomik bütünleşme hareketinden en sıkı ekonomik bütünleşme hareketine kadar 5 ardışık bütünleşme türünden bahsetmek mümkündür (Ertürk, 1998; Karagül, 2011; Mehter Aykın, basılmamış ders notları):

(1) *Tercihli Ticaret Anlaşması (Preferential Trade Agreement – PTA)*: PTA’da anlaşmaya taraf ülkeler arasında sınırlı sayıda üründe tek taraflı ya da karşılıklı tarife ve tarife dışı engeller kaldırılır.

(2) *Serbest Ticaret Anlaşması (Free Trade Agreement – FTA)*: FTA’da anlaşmaya taraf ülkeler arasında tüm mallarda tarife ve tarife dışı engeller kaldırılır.

(3) *Gümrük Birliği (Customs Union – CU)*: CU’da serbest ticaret anlaşması özelliklerine ilave olarak, anlaşmaya taraf ülkeler ortak bir dış ticaret politikası ile üçüncü ülkelere ortak bir tarife uygulamaktadırlar.

(4) *Ortak Pazar (Common Market – CM)*: CM’de gümrük birliği koşullarını karşılamanın yanı sıra mallar, kişiler, hizmetler ve sermaye hiçbir fiziki, teknik ve mali engele maruz kalmadan anlaşmaya taraf ülkeler arasında serbest dolaşımdadır.

(5) *Ekonomik Birlik (Economic Union – EU)*: EU’da ortak pazarın tüm koşullarını karşılamanın yanı sıra anlaşmaya taraf ülkeler arasında ortak bir ekonomi, maliye ve para politikası uygulanır. Sosyal politika benzeri ulusal politikalar da ortaklaşa belirlenir.

Entegrasyon teorileri üzerine önemli çalışmalarda bulunan Balassa’dan aktaran Ertürk (1998), ekonomik bütünleşmeyi tanımlamak yerine ekonomik bütünleşmenin aşamalarından bahsetmeyi tercih etmiştir. Buna göre; “*ticareti engelleyen unsurların ortadan kaldırılması (ticaret entegrasyonu), ülkeler arasında faktör hareketlerine serbestlik tanınması (faktör entegrasyonu), ulusal ekonomik politikaların uluslararası ilişkiler lehine uyumlaştırılması (politika entegrasyonu) ve nihayet bunların birleşmesi sonucu oluşan tam entegrasyon tipleridir*” (Ertürk, 1998: 7). Balkır’a (2010: 104) göre, “*başarılı bir ekonomik bütünleşme çoğu kez siyasi yakınlaşmayı da beraberinde getirmektedir*”. “Siyasal bütünleşme” kavramı ise, “*siyasi açıdan bağımsız hareket eden birimlerin aynı görüşte buluşması ve tek çatı altında toplanması*” anlamında kullanılmaktadır (Sibel Mehter Aykın, basılmamış ders notları).

Molle’den aktaran Balkır’ın (2010: 104) ifadesiyle, “*ekonomik bütünleşme kendi başına bir hedef değildir ancak daha yüksek ekonomik ve siyasi hedeflere ulaşılmasına hizmet ederse de ekonomik bütünleşmenin öncelikli amacı işbirliği yapan birimlerin refah düzeyinin artırılmasıdır*.” Devletler; dış ödemeler dengesinin sağlanması, uluslararası ticaret ve sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, kalkınma finansmanının sağlanması, ekonomik ve siyasi

alandaki etkinlik sahasının genişletilmesi gibi motifler ile ekonomik bütünleşme yoluna gitmektedir (Karagül, 2011). Nitekim, ECO'ya üye devletler, Bölge halklarının menfaatlerine uygun olarak ekonomik ve sosyal gelişmeyi sağlamak ve ekonomik işbirliğinin dayanağını oluşturan barış ve istikrarı tesis etmek üzere Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın kuruluşunu öngören İzmir Antlaşması'na imza atmışlardır¹³.

2.2. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın Yasal Dayanağı

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, bölgede toplumsal barışı, ekonomik ve siyasi istikrarı tesis etmek amacıyla uluslararası örgütler ile işbirliği halinde çalışmaktadır. İzmir Antlaşması'nın koyduğu hedeflere ulaşmak üzere uluslararası normlara uygun bir dizi ikincil düzenleme yapılmıştır. Ancak, ECO'ya üye devletlerin tamamı bu anlaşmaları imzalamadığı gibi, bazı devletler imzaladıkları anlaşmaların ratifikasyonunu tamamlamadıkları için uygulamada aksaklıklar devam etmektedir. Bu durum, İzmir Antlaşması'nın koyduğu hedeflere ulaşılması ve bölgede bir tercihli ticaret rejiminin oluşturulması veya serbest ticaret alanının yaratılması önündeki başlıca güçlüğü oluşturmaktadır. Takip eden bölümlerde, sırasıyla Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın kuruluşunu sağlayan İzmir Antlaşması'ndan ve sözü edilen antlaşmaya dayanılarak çıkarılan ticaret ile doğrudan veya dolaylı olarak ilgili ikincil düzenlemelerden bahsedilmektedir.

2.2.1. İzmir Antlaşması

12 Mart 1977 tarihinde Türkiye, İran ve Pakistan arasında imzalanan İzmir Antlaşması, taraflar arasındaki bölgesel ekonomik işbirliğinin güçlendirilmesini öngören ve 1964 yılında bir deklarasyon ile kuruluşu ilan edilen Kalkınma için Bölgesel İşbirliği Teşkilatı'na tüzel kişilik kazandırmıştır. 1985 yılından itibaren Ekonomik İşbirliği Teşkilatı olarak anılmaya başlayan oluşumun yasal dayanağını oluşturan İzmir Antlaşması 1990 ve 1992 yıllarında iki ayrı Protokol ile revizyona tabi tutulmuştur. 1992 yılında Afganistan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan'ın katılımı ile birlikte İzmir Antlaşması'na taraf olan devlet sayısı 10'a ulaşmıştır. İzmir Antlaşması, 14 Eylül 1996 tarihinde ikinci kez revize edilmiş ve önceki antlaşma metni protokolleri ile birlikte yürürlükten kaldırılmıştır. Bu çalışmada İzmir Antlaşması'nın 1996 yılı versiyonu referans alınmıştır. Toplam 16 maddeden oluşan İzmir Antlaşması; sırasıyla antlaşmada geçen kavramlara (1. madde), antlaşmanın amacına (2. madde), işbirliği prensiplerine (3. madde), teşkilat yapısına

¹³https://www.eco.int/parameters/eco/modules/cdk/upload/content/general_content/3512/1499586597300jk8s96cm6jnohj2556coont44.pdf (erişim tarihi: 05.02.2023) ve <https://www5.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem21/yil01/ss11m.htm> (erişim tarihi: 05.02.2023).

(4-10. maddeler), mali konulara (11. madde), karar alma süreçlerine (12. madde), üyelik işlemlerine ve üyelikten çekilme işlemlerine (13. madde), antlaşmada revizyon yapılmasına (15. madde) dair hükümleri ve ayrıca genel hükümler (14. madde) ile nihai hükümleri (16. madde) içermektedir. İzmir Antlaşması'nda Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın kuruluş amacı aşağıdaki gibi ifade edilmiştir¹⁴:

“Teşkilatın hedefleri:

- a) Sürdürülebilir ekonomik kalkınmaya imkân sağlayacak koşulların geliştirilmesi ve bu temel üzerinde, bölgenin ekonomik ve sosyal potansiyellerini seferber etmek suretiyle, üye devletlerdeki yaşam standardının ve kalitesinin yükseltilmesi;*
- b) Başka bölgelerde yaşanan tecrübeler ve küresel ekonomik eğilimler de göz önünde tutularak, EİT bölgesinde ticaretin önündeki engellerin tedricen kaldırılması ve bölge içi ve bölgeler arası ticaretin artırılması doğrultusunda önlemler alınması;*
- c) Üye devletlerin temel isteklerine uygun olarak, EİT bölgesinin, dünya ticaretinin gelişmesine ve gelişmekte olan ülkelerin özellikle de üye Devletlerin aleyhine sonuç doğuran haksız ticaret politikalarının kaldırılmasına yönelik olarak daha etkin rol almasını ve katkıda bulunmasını teminen gelişmiş ekonomik işbirliği politikası izlemek;*
- d) Küreselleşme sürecine daha fazla katılabilmelerini temin etmek üzere üye devletlerin ekonomilerinin Dünya ekonomisi ile tedricen ve yumuşak bir şekilde bütünleşmesinin sağlanması;*
- e) Ekonomik, sosyal, kültürel, teknik ve bilimsel alanlarda etkin bir bölgesel işbirliği ve karşılıklı yardımlaşmanın geliştirilmesi;*
- f) Üye Devletlerin birbirleriyle ve dış dünyayla bağlantılarını sağlayacak ulaştırma ve haberleşme altyapılarının geliştirilmesinin hızlandırılması;*
- g) Özel sektörün ortak teşebbüs ve yatırımlar yoluyla bölgesel ekonomik kalkınmaya daha fazla katılabilmesini teminen ekonomik liberalizasyon ve özelleştirmeye özel önem verilerek kamu ve özel sektör etkinliklerinin birleşmesinin teşvik edilmesi;*
- h) EİT bölgesinde beşerî kaynakların geliştirilmesine yönelik ortak programlar geliştirilmesi;*
- i) EİT bölgesinin doğal kaynaklarının, özel olarak da enerji kaynaklarının daha yoğun bir biçimde seferber edilmesi ve kullanılması;*
- j) EİT bölgesinin tarımsal ve sınaî potansiyellerinin etkin kullanımının sağlanmasına yönelik çabaların artırılması;*
- k) Uyuşturucu madde kullanımının ortadan kaldırılması için bölgesel işbirliğinin geliştirilmesi;*
- l) Bölgede ekoloji ve çevre koruması alanlarında işbirliğinin kolaylaştırılması;*

¹⁴https://www.eco.int/parameters/eco/modules/cdk/upload/content/general_content/3512/1499586597300jk8s96cm6jnohhj2556coont44.pdf (erişim tarihi: 05.02.2023)

m) EİT ile diğer bölgesel ve uluslararası teşkilatlar ve mali kuruluşlar arasında karşılıklı menfaat sağlayacak ortak faaliyetlerin ve işbirliğinin geliştirilmesi;

n) EİT bölgesi halkları arasında tarihî ve kültürel bağların ve turizm alanındaki ilişkilerin daha da kuvvetlendirilmesi

olmalıdır.”

Gerek Teşkilatın adından gerekse 2. madde hükümlerinden anlaşılacağı üzere, ECO'ya üye devletler; bölge içinde ve üçüncü ülkelerle yapılan ticaretin serbestleştirilmesi, bölge içindeki özel sektör yatırımlarının teşvik edilmesi ve bölgede adil rekabet kurallarının hakim kılınması, bölgenin sahip olduğu doğal kaynakların rasyonel bir şekilde kullanılması ve beşeri kaynakların potansiyelinin gerçekleştirilmesi, başta tarım, turizm ve endüstri olmak üzere sektörel gelişmenin sağlanması yoluyla, taraflar arasındaki ekonomik işbirliğinin geliştirilerek sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması ve böylelikle bölge halkının yaşam standardının ve kalitesinin yükseltilmesi hususunda anlaşmaya varmışlardır. ECO Bölgesi'nde esas itibarıyla tüm malları kapsayan bir serbest ticaret sahası yaratılması arzu edilmekle birlikte, gerçekleşmenin tercihi ticaret anlaşması ile sınırlı kaldığı ve hatta İzmir Antlaşması'na dayanılarak akdedilen Ticaret Anlaşması'na tüm üyeleri kapsayacak şekilde işlerlik kazandırılmadığı görülmektedir.

2.2.2. Ticaret, Yatırımlar ve Ulaştırma ile İlgili İkincil Düzenlemeler

ECO'ya üye devletler, İzmir Antlaşması'nın verdiği yetki çerçevesinde, bölge içi ve bölge dışı ticaretin ve ayrıca transit ticaretin kolaylaştırılması, gümrüklerde idari işbirliğinin sağlanması, malların yanı sıra kişilerin ve yolcuların seyahatlerinin kolaylaştırılması, yatırımların korunması ve teşvik edilmesi amacıyla bir dizi ikincil düzenleme hazırlayarak imzaya açmışlardır. Bunlardan konu ile doğrudan ve dolaylı olarak bağlantılı olanlar aşağıda detaylandırılmıştır.

2.2.2.1. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Ticaret İşbirliği Hakkında Çerçeve Anlaşma

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Ticaret İşbirliği Hakkında Çerçeve Anlaşma (Framework Agreement on ECO Trade Cooperation); ECO Bölgesi'nde ticaretin serbestleştirilmesini öngören ilk ikincil düzenlemedir. 6 Mart 2000 tarihinde Tahran'da imzalanan Anlaşma ile ticarete ilişkin temel prensipleri ve işbirliğinin kapsamını belirleyen bir çerçeve oluşturulmuştur. Buna göre; Çerçeve Anlaşmaya taraf devletler bölge içi ticarete ayrımcılık yapmayacakları, ilk etapta bölge içi ikinci etapta bölgeler arası ticareti serbestleştirmek yoluyla işbirliği yapacakları, ortak menfaatler çerçevesinde ECO Bölgesi'nde ticaret işbirliğini

geliştirmeye yönelik gerekli tedbirleri alacakları konusunda uzlaşmışlardır. Taraflar; makul bir zaman aralığında tarifeleri indirecekleri ve tarif dışı engelleri kaldıracakları ve bu doğrultuda bir ticaret anlaşması hazırlayacakları konusunda fikir birliğine varmışlardır. Nitekim, aşağıda detaylandırılan Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Ticaret Anlaşması 2003 yılında imzalanmıştır. Ayrıca, Çerçeve Anlaşmaya taraf olan devletler; bölgesel ve uluslararası aktörlerle diyalog içerisinde olacakları, ticarete dair bilgi ve veri paylaşımında bulunacakları, ticaretin finansmanı için bankacılık ve sigortacılık alanlarında işbirliğine yönelecekleri, uluslararası ticaret alanında araştırma ve eğitim faaliyetlerinde işbirliği geliştirecekleri, kamu ve özel sektör girişimleri arasında işbirliğini teşvik edecekleri yolunda prensip kararına varmışlardır¹⁵.

2.2.2.2. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Ticaret Anlaşması

Esas itibarıyla tercihli ticaret anlaşması olan Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Ticaret Anlaşması (Economic Cooperation Organization Trade Agreement – ECOTA)¹⁶, 17 Temmuz 2003 tarihinde Islamabad’da düzenlenen II. ECO Dış Ticaret Bakanları Toplantısı’nda Afganistan, İran, Pakistan, Tacikistan ve Türkiye olmak üzere beş üye devlet tarafından imzalanmıştır. 2004-2008 yılları arasında sözü edilen beş devlet ECOTA’nın ratifikasyonunu tamamlamışlardır. Ancak, ECOTA’ya sonradan eklenen listelere ilişkin prosedürleri tamamlamayan devletler bulunmaktadır. Tacikistan Cumhuriyeti eklerin ratifikasyonunu tamamlamadığı gibi, hazırlaması gereken iki ürün listesini henüz sunmamıştır. İran İslam Cumhuriyeti üç listeyi de (pozitif liste, negatif liste, hassas ürün listesi) henüz sunmamıştır. Her ne kadar resmen imzalanmış görünse de formaliteler tamamlanmamış olduğu için ECOTA’ya işlerlik kazandırılmamıştır (Economic Cooperation Organization, 2019: 1-2).

ECOTA; Dünya Ticaret Örgütü (World Trade Organization – WTO) normları çerçevesinde ticaretin serbestleştirilmesi ve ticaret hacminin artırılması yoluyla, ECO Bölgesindeki halkların refah seviyesinin yükseltilmesini öngörmektedir. ECOTA’nın 2. maddesinde ifade edildiği şekliyle anlaşmanın amacı, *“karşılıklı ödünlerin verilmesi, tarifelerin azaltılması ve tarife dışı engellerin kaldırılmasıyla ECO üye ülkeleri arasında ekonomik işbirliğini güçlendirmek ve ortak prensiplere dayalı bölge ticaretini arttırmak, desteklemek ve teşvik etmektir”* (Kızıltan ve Sandalcılar, 2011: 104). Bu anlaşmanın ikili ve çok taraflı ticaret anlaşmalarının önünü açması beklenmektedir (Koozegar Kaliji, 2009: 2).

¹⁵https://www.eco.int/parameters/eco/modules/cdk/upload/content/general_content/3768/15222209018731evsfmembqsii7v8bs8p0jdv37.pdf (erişim tarihi: 29.01.2023)

¹⁶https://eco.int/parameters/eco/modules/cdk/upload/content/general_content/3768/15222207936771evsfmembqsii7v8bs8p0jdv37.pdf (erişim tarihi: 29.01.2023) ve <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/05/20070524-1.htm> (erişim tarihi: 29.01.2023).

ECOTA; bölge içi ticarete ve bölge dışına yapılan ticarete uygulanan kurulları kademeli olarak WTO'nun koymuş olduğu uluslararası normlara uyumlu hale getirmeyi öngörmektedir. Başka bir ifadeyle, anlaşmaya taraf devletler kademeli olarak tarifelerde indirim gitmeyi, tarife dışı engelleri kaldırmayı, eş etkili vergileri bertaraf etmeyi taahhüt etmişlerdir. Buna göre; ülkeler üç grup ürün listesi oluşturacaklardır. Anlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihten sonraki sekiz yıllık dönemde ülkeler malların %80'inde en fazla %15 olacak şekilde tarife indirimi gerçekleştireceklerdir. Afganistan için bu süre 15 yıla kadar çıkabilecektir (Economic Cooperation Organization, 2019: 1). Ayrıca, ithal malların gümrük geçişlerinde gümrük vergisi dışında kalan her türlü vergi, resim ve harcin anlaşmanın yürürlüğe girişini takip eden iki yıl içerisinde kaldırılması; benzer şekilde anlaşmanın yürürlüğe girişini takip eden iki yıl içerisinde ithalattaki miktar kısıtlamalarının, kotaların, ithalat lisanslarının ve diğer benzeri tarife dışı engellerin kaldırılması hükme bağlanmıştır (Kızıltan ve Sandalcılar, 2011: 105). ECOTA'nın; piyasalara erişimin kolaylaşmasına, rekabet kültürünün yaygınlaşmasına, ölçek ekonomilerinin yaratılmasına ve ekonomik etkinliğin tesis edilmesine katkıda bulunacağı düşünülmektedir (Economic Cooperation Organization, 2019:2).

1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı'nın 16. maddesi hükümleri uyarınca Türkiye, Avrupa Birliği'nin tercihli ticaret düzenlemelerini ve menşe kurallarını üstlenmek durumunda olup, sözü edilen yükümlülüklerine hâle getirmeden ECOTA'yı imzalamış bulunmaktadır. Türkiye'nin 2004 yılı itibariyle sanayi ürünlerinde üçüncü ülkelere uyguladığı ortalama tarife oranının % 4.2 olduğu dikkate alındığında, sekiz yıl boyunca yapılan indirimler sonucunda diğer ülkelerin tarifeleri önemli oranlarda azalırken, Türkiye'nin mevcut haliyle düşük olan tarifelerinde herhangi bir indirimle gidilmeyeceği ortadadır¹⁷. Türkiye, ECOTA'nın yaratacağı avantajlardan uzun vadede fayda sağlayacak gibi gözükmemektedir.

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı 2025 Vizyonu'nda ECOTA'ya işlerlik kazandırılması ve anlaşmaya taraf üye sayısının 2025 yılı sonunda tüm üye devletleri kapsayacak şekilde genişletilmesi öngörülmüştür. Ayrıca, tercihli ticaret anlaşması görünümündeki ECOTA'nın serbest ticaret anlaşmasına dönüştürülmesi 2025 Vizyonu ile yazılı hale getirilmiştir. Taslak anlaşmanın 2018 yılında hazırlanarak 2022 yılı sonunda yürürlüğe girmesi öngörülmüş olmakla birlikte, bu tezin yazılmakta olduğu günlerde revize edilmiş bir serbest ticaret anlaşması henüz daha yürürlüğe girmemiştir.

¹⁷<https://www.mfa.gov.tr/ekonomik-isbirligi-teskilati-ticaret-anlasmasi-economic-cooperation-organization-trade-agreement-ecota-ve-son-gelismeler-tr.mfa> (erişim tarihi: 29.01.2023)

2.2.2.3. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Transit Taşıma Çerçeve Anlaşması

Transit ticaret uygulamasında; bir ülkeden tedarik edilen ürün, transit ticaret yapan firmanın yerleşik olduğu ülke gümrük sahasına girmeden başka bir ülkeye sevk edilmektedir. Bu nedenle, transit ticarete konu olan mallar ithalat ve ihracat rejimine tabi değildirler. Transit ticarete taşımacılık önemli olup, malların, kişilerin ve yolcuların transit geçişlerini kolaylaştırmak için işbirliği yapılması gerekmektedir.

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Transit Taşıma Çerçeve Anlaşması (Economic Cooperation Organization Transit Transport Framework Agreement – TTFA), anlaşmaya taraf devletlerin sınırları içerisinde yolcuların, kişilerin ve eşyaların transit geçişlerini kolaylaştırmak amacıyla akdedilmiştir. Ayrıca, yolcuların, eşyaların ve kişilerin emniyet ve güvenliğini sağlamak, transit geçiş esnasında gereksiz gecikmeleri önlemek, vergi kaçakçılığının önüne geçmek, gümrüklerde sahte işlemlerin önüne geçmek, bu bağlamda taraflar arasında eşgüdüm sağlamak, transit geçiş mevzuatı ile ilgili uygulamaları uyumlaştırmak TTFA'nın diğer amaçları arasında yer almaktadır¹⁸.

Sözü edilen anlaşma ile transit geçişler sırasında karayolu, denizyolu, havayolu ve demiryolu taşıtlarının karşılaması gereken yükümlülüklerin yerine getirildiğinin teminat altına alınması istenmektedir. TTFA ile tanımlanan kurallar, Türkiye'nin de taraf olduğu uluslararası ticarete kullanılan Uluslararası Karayolu Taşımacılığı (Transports Internationaux Routiers - TIR) Karnesi ve Karayolu Taşıma Senedi (Convention Marchandises Routiers CMR) sistemine benzer kurallar olup, benzer normların ECO Bölgesi'nde de uygulanıyor olmasının bölge içi ticareti kolaylaştıracağı ve hızlandıracağı düşünülmektedir (Kızıltan ve Sandalcılar, 2011: 106).

2.2.2.4. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Kaçakçılık ve Gümrük Suçları Veri Bankasının Kurulması ve İşletilmesine Dair Anlaşma

Gümrük vergileri devlet bütçesinin önemli bir gelir kalemini oluşturmaktadır. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) Kaçakçılık ve Gümrük Suçları Veri Bankasının Kurulması ve İşletilmesine Dair Anlaşma (Agreement on the Establishment and Operation of the Economic Cooperation Organization (ECO) Smuggling and Customs Offences Data Bank)¹⁹.

¹⁸https://eco.int/general_content/86740-Agreements.html?t=General-content (erişim tarihi: 30.01.2023) ve <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2008/05/20080517-1.htm> (erişim tarihi: 30.01.2023).

¹⁹https://www.eco.int/parameters/eco/modules/cdk/upload/content/general_content/3768/15222208497791evsfmembqsii7v8bs8p0jdv37.pdf (erişim tarihi: 08.02.2023) ve <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/06/20090627-6.htm> (erişim tarihi: 08.02.2023) ve https://www.eco.int/parameters/eco/modules/cdk/upload/content/general_content/3768/1533634550401p9ukg7nus596n1tmqb2cq64sd6.pdf (erişim tarihi: 08.02.2023).

ile anlaşmaya taraf devletlerin gelirlerinin kaçakçılık yoluyla aşınmasının önüne geçilmesi ve yasa dışı ticaret ile mücadele edilmesi amaçlanmıştır. Gümrük kanunlarının etkin bir şekilde uygulanması çok taraflı işbirliği gerektirmektedir. Bu bağlamda Ankara'da bir Merkezin ve tüm üye devletlerde Temas Noktalarının kurulması planlanmıştır. Söz konusu Merkez aracılığıyla kaçakçılık ve gümrük suçlarına ilişkin bir veritabanı oluşturulması, işletilmesi ve güncellenmesi, böylelikle kaçakçılık ve gümrük suçları ile mücadele konusunda taraflar arasında koordinasyonun sağlanması öngörülmüştür. Amaç, anlaşmaya taraf devlet gelirlerinin kaçakçılık yoluyla aşınmasının önüne geçilmesidir. Afganistan, Azerbaycan, İran, Pakistan, Tacikistan ve Türkiye tarafından imzalanan anlaşmanın halen daha iki devlet (Afganistan ve Tacikistan) tarafından ratifikasyonu tamamlanmamıştır²⁰. Öte yandan, 2025 Vizyonu kapsamında Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Gümrükler Konusunda Karşılıklı İdari Yardım Anlaşması'na işlerlik kazandırılması hususu yazılı hale getirilmiştir. Bu anlaşma ile de üye ülke gümrük idareleri arasında gümrük işlemlerinin basitleştirilmesi ve uyumlaştırılması amaçlanmaktadır (Kızıltan ve Sandalcılar, 2011: 106).

2.2.2.5. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na Üye Devletlerin İşadamlarına Yönelik Vize Prosedürlerinin Basitleştirilmesine İlişkin Anlaşma

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na Üye Devletlerin İşadamlarına Yönelik Vize Prosedürlerinin Basitleştirilmesine İlişkin Anlaşma (Agreement on Simplification of Visa Procedures for the Businessmen of the Member States of Economic Cooperation Organization) Afganistan, Azerbaycan, İran, Kazakistan, Pakistan, Türkiye ve Türkmenistan tarafından 15 Mayıs 1995 tarihinde imzalanmıştır. Anlaşma uyarınca, üye devletlerin ilgili ticaret odaları tarafından düzenlenen ve Dışişleri Bakanlıklarınca onaylanan resmi belgelerin sunulması halinde işadamlarına 72 saat içerisinde vizenin verilmesi hususunda anlaşmışlardır. İşadamlarının ithalat, ihracat ve yatırım konularındaki çalışmalarını kesintisiz sürdürebilmeleri için yetkililerin oturma ve vize işlemlerinin gecikmeksizin yapılması öngörülmüştür²¹. 9 Mayıs 2009 tarihli bir ek Protokol ile transit şoförler kapsama alınarak 7 günlük transit vize verilmesi öngörülmüştür²².

²⁰<https://www.eco.int/news/86824-ECO-Smuggling-and-Customs-Offences-Data-Bank-Meeting-held-in-Ankara.html?t=News> (erişim tarihi: 30.01.2023)

²¹https://www.eco.int/parameters/eco/modules/cdk/upload/content/general_content/3768/15222208245141evsfmembqsii7v8bs8p0jdv37.pdf (erişim tarihi: 08.02.2023)

²²https://www.eco.int/parameters/eco/modules/cdk/upload/content/general_content/3768/15222208351101evsfmembqsii7v8bs8p0jdv37.pdf (erişim tarihi: 08.02.2023)

2.2.2.6. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Üye Devletleri Arasında Yatırımların Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma

Yatırımlar, ekonomik ve sosyal gelişmenin itici gücünü oluşturmaktadır. Burada bahsedilen yatırımlar; her türlü menkul ve gayri-menkul, finansal ve sermaye yatırımlarını kapsamaktadır. Yatırımların teşviki ve korunmasına yönelik 7 Temmuz 2005 tarihinde akdedilen anlaşma ve 2007 yılında yapılan değişiklik uyarınca, ECO'ya üye devletler kaynak tahsisinde etkinliğin sağlanması için karşılıklı olarak yatırımları teşvik ve koruma hususunda mutabık kalmışlardır. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Üye Devletleri Arasında Yatırımların Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma (Agreement on Promotion and Protection of Investments Among ECO Member States)²³ ile ECO Bölgesi'nde yapılacak yatırımların, yerel yatırımlar veya üçüncü taraflarca yapılan yatırımlardan daha az olmayacak şekilde teşvik edilmesi öngörülmektedir. Bölge halklarının yaşam standartlarının yükseltilmesine olanak sağlayan elverişli bir yatırım ortamının yaratılmasını amaçlayan anlaşma ile taraflar; iş yeri açma ve çalışma-oturma izni alma gibi yasal süreçlerin takibinde kolaylık sağlanması, sermaye ve gelir transferlerinde serbesti sağlanması, yatırımların mali ve hukuki yönden güvenliklerinin teminat altına alınması gibi hususlarda anlaşmaya varmışlardır²⁴.

2.2.2.7. Diğer Anlaşmalar

İzmir Antlaşması'nın 6. maddesine istinaden, 10 Şubat 2010 tarihinde Islamabad'da imzalanan bir anlaşma ile mevcut sigortacılık hizmetlerini zenginleştirmek ve Bölgenin iktisadi kalkınmasına katkıda bulunmak üzere Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Reasürans Şirketi kurulmuştur²⁵. Ayrıca, 15 Mart 1995 tarihinde Islamabad'da imzalanan bir anlaşma ile bölge içi ticareti genişletmek ve ECO'ya üye devletlerin ekonomik kalkınmalarını hızlandırmak üzere gerekli finansmanı sağlamak amacıyla Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Ticaret ve Kalkınma Bankası kurulmuştur²⁶. Sayfa kısıtlaması dolayısıyla bu iki kurumun yapılanmasına ilişkin bilgi sunulmayacaktır. Son olarak Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın koyduğu amaçlar çerçevesinde bilgi birikimlerinden faydalanmak üzere Birleşmiş Milletler Sınai Kalkınma Örgütü (Memorandum of Understanding between Economic Cooperation Organization and United

²³https://www.eco.int/parameters/eco/modules/cdk/upload/content/general_content/3768/15222207752541evsfmembqsii7v8bs8p0jdv37.pdf (erişim tarihi: 08.02.2023)

ve <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/03/20210311-10.htm> (erişim tarihi: 08.02.2023).

²⁴https://www.eco.int/parameters/eco/modules/cdk/upload/content/general_content/3768/15222207576841evsfmembqsii7v8bs8p0jdv37.pdf (erişim tarihi: 08.02.2023)

²⁵https://www.eco.int/parameters/eco/modules/cdk/upload/content/general_content/3768/15222208629221evsfmembqsii7v8bs8p0jdv37.pdf (erişim tarihi: 08.02.2023)

²⁶https://www.eco.int/parameters/eco/modules/cdk/upload/content/general_content/3768/15222208905621evsfmembqsii7v8bs8p0jdv37.pdf (erişim tarihi: 08.02.2023)

Nations Industrial Development Organization – UNIDO) ve Dünya Gümrük Örgütü (Memorandum of Understanding between Economic Cooperation Organization and the World Customs Organization – WCO) ile işbirliği anlaşması imzaladıklarını da belirtmek doğru olacaktır²⁷.

2.3. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı 2025 Vizyonu

Daimi Temsilciler Konseyi ile Bölgesel Planlama Konseyi'nde ayrı ayrı tartışılarak olgunlaştırılan ECO 2025 Vizyonu ve Eylem Planı, 28 Şubat 2017 tarihinde Islamabad'da gerçekleştirilen 22. Bakanlar Konseyi'nde kabul edilmiştir. ECO 2025 Vizyonu ifadesinin bire bir çevirisi aşağıdaki gibidir (Economic Cooperation Organization, 2017: 1):

"ECO; güçlendirilmiş işbirliği yoluyla, yüksek eğitimli toplumların ve iyi yönetişimin temin ettiği bütünlük ve sürdürülebilir ekonomilerin yanı sıra serbest ticaretin hüküm sürdüğü bir alanın tesis edilmesini kolaylaştıracaktır."

ECO 2025 Vizyon ifadesinden de anlaşılacağı üzere, bu girişim bölge ülkelerinin değişen dünya dinamikleri karşısında birlikte var olma çabalarının bir göstergesidir. 2025 Vizyonu kapsamında, üye devletler bir yandan Birleşmiş Milletler'in 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine bağlılıklarını teyit etmişler, diğer yandan ECO Bölgesi'ndeki halkların sosyo-ekonomik kalkınması için uluslararası finansal kuruluşlar ve bölgesel aktörler ile işbirliği halinde olacaklarını taahhüt etmişlerdir. Ayrıca, gerekli altyapı yatırımlarının yapılması, ticareti olanaklı hale getirecek bağlantıların kurulması, ticareti kolaylaştıran bir ortamın yaratılması Bölgede gerçekleştirilmesi düşünülen ekonomik bütünleşmenin temel prensipleri olarak kabul edilmiştir. (Economic Cooperation Organization, 2017: 1-2).

ECO 2025 Vizyonu; piyasalarda serbestleşmenin sağlanması, ticaret engellerinin kademeli olarak kaldırılması, Bölge içi ticaretin ve Bölgenin dünya ticaretindeki payının artırılması yoluyla ekonomik kalkınmanın sağlanması bakımından önemli bir dönemeçtir. Taahhüt edilen çalışmaların zamanında hayata geçirilebilmesi için Eylem Planı ile birlikte sistematik gözden geçirme ve izleme mekanizmaları 2025 Vizyonu'na dahil edilmiştir. İhtiyaç duyulan kaynağın temini için bir "Vizyon Fonu" kurulması öngörülmüştür (Adnan, 2017: 7-8). Üzerinde uzlaşmaya varılan ECO 2025 Vizyonu ve Eylem Planı sayesinde Bölgede çok taraflı işbirliğinin güçlenmesi, Bölgenin bir bütün olarak kalkınması ve Bölge halklarının refah seviyesinin yükselmesi beklenmektedir (Adnan, 2017: 8-9).

²⁷https://www.eco.int/parameters/eco/modules/cdk/upload/content/general_content/3768/1533634507327p9ukg7nus596n1tmqb2cq64sd6.pdf (erişim tarihi: 08.02.2023)

ECO'ya üye devletler Bölge içindeki işbirliğini geliştirmek ve küresel ekonomiye eklemlenmek üzere 6 alanda işbirliği yapma konusunda mutabık kalmışlardır. Bunlar sırasıyla; (A) Ticaret, (B) Ulaştırma ve Bağlantısallık, (C) Enerji, (D) Turizm, (E) Ekonomik Büyüme ve Verimlilik, (F) Refah ve Çevre başlıklarını taşımaktadır. Bu işbirliği alanlarının her biri için detaylı olarak stratejik amaçlar, politika çerçevesi ve beklenen sonuçlar tanımlanmıştır. Bu çalışma kapsamında sözü edilen işbirliği alanlarından ticaret başlığı detaylandırılırken, diğer işbirliği alanları konunun gerektirdiği ölçüde özetlenerek verilecektir.

2.3.1. Ticaret

Ticaret, iktisadi kalkınmada ve toplumsal refahın artırılmasında kilit rol oynamaktadır. ECO Bölgesi'nin dünya ticaretindeki payı %2 civarındadır (Adnan, 2017: 4). Bir önceki Vizyon (2015 Vizyonu) kapanış rakamları ile ifade etmek gerekirse; 2015 yılında ECO Bölgesi'nin toplam dış ticaret hacmi 648 milyar ABD\$ olarak kayıtlara geçmiştir. Bölgenin ihracatı 285 milyar ABD\$, ithalatı 363 milyar ABD\$, dış ticaret açığı ise 78 milyar ABD\$'dır. Aynı yıl itibarıyla, bölge içi ticaret hacmi 58 milyar ABD\$ olarak gerçekleşmiştir (Economic Cooperation Organization, 2017: 3). Gerek Bölge dışı ticaret rakamları gerekse Bölge içi ticaret rakamları bir önceki vizyon kapanışı itibarıyla ECO Bölgesi'nin potansiyelinin çok altındadır.

ECO Bölgesi'nde Türkiye, Kazakistan, İran, Pakistan ve Azerbaycan en büyük ihracatçı ülkelerdir. Bu beş ülke, tüm ECO Bölgesi ihracatının %94'ünü oluşturmaktadır (Adnan, 2017: 4). Gerek Bölge içi gerek Bölge dışı ticaretin tüm üye devletleri kapsayacak şekilde bir bütün olarak artması için ticaretin serbestleştirilmesi, politikaların uyumlaştırılması, iş yapma maliyetlerinin düşürülmesi, finansal altyapının ve kurumsal kapasitenin güçlendirilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda, ticaret alanındaki stratejik amaç; *“Bölge içi ticareti ikiye katlamak için genel olarak küresel ticaretteki, özellikle de ihracattaki ECO payını artırmak ve ekonomik büyüme için bölgesel ticaret potansiyelinden yararlanmak.”*, şeklinde ifade edilmiştir (Economic Cooperation Organization, 2017: 2). Bu amaç doğrultusunda oluşturulan eylem planı ile varılmak istenen sonuçlar şu şekilde ifade edilebilir (Economic Cooperation Organization, 2017: 3):

- ❖ Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Ticaret Anlaşması'nın (Economic Cooperation Organization Trade Agreement – ECOTA) işlevsel hale getirilmesi ve üye sayısının artırılması;
- ❖ ECOTA'nın kapsamının Tercihli Ticaret Antlaşmasından Serbest Ticaret Antlaşmasına dönüştürülmesi;

- ❖ Dünya Ticaret Örgütü'ne (World Trade Organization – WTO) üye olmayan ECO üyesi devletlere WTO üyeliği sürecinde destek olunması;
- ❖ Aşağıda sıralanan anlaşmaların sonuçlandırılması;
 1. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Gümrükler Konusunda Karşılıklı İdari Yardım Anlaşması (ECO Agreement on Mutual Administrative Assistance in Customs Matters – ECOAMAACM)
 2. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Ortak Tanıtım Faaliyetleri Anlaşması (ECO Agreement on Joint Promotional Activities – ECO-AJPA)
 3. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Ticareti Kolaylaştırma Anlaşması (ECO Trade Facilitation Agreement – ECO-TFA)
 4. Vergilendirme Hususunda Bölgesel İşbirliği Anlaşması (Regional Agreement on Cooperation in Taxation Matters – RACTM)
- ❖ İşadamları için ECO Vize Bandrol Mekanizmasına işlerlik kazandırılması;
- ❖ ECO Reasürans Şirketine işlerlik kazandırılması;
- ❖ ECO Bölgesi ekonomilerinin gelişiminde ECO Bankası'nın rolünün pekiştirilmesi ve Bankanın üyelik ağının genişletilmesi;
- ❖ ECO'ya üye devletlerin ticaret/yatırım destek ofislerinin kapasitelerinin artırılması için programların hazırlanması ve uygulanması;
- ❖ Bölgesel ticaret sergileri ile fuarlarının düzenlenmesi;
- ❖ Bölgesel ticaretin artırılması için kapsamlı bir ticaret finansman programının uygulamaya koyulması.

2.3.2. Ulaştırma ve Bağlantısallık

Ulaştırma ve haberleşme altyapısının iyileştirilmesi; sosyo-ekonomik gelişmenin sağlanmasında, bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarının giderilmesinde, refah seviyesinin yükseltilmesinde ve bilgi toplumuna dönüşümün sağlanmasında önemli bir rol üstlenmektedir. Kişilerin ve malların serbest dolaşımı bağlamında, transit geçişlerin kolaylaştırılması ve ulaşımda etkinliğin sağlanması için ECO koridorlarının/rotalarının işlevselliğinin sağlanması, uluslararası konvansiyonlara uyumun gerçekleştirilmesi, yasal ve idari düzenlemelerin basitleştirilmesi ve sınır geçiş noktalarının modernizasyonu önem arz etmektedir (Economic Cooperation Organization, 2017: 3; Adnan, 2017: 5). Öte yandan, bilgi ve iletişim teknolojilerinin (BİT) kapsama alanlarının genişletilmesi ve küresel ekonomiye eklemlenme, sürdürülebilir ve kapsayıcı büyüme için olmazsa olmazdır. Geniş bant bilgi ve iletişim teknolojileri (BİT) altyapısına makul bir fiyat ile erişimin sağlanması, piyasada rekabetin

artırılarak monopollerin tasfiye edilmesi, GSYİH içerisinde BİT'lerin payının artırılması elzemdir (Economic Cooperation Organization, 2017: 3-4). Bu bağlamda, ulaştırma ve bağlantısallık alanındaki stratejik amaç; *“başlıca ECO ulaşım koridorlarını ticari olarak uygun ve çalışır hale getirerek bağlantısallığı, hareketliliği ve erişilebilirliği en üst düzeye çıkarmak ve Bölgedeki bilgi toplumu hedeflerine ulaşılmasına katkıda bulunmak”*, şeklinde tanımlanmıştır (Economic Cooperation Organization, 2017: 3). Bu amaç doğrultusunda oluşturulan eylem planı ile varılmak istenen sonuçlar şu şekilde ifade edilebilir (Economic Cooperation Organization, 2017: 4-5):

- ❖ Uluslararası pazarlara erişimi sağlamak amacıyla ECO'ya üye devletlerin diğer bölge ülkeleri ile bağlantılarının sağlanabilmesi için transit ulaşım altyapısının iyileştirilmesi;
- ❖ Bölge içi ve bölgeler arası ticareti artırmak amacıyla mevcut ECO koridorlarının faaliyete geçirilmesi ve ticarileştirilmesi;
- ❖ Ulaşımı kolaylaştıracak uyumlulaştırılmış düzenleyici bir çerçevenin oluşturulması;
- ❖ Transit taşımacılığı kolaylaştırmak amacıyla ECO'ya üye devletlerin çeşitli bölgesel ve uluslararası düzenlemelere katılımlarının sağlanması;
- ❖ Transit Taşıma Çerçeve Anlaşması kapsamında bölgeler arası taşımacılıkla ilgili idari işlemlere ve kontrollere dair düzenlemelerin basitleştirilmesi;
- ❖ ECO'ya üye devletlerde daha etkin bir gümrük sisteminin uygulanması ve modern gümrük tesislerinin oluşturulması;
- ❖ Transit geçişlerle ilgili olarak basitleştirilmiş bir konsolosluk vize prosedürünün geliştirilmesi ve Transit Taşıma Çerçeve Anlaşması ile uyumlu olarak bölgesel veya küresel düzeyde makul bir sigorta sisteminin hayata geçirilmesi;
- ❖ Hane halkının / bireylerin internete kolay erişimlerinin sağlanması yoluyla BİT kullanımının desteklenmesi;
- ❖ Hızlı internet erişiminin makul bir fiyattan standart olarak sağlanması ve bireylerin yeteneklerinin geliştirilmesi yoluyla ECO Bölgesinde dijital uçurumun kapatılması;
- ❖ Yerel düzeyde dijital içeriklerin geliştirilmesi, çevrim-içi işlemlere güven tesis edilmesi, topluluklar ve firmalar için dijital güvenliğin sağlanması;
- ❖ BİT alanında rekabetin artırılması ve özel sektör eliyle hizmet sunumuna yönelik düzenlemelerde reforma gidilmesi, yeni teknolojilerin kullanılması yoluyla BİT altyapısının iyileştirilmesi;
- ❖ ECO Bölgesi'nde BİT alanında kurumsal kapasitenin, dijital okur-yazarlığın, bilgi, beceri ve yeterliliklerin geliştirilmesi.

2.3.3. Enerji

ECO Bölgesi ülkelerinin sosyo-ekonomik gelişimi ile doğru orantılı olarak enerji talebi de artacaktır. Enerji arz güvenliği, enerji verimliliği, adil ve uygun fiyattan enerji temini gelecek dönemin en önemli gündem başlıklarından biri olacaktır. Bu bağlamda, tüm paydaşlar eliyle kaynakların sürdürülebilir kullanımı ve bölgesel dayanışmanın sağlanması önem arz etmektedir (Adnan, 2017: 5). Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri (2030) ile uyumlu olarak, enerji alanındaki stratejik amaç; *“ECO Bölgesi ve ötesinde geniş bir bağlamda enerjiye erişimin sağlanması ve enerji ticaretinin yapılması yoluyla enerji arz güvenliğinin ve sürdürülebilirliğinin teminat altına alınması”*, şeklinde tanımlanmıştır (Economic Cooperation Organization, 2017: 5). Bu amaç doğrultusunda oluşturulan eylem planı ile varılmak istenen sonuçlar şu şekilde ifade edilebilir (Economic Cooperation Organization, 2017: 5-6):

- ❖ Daha geniş bir entegre sistemden fayda sağlamak üzere ECO Bölgesi’nde uyumlulaştırılmış bir bölgesel elektrik piyasasının yaratılması,
- ❖ Enerji üretim-tüketim modelleri ile enerji transit ticareti modellerinin geliştirilmesi;
- ❖ BM’nin sürdürülebilir kalkınma hedefleri ile “herkes için sürdürülebilir enerji” hedefinin ana akım politikaya dönüştürülmesi ve politikalar arasında tutarlılığın sağlanması;
- ❖ Enerji transfer ve ticaretinin negatif çevresel ayak izlerini azaltmak amacıyla ECO üyesi devletlerin mevcut enerji teknolojilerini çevre dostu teknolojilere dönüştürmesi;
- ❖ Yenilenebilir, temiz ve sürdürülebilir enerji kaynaklarına geçiş yoluyla Bölgede daha çeşitli ve dayanıklı enerji mimarisinin desteklenmesi; ECO Temiz Enerji Merkezi’nin kurulması;
- ❖ Bölgesel ve küresel düzeyde uluslararası finans kuruluşları ve kalkınma bankaları ile işbirliğine gidilmesi ve yenilikçi destek mekanizmalarının yaratılması yoluyla enerji yatırımlarının teşvik edilmesi;
- ❖ ECO Bölgesi’nde mümkün mertebe enerji verimliliği amaç ve hedeflerinin gerçekleştirilmesi;
- ❖ Politikalar arası bağlantıların kurulması amacıyla kurumsal danışmanlık mekanizmasının oluşturulması.

2.3.4. Turizm

Turizm, özellikle kırsal kalkınmanın sağlanmasında önemli bir misyon üstlenmektedir. ECO üyesi devletlerin işbirliği geliştirmeyi arzu ettikleri alanlardan bir diğeri turizmdir. 8 milyon km²’den fazla bir alana yayılan ECO Bölgesi, tarihi ve kültürel miras açısından dünyanın en zengin bölgelerinden biri olarak kabul edilmektedir. Tarihi İpek Yolu üzerinde bulunması, ECO Bölgesi’ni eşsiz bir turizm destinasyonuna dönüştürmektedir. Bununla

birlikte, ECO Bölgesi sürdürülebilir turizm gelişimi için kapsamlı bir bölgesel stratejiden yoksundur. Bölgenin sahip olduğu potansiyelden faydalanabilmek için turizm faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi, turizm hareketlerinin kolaylaştırılması, hizmet kalitesinin artırılması ve bölgenin bir bütün olarak tanıtılıp pazarlanması gerekmektedir (Adnan, 2017: 5-6). Bu bağlamda, turizm alanındaki stratejik amaç; *“bölgede, çeşitlendirilmiş ürün ve yüksek kaliteli hizmetin sunulduğu, barışçıl ve yeşil bir turizm destinasyonu yaratmak”*, şeklinde tanımlanmıştır (Economic Cooperation Organization, 2017:6). Bu amaç doğrultusunda oluşturulan eylem planı ile varılmak istenen sonuçlar şu şekilde ifade edilebilir (Economic Cooperation Organization, 2017: 6-7):

- ❖ İlk kez gelen ve tekrar eden ziyaretçileri Bölgeye çekmek amacıyla ulusal, uluslararası ve bölgesel düzeyde etkili araçların yardımıyla ECO Turizm Markası’nın tutundurulması;
- ❖ Uluslararası toplum ve ilgili kuruluşlarla işbirliği yapılarak İpek Yolu turizminin canlandırılması;
- ❖ Bölge vatandaşlarına vize kolaylığı sağlanması;
- ❖ Sağlık turizmi, medikal turizm, ekolojik turizm, kültür turizmi, deniz turizmi, kış turizmi, spor turizmi, çöl turizmi, din turizmi vb. farklı ürünleri kapsayacak şekilde turizm faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi;
- ❖ Turizm tanıtım faaliyetlerinde sosyal medya araçlarının kullanımının artırılması;
- ❖ Turizmde insan kaynaklarının geliştirilmesi; kurumsal kapasite geliştirme faaliyetlerinin desteklenmesi;
- ❖ ECO Bölgesi’nde geçerli turizm sektörü norm ve prosedürlerinin geliştirilmesi;
- ❖ Uluslararası turizm örgütleri ile yakın işbirliği içinde, Standardizasyon ve Akreditasyon Kuruluşlarının ve Sürdürülebilir ve Yeşil Turizm İzleme Mekanizmalarının geliştirilmesi;
- ❖ Turizm faaliyetlerine özel sektörün ve yerel halkın katılımının sağlanması;
- ❖ Bölgede sürdürülebilir turizm ideale hizmet etmek üzere yeni gündem ve yükselen piyasalara yönelik değişik araç ve yöntemlerin geliştirilmesi.

2.3.5. Ekonomik Büyüme ve Verimlilik

2001 yılında ECO üyesi devletlerin yedisi düşük gelir grubunda ve gıda açığı bulunan ülkeler kategorisinde iken, bu sayı 2015 yılında dörde düşmüştür. Bununla birlikte, 2015 yılında ECO bölgesinde yetersiz beslenen insan sayısı yaklaşık 53 milyon olarak kaydedilmiştir. Bu rakam Bölge nüfusu toplamının yaklaşık %12’sine karşılık gelmektedir (Economic Cooperation Organization, 2017: 7). Açlık ve yoksullukla mücadele, ECO Bölgesi’nin önemli sınavlarından birini oluşturmaktadır. Tarım ve sanayi, ekonomik büyümenin sağlanmasında ve

yoksullukla mücadelede kilit sektörlerdir ancak yeniden yapılandırılmaları gerekmektedir. Bu yeniden yapılanma sürecinde kadınlar ve KOBİ'ler de dikkate alınmak durumundadır.

Tarım sektöründe; politika reformuna gidilerek, modern teknolojilerin transferi, araştırma ve geliştirme altyapısının güçlendirilmesi, beşeri kaynağın geliştirilmesi, başta su olmak üzere doğal kaynakların rasyonel kullanılması gerekmektedir. Sanayi sektöründe; düşük maliyetli üretim mümkün olmakla birlikte, bürokrasinin ve yerel düzenlemelerin caydırıcı olması, bölgeye ilişkin yeterli bilgi biriminin olmaması, asgari norm ve kuralların tanımlanmamış olması, kalifiye eleman bulunamaması, alt yapı yatırımlarının ve bağlantı noktalarının yetersiz olması, finansmana erişimin kolay olmaması başlıca güçlükleri oluşturmaktadır. Yatırım dostu bir ortamın olmaması yabancı sermayenin çekilmesine engel olmakta ve dış ticarete dayalı kalkınma modellerinin geliştirilmesini engellemektedir. Dolayısıyla, teknoloji transferine ve yenilikçi yaklaşımlara zemin hazırlayan bölgesel işbirliğini teşvik edici stratejilerin oluşturulması önem arz etmektedir (Economic Cooperation Organization, 2017: 7-8; Adnan, 2017: 6). Bu bağlamda, ekonomik büyüme ve verimlilik bağlamında stratejik amaç; *“daha fazla araştırma ve geliştirme, girişimcilik, özel sektör katılımı, kadınların katılımı ve KOBİ’lerin daha fazla katkısı yoluyla yüksek düzeyde bir sürdürülebilir büyümeye ve bilgi ile yeniliğe dayalı üretimi başarmak”*, şeklinde tanımlanmıştır (Economic Cooperation Organization, 2017: 7). Bu amaç doğrultusunda oluşturulan eylem planı ile varılmak istenen sonuçlar şu şekilde ifade edilebilir (Economic Cooperation Organization, 2017: 8-9):

- ❖ Tehlikeleri ve potansiyel transfer rotalarını belirlemek üzere tarım ticareti ile ilgili risk haritalarının (ticaret ve hava koşullarından kaynaklanan ani fiyat ve arz değişiklikleri) oluşturulması;
- ❖ Belirli mahsullere yönelik zararlılarının ve hastalıklarının yayılmasını engellemek amacıyla araştırma enstitüleri ile yerel toplulukların kapasitelerinin artırılması;
- ❖ ECO Bölgesi’nin mevcut genel ticaret mekanizmaları çerçevesinde, tarımsal ticaret politikalarını tartışmak ve konuya yönelik ortak araştırmalarda bulunmak üzere Bölgesel Tarım Ticaret Forumunun oluşturulması;
- ❖ Bölgeye yönelik bir Tarımsal Ticaret Bilgi Sisteminin kurulması;
- ❖ ECO’ya üye devletlerin Bölge içine ve dışına yapabilecekleri tarımsal ticaret potansiyelinin belirlenerek gerçekleştirilmesi;
- ❖ Belirli mahsul gruplarının üretim, işleme ve ihracat zincirindeki altyapı ihtiyaçlarının belirlenmesi ve yatırım planlarının hazırlanması;

- ❖ 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Gündemine katkıda bulunmak üzere bölgesel düzeyde bir yeşil endüstriyel kalkınma stratejisinin benimsenmesi;
- ❖ Bölgede sınai işbirliğinin kurumsallaştırılması;
- ❖ ECO'ya üye devletlerin üretim ve ihracatlarında yüksek teknoloji ürünlerinin payının artırılması;
- ❖ 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri çerçevesinde asgari standart ve kriterleri karşılamak üzere mevcut endüstriyel kapasitelerin artırılması ve yeşil endüstriyel gelişmelere yönlendirilmesi;
- ❖ Yeni girişimleri (start-up), küçük ve orta büyüklükteki işletmeleri (KOBİ) ve girişimcileri desteklemek üzere finansal mekanizma oluşturulması;
- ❖ Kadın girişimciliğinin özendirilmesi ve teşvik edilmesi;
- ❖ Sınai mülkiyet haklarının korunması, gerekli mekanizmaların kurulması ve ulusal girişimlerin teşvik edilmesi yoluyla yeşil sanayilerin gelişmesi için hukuki ve idari desteklerin sağlanması;
- ❖ Bölgede yeşil endüstri ve hizmetler için yatırım dostu bir ortam yaratmak üzere kaliteli altyapının, standartların, kuralların ve düzenlemelerin geliştirilmesi;
- ❖ ECO Bölgesi içinden ve dışından sermaye akışının ve teknoloji transferinin teşvik edilmesi;
- ❖ Ortaya çıkan ihtiyaçları karşılamak için endüstri 4.0 da dahil olmak üzere yeni endüstriyel çözümlerin kullanılması;
- ❖ ECO Üyesi Devletler Arasında Yatırımların Korunması ve Teşviki Anlaşması'na (The Agreement on Promotion and Protection of Investment among ECO Member Countries – APPI) işlerlik kazandırılması ve üye sayısının artırılması;
- ❖ Yatırımcıların korumasını sağlamaya yönelik yasal düzenlemeler ile mekanizmaların iyileştirilmesi;
- ❖ ECO'ya üye devletlerin Yatırım Destek Ajanslarına yönelik kapasite geliştirme programlarının hazırlanması ve uygulanması.

2.3.6. Refah ve Çevre

Yukarıda bahsedilen sorunlara ilave olarak artan nüfus baskısı, gıda arz güvenliği, doğal kaynakların irrasyonel kullanımı, iklim değişikliği, doğal afetler, bölgeler arasında gözlemlenen sosyo-ekonomik gelişmişlik farklılıkları, artan sağlık sorunları, tüm kesimlerin nitelikli eğitime erişiminde yaşanan güçlükler, sınır aşan sorunlar, uyuşturucu ve insan kaçakçılığı ile mücadele vb. meselelerin çözümü için çok taraflı ve destekleyici bir politika ortamının olması gerektirmektedir. Politika oluşturma süreçlerine tüm devletlerin ve bölge

içindeki tüm paydaşların katılımı ve ayrıca uluslararası aktörler ile işbirliği yapılması önem arz etmektedir (Economic Cooperation Organization, 2017: 9; Adnan, 2017: 6). Bu bağlamda, refah ve çevre alanında stratejik amaç; “*Bölgede sosyal koruma ve çevre koruma politikaları benimsemek suretiyle insanların yaşam standardını, yaşam kalitesini, ekonomik refahını ve refahını artırmak*”, şeklinde tanımlanmıştır (Economic Cooperation Organization, 2017: 9). Bu amaç doğrultusunda oluşturulan eylem planı ile varılmak istenen sonuçlar şu şekilde ifade edilebilir (Economic Cooperation Organization, 2017: 9):

- ❖ ECO’ya üye devletlerdeki halklarının ve kuruluşlarının eğitim, öğretim, mesleki gelişim ihtiyaçları ile diğer kapasite geliştirme ihtiyaçlarını karşılamak üzere bölgesel mekanizmaların yürürlüğe konulması;
- ❖ Bölgede gıda arz güvenliğinin ve temizliğinin sağlanması;
- ❖ Bulaşıcı olmayan hastalıklara ve evrensel sağlık sigortası sistemine odaklanan işbirliğinin teşvik edilmesi;
- ❖ Çevre dostu bölgesel ekonomik ve sosyal işbirlikleri aracılığıyla ECO Bölgesi’nde çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması;
- ❖ Bölgesel ve küresel finansman kaynağı olan uluslararası paydaşlarla ortaklık kurulması yoluyla iklim ve biyolojik çeşitlilik alanlarında bölgesel projelerin hayata geçirilmesi;
- ❖ ECO’nun küresel çevre topluluğunda bölgesel bir grup ve uygun bir ortak olarak tanınması;
- ❖ ECO Bölgesi halklarının korunması ve maddi-manevi kayıplarının önlenmesi amacıyla entegre bir Doğal Afet Risk Yönetim Sisteminin oluşturulması;
- ❖ Uyuşturucu, insan kaçakçılığı ve diğer yasa dışı faaliyetlerle mücadeleye yönelik ulusal ve uluslararası çabaları koordine etmek üzere Bölgesel Kolluk Güçleri ile Polis Sisteminin kurulması.

2.4. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı’nın Mal ve Hizmet Ticareti ile Doğrudan Yabancı Yatırım Göstergeleri

Tablo 2.1’de 2018-2020 yılları arasında ECO’ya üye devletlerin mal ve hizmet ihracatları gösterilmektedir. Buna göre; 2020 yılı itibarıyla 169 milyar 713 milyon 570 bin ABD\$ değerindeki mal ve hizmet ihracatı ile Türkiye lider konumdadır. Türkiye’yi sırasıyla Kazakistan (51 milyar 746 milyon 503 bin ABD\$), İran (23 milyar 989 milyon 987 bin ABD\$), Pakistan (21 milyar 851 milyon 218 bin ABD\$), Özbekistan (14 milyar 522 milyon 683 bin ABD\$), Azerbaycan (13 milyar 740 milyon 600 bin ABD\$), Türkmenistan (7 milyar 246 milyon 511 bin ABD\$), Kırgızistan (1 milyar 964 milyon 11 bin ABD\$), Tacikistan (1 milyar

409 milyon 162 bin ABD\$) ve en son sırada Afganistan (1 milyar 27 milyon 100 bin ABD\$) takip etmektedir.

Yıllar itibariyle Tacikistan ve Özbekistan'ın mal ve hizmet ihracatı sistematik olarak artarken; Azerbaycan, Kırgızistan ve Türkiye'nin 2018-2019 yıllarında yakaladığı artış trendi pandemi dolayısıyla 2020 yılında yerini düşüşe bırakmıştır. İran, Kazakistan ve Türkmenistan'ın mal ve hizmet ihracatı kademeli olarak düşerken; geri kalan ülkelerin (Afganistan ve Pakistan) mal ve hizmet ihracatı dalgalı bir seyir izlemiştir.

Tablo 12.1: Yıllar İtibariyle Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Üyesi Devletlerin Mal ve Hizmet İhracatı (bin ABD\$)

Ülkeler	2018	2019	2020
Afganistan	884.504	708.680	1.027.100
Azerbaycan	19.489.068	19.635.580	13.740.600
İran	96.617.521	26.987.767	23.989.987
Kazakistan	60.956.233	57.722.942	51.746.503
Kırgızistan	1.764.613	1.965.502	1.964.011
Pakistan	23.778.621	20.745.921	21.851.218
Tacikistan	1.073.858	1.115.850	1.409.162
Türkiye	177.223.862	180.898.411	169.713.570
Türkmenistan	10.098.303	9.921.778	7.246.511
Özbekistan	10.919.012	11.085.770	14.522.683

Kaynak: Compendium of ECO Statistical Tables: Exports/Imports (thousand US\$), https://www.eco.int/general_content/88751-Compendium.html?t=General-content Erişim Tarihi: 07.02.2023.

Tablo 2.2.'de 2018-2020 yılları arasında ECO'ya üye devletlerin mal ve hizmet ithalatları gösterilmektedir. Buna göre; 2020 yılı itibariyle 219 milyar 527 milyon 476 bin ABD\$ değerindeki mal ve hizmet ithalatı ile Türkiye lider konumdadır. Türkiye'yi sırasıyla Pakistan (46 milyar 478 milyon 249 bin ABD\$), Kazakistan (44 milyar 493 milyon 730 bin ABD\$), İran (23 milyar 157 milyon 382 bin ABD\$), Özbekistan (15 milyar 715 milyon 525 bin ABD\$), Azerbaycan (10 milyar 730 milyon 700 bin ABD\$), Afganistan (6 milyar 914 milyon 10 bin ABD\$), Kırgızistan (3 milyar 684 milyon 132 bin ABD\$), Türkmenistan (3 milyar 138 milyon 239 bin ABD\$) ve en son sırada Tacikistan (3 milyar 125 milyon 470 bin) takip etmektedir.

Yıllar itibariyle Kazakistan'ın mal ve hizmet ithalatı sistematik olarak artarken; Azerbaycan, Kırgızistan, Tacikistan, Özbekistan'ın 2018-2019 yıllarında yakaladığı artış trendi pandemi dolayısıyla 2020 yılında yerini düşüşe bırakmıştır. Afganistan, İran, Pakistan, Türkiye ve Türkmenistan'ın mal ve hizmet ithalatı ise yıllar itibariyle dalgalı bir seyir izlemiştir.

Tablo 2.2: Yıllar İtibariyle Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Üyesi Devletlerin Mal ve Hizmet İthalatı (bin ABD\$)

Ülkeler	2018	2019	2020
Afganistan	7.406.590	3.754.021	6.914.010
Azerbaycan	11.460.338	13.649.269	10.730.700
İran	41.236.168	27.148.162	23.157.382
Kazakistan	32.533.536	38.356.664	44.493.730
Kırgızistan	4.907.400	4.989.312	3.684.132
Pakistan	60.391.133	37.836.543	46.478.249
Tacikistan	3.144.346	3.327.744	3.125.470
Türkiye	231.246.879	210.358.596	219.527.476
Türkmenistan	2.802.552	2.637.176	3.138.239
Özbekistan	17.313.952	18.934.367	15.715.525

Kaynak: Compendium of ECO Statistical Tables: Exports/Imports (thousand US\$), https://www.eco.int/general_content/88751-Compendium.html?t=General-content Erişim Tarihi: 07.02.2023.

Tablo 2.3'te 2020 yılı itibariyle ECO Bölgesi'ne üye devletlerin mal ve hizmet ihracatları ile ithalatları toplamı verilmektedir. Bu göre; 2020 yılında ECO Bölgesi'nin toplam mal ve hizmet ihracatı 307 milyar 211 milyon 345 bin ABD\$, toplam mal ve hizmet ithalatı ise 376 milyar 964 milyon 913 bin ABD\$'dır. ECO Bölgesi mal ve hizmet ticaret dengesi 69 milyar 753 milyon 568 bin ABD\$ fazla vermiştir. Aynı yıl itibariyle, Bölgenin mal ve hizmet ihracatları ile ithalatları toplamı ise, 684 milyar 176 milyon 258 bin ABD\$ olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 2.3: 2020 Yılı İtibariyle Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na Üye Devletlerin Toplam Mal ve Hizmet İhracatı ile İthalatı (bin ABD\$)

Yıl	Toplam Mal ve Hizmet İhracatı (1)	Toplam Mal ve Hizmet İthalatı (2)	Mal ve Hizmet İhracatları ile İthalatları Toplamı (1+2)
2020	307.211.345	376.964.913	684.176.258

Kaynak: Compendium of ECO Statistical Tables: Exports/Imports (thousand US\$), https://www.eco.int/general_content/88751-Compendium.html?t=General-content Erişim Tarihi: 07.02.2023.

Tablo 2.4'te üye devletlerin ECO'nun toplam mal ve hizmet ihracatı ile ithalatındaki payları yüzdesel olarak verilmiştir. Tablodaki veriler 2015 ve 2020 yıllarındaki durumu yansıtmak şekilde gösterilmektedir. Buna göre; her daim olduğu gibi 2020 yılında %46,96 oranındaki pay ile Türkiye lider konumdadır. Bununla birlikte, Türkiye'nin 2015 yılı verilerine kıyasla (%51,05) toplam içindeki payında beş yıllık dönemde bir azalma olduğu dikkatlerden kaçmamaktadır. 2020 verileri ile Türkiye'yi sırasıyla İran (%24,43), Pakistan (%11,35),

Kazakistan (%7,91), Özbekistan (%3,15), Türkmenistan (%2,45), Azerbaycan (%1, 66), Tacikistan (%0,83), Afganistan (%0,75) ve Kırgızistan (%0,60) takip etmektedir.

Türkiye'ye ilave olarak Azerbaycan (%3,48), Kazakistan (%11,04), Kırgızistan (%0,84), Türkmenistan (%3,17) ve Özbekistan'ın (%3,93) da toplam içindeki payları 2015 yılına kıyasla yüzdesel olarak azalmıştır. Bu devletlerin paylarındaki aşınma İran (%15,34), Pakistan (%9,66) ve Tacikistan (%0,63) lehine sonuçlanmıştır.

Tablo 2.4: 2015 ve 2020 Yıllarında Üye Devletlerin Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Bölgesi'nin Toplam Mal ve Hizmet İhracatı ile İthalatındaki Yüzdesel Payları (%)

Ülkeler	2015	2020
Afganistan	0,88	0,75
Azerbaycan	3,48	1,66
İran	15,34	24,43
Kazakistan	11,04	7,91
Kırgızistan	0,84	0,60
Pakistan	9,66	11,35
Tacikistan	0,63	0,83
Türkiye	51,05	46,96
Türkmenistan	3,17	2,45
Özbekistan	3,93	3,15

Kaynak: Compendium of ECO Statistical Tables: Share of exports and imports (% total) in 2000 vs. 2015, https://www.eco.int/general_content/88751-Compendium.html?t=General-content Erişim Tarihi: 07.02.2023.

Tablo 2.5'de ECO'ya üye devletlerin yıllar itibariyle almış olduğu doğrudan yabancı yatırım hacmi gösterilmektedir. 2019 yılı itibariyle ECO Bölgesi'nde %37,5'lik payı ile en çok doğrudan yabancı yatırım çeken ülke Türkiye'dir (8 milyar 434 milyon ABD\$). Türkiye'yi ikinci sırada %13,9 pay ve 3 milyar 118 milyon ABD\$ tutarındaki toplam doğrudan yabancı yatırım ile Kazakistan; üçüncü sırada ise %13,7 pay ve 3 milyar 70 milyon ABD\$ değerindeki doğrudan yabancı yatırım ile Özbekistan takip etmektedir. Bu ülkeleri sırasıyla; Pakistan (%9,9 ve 2 milyar 218 milyon ABD\$), Türkmenistan (%9,6 ve 2 milyar 166 milyon ABD\$), İran (%6,7 ve 1 milyar 508 milyon ABD\$), Azerbaycan (%6,7 ve 1 milyar 504 milyon ABD\$), Tacikistan (%0,9 ve 213 milyon ABD\$) ve Kırgızistan (%0,9 ve 209 milyon ABD\$) takip etmektedir. Aynı yıl itibariyle en az doğrudan yabancı yatırım alan ülke ise Afganistan (%0,2 ve 39 milyon ABD\$) olarak kayıtlara geçmiştir.

Tablo 2.5: Yıllar İtibariyle Doğrudan Yabancı Yatırımlar (milyon ABD\$)

Ülkeler	2015	2016	2017	2018	2019	2019 (%)
Afganistan	163	94	53	119	39	0,2
Azerbaycan	4.048	4.500	2.867	1.403	1.504	6,7
İran	2.050	3.372	5.019	2.373	1.508	6,7
Kazakistan	4.057	8.511	4.669	3.757	3.118	13,9
Kırgızistan	1.142	579	222	139	209	0,9
Pakistan	1.673	2.576	2.496	1.737	2.218	9,9
Tacikistan	572	345	307	360	213	0,9
Türkiye	18.976	137.456	11.020	12.981	8.434	37,5
Türkmenistan	3.043	2.243	2.086	1.985	2.166	9,6
Özbekistan	2.961	3.284	2.601	2.355	3.070	13,7

Kaynak: Compendium of ECO Statistical Tables: Foreign Direct Investments (million US\$), https://www.eco.int/general_content/88751-Compendium.html?t=General-content Erişim Tarihi: 07.02.2023.

2.5. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın Geleceği Bağlamında Başlıca Güçlükler ve Fırsat Alanları

Daha önce de belirtildiği üzere, ECO Bölgesi içinde üye devletler arasında ve ECO Bölgesi ile diğer bölge ve devletler arasında yapılan ticaretin serbestleştirilmesi ve genel olarak ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi yoluyla sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması ve böylelikle ECO Bölgesi'ndeki halkların yaşam standartlarının ve kalitesinin yükseltilmesi amacıyla İzmir Antlaşması imzalanarak Ekonomik İşbirliği Teşkilatı kurulmuştur. İzmir Antlaşması hükümlerine dayanılarak ECO'nun kuruluş amaçlarını gerçekleştirmek üzere bir dizi ikincil düzenleme çıkarılmıştır. Ancak, bu düzenlemelerin tüm üye devletler tarafından imzalanmamış olması ya da imzalandığı halde bazı devletler tarafından ratifikasyonunun tamamlanmamış olması, bir diğer ifadeyle uygulamaya aktarılamamış olması ECO Bölgesi'nin serbest ticaret alanına dönüştürülmesi önündeki başlıca güçlüğü oluşturmaktadır.

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Ticaret Anlaşması (ECOTA) 17 Temmuz 2003 tarihinde sadece Afganistan, İran, Pakistan, Tacikistan ve Türkiye olmak üzere beş üye devlet tarafından imzalanmış; bunlardan Tacikistan ve İran bazı formaliteleri yerine getirmediği için ECOTA öngörüldüğü şekliyle işletilememiştir. İşlerlik kazandırılması halinde, ikili ve çok taraflı anlaşmaların önünü açması, piyasaya erişimi kolaylaştırması, rekabet kültürünü ve WTO normlarını yaygınlaştırması, ölçek ekonomileri yaratılması ve ekonomik etkinliğin tesis edilmesi gibi bir dizi kazanımlar sağlaması beklenen ECOTA'dan arzu edilen sonuç elde edilememiştir. Bununla birlikte, 2025 Vizyonu'nda ECOTA'ya işlerlik kazandırılması ve Anlaşmaya üye sayısının 2025 sonu itibariyle tüm üye devletleri kapsayacak şekilde

genişletilmesinin öngörölmüş olması ve ayrıca tercihli ticaret anlaşması görünümündeki ECOTA'nın serbest ticaret anlaşmasına dönüştürölmesi arzusunun yazılı hale getirilmesi kayda değer bir gelişmedir.

Benzer şekilde, iki imzacı devlet (Afganistan, Tacikistan) tarafından ratifikasyon süreci tamamlanmamış olması sebebiyle, taraflar arasında gümrük işlemlerinin basitleştirilmesi ve uyumlaştırılması amacıyla Afganistan, Azerbaycan, İran, Pakistan, Tacikistan ve Türkiye olmak üzere sadece altı üye devlet tarafından imzalanan Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Kaçakçılık ve gümrük Suçları Veri Bankasının Kurulması ve İşletilmesine Dair Anlaşma'ya da işlerlik kazandırılmamıştır. Öte yandan, işadamlarına 72 saat gibi kısa bir sürede vize verilmesini öngören, daha sonra transit şoförlere de transit vize verilmesi yönünde kapsamı genişletilen Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na Üye Devletlerin İşadamlarına Yönelik Vize Prosedürlerinin Basitleştirilmesine İlişkin Anlaşma da benzer bir kaderi paylaşarak ECO'ya üye sadece yedi devlet (Afganistan, Azerbaycan, İran, Kazakistan, Pakistan, Türkiye, Türkmenistan) tarafından imzalanmıştır.

Şekil 2.1'de Dünya Ticaret Örgütü'ne Üye / Gözlemci Devletler Haritası, Tablo 2.6'da ise Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na üye devletlerin Dünya Ticaret Örgütü'ne üyelik durumları gösterilmektedir. Buna göre; dünya çapında 164 devlet WTO üyesi olup, bunlardan altı tanesi ECO üyesidir (Afganistan, Kazakistan, Kırgızistan, Pakistan, Tacikistan, Türkiye). Öte yandan, dünya çapında 25 devlet WTO'da gözlemci statüsüne sahiptir. Bu ülkelerden dört tanesi ECO üyesi olup, bunlar sırasıyla Azerbaycan, İran, Türkmenistan ve Özbekistan'dır. Sözü edilen dört ECO üyesi devletin WTO üyelik müzakereleri devam etmektedir²⁸.

²⁸https://www.wto.org/english/thewto_e/countries_e/org6_map_e.htm (erişim tarihi: 19.03.2023)

Şekil 2.1: Dünya Ticaret Örgütü'ne Üye / Gözlemci Devletler Haritası

Kaynak: World Trade Organization, Members and Observers of the WTO, Erişim Tarihi: 19.03.2023.

https://www.wto.org/english/thewto_e/countries_e/org6_map_e.htm

Tablo 2.6: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na Üye Devletlerin Dünya Ticaret Örgütü'ne Üyelik Durumu

Ülkeler	Statü	Üyelik Tarihi
Afganistan	Üye	29 Temmuz 2016
Azerbaycan	Gözlemci	--
İran	Gözlemci	--
Kazakistan	Üye	30 Kasım 2015
Kırgızistan	Üye	20 Aralık 1998
Pakistan	Üye	1 Ocak 1995
Tacikistan	Üye	2 Mart 2013
Türkiye	Üye	26 Mart 1995
Türkmenistan	Gözlemci	--
Özbekistan	Gözlemci	--

Kaynak: World Trade Organization, Members and Observers of the WTO, Erişim Tarihi: 19.03.2023.

https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm

Bilineceği üzere, 1 Ocak 1995 tarihi itibarıyla tüzel kişilik kazandırılan Dünya Ticaret Örgütü'nün temel misyonu; uluslararası ticaretin önündeki engelleri kaldırmak, uluslararası ticaret kurallarını şeffaflaştırmak, uluslararası ticareti ve pazarlara erişimi kolaylaştırmak gibi bir dizi serbestleşme yönelimli politika seti aracılığıyla küresel ticaret hacmini artırmaktır. Çok taraflı ticaret sisteminin merkez üssü görünümündeki WTO, “en çok kayırlan ülke kuralı”, (most favoured nation clause), “ulusal muamele kuralı” (national treatment), gümrük vergilerinin indirilerek konsolide edilmesi, tarifeler yoluyla koruma gibi temel prensipler üzerinden üyeleri arasındaki ticaretin serbestleştirilmesini öngörmektedir.

Henüz WTO üyeliğini sonuçlandırmamış Azerbaycan, İran, Türkmenistan ve Özbekistan'ın 2020 yılı itibarıyla ECO Bölgesi toplam mal ve hizmet ihracatı ile ithalat hacmindeki toplam payının yaklaşık %32 olduğu dikkate alındığında (Bknz. Tablo 2.4), sözü edilen ülkelerin WTO üyeliğinin gerçekleşmesi halinde ECO Bölgesi'nin sahip olduğu uluslararası ticaret potansiyelini gerçekleştirmesinin önünün açılacağı söylenebilir. Nitekim, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı 2025 Vizyonu ve Eylem Planı'nda henüz WTO üyesi olmayan ECO üyesi devletlere WTO üyeliği sürecinde destek olunacağı yazılı hale getirilmiştir (Economic Cooperation Organization, 2017: 3).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE – AFGANİSTAN İLİŞKİLERİ

3.1. Afganistan Ülke Kimliği

652 bin 864 km² genişliğinde bir alana yayılan Afganistan'ın (resmi adı ile Afganistan İslam Cumhuriyeti) denize kıyısı bulunmamaktadır. Bununla birlikte, Afganistan Çin ile Avrupa arasındaki stratejik bir noktada transit geçiş yolu üzerindedir. Kuzeyde Türkmenistan, Özbekistan ve Tacikistan, doğuda Çin ve Pakistan, batıda İran, güneyde Pakistan ile komşudur (Şekil 3.1). İdari teşkilat açısından 34 il ve 401 ilçeye sahip olan Afganistan'ın başkenti Kabil'dir²⁹. Başlıca şehirleri; başkentin yanı sıra Celalabad, Herat, Kandahar, Kunduz, Mezar-ı Şerif'dir. Deniz seviyesinden ortalama 1.200 metre yükseklikte yer alan Afganistan büyük ölçüde dağlık ve kayalıktır. Kuzeydoğudan güneybatıya yaklaşık altı yüz kilometre boyunca uzanan Hindikuş sıradağları, Afganistan'ın omurgası şeklinde kuzey ve güneyi birbirinden ayırmaktadır. Sahip olduğu zorlu coğrafyaya bağlı olarak Afganistan kışın serin, yazın ılıman bir iklime sahiptir (İntisharat-i Muhsin, 2014: 4).

Afganistan'da en son nüfus sayımının 1979 yılında gerçekleştirilmiştir. O tarihten bu yana sistematik bir nüfus sayımı yapıldığı söylenemez. Bununla birlikte, 2020 yılı itibariyle Afganistan'ın nüfusu 38 milyon 928 bin olarak tahmin edilmektedir³⁰. Nüfusun etnik gruplar arasındaki dağılımına ilişkin kaynaklar bir diğeri ile tutarlı değildir. Federal Research Division, Library of Congress (2001:104) kayıtlarına göre; 1996 yılı itibariyle yaklaşık %40'ı Peştü (%11,4'ü Dürrani kabilesinden, %13,8'i Ghilzai kabilesinden olmak üzere), %25,3'ü Tacik, %18'i Hazara, %6,3'ü Özbek, %2,5'i Türkmen, %1'i Kızılbaş ve %6,9'u diğerlerinden oluşmaktadır. DEİK'e (2012: 1) göre; Afganistan'daki etnik gruplar sırasıyla; Peştü (%42), Tacik (%27), Hazara (%9), Özbek'tir (%9). Ayrıca Aymak, Türkmen, Baloc'lardan oluşan diğer etnik gruplar (%13) da bulunmaktadır.

Afganistan'da kırktan fazla dil ve lehçe konuşulduğu tahmin edilmektedir (İntisharat-i Muhsin, 2014: 4). Afgan Farsçası (%50) ile Peştü'nun (%35) resmi dil olduğu ülkede, bunların yanı sıra az da olsa Türk dilleri (Özbek-Türkmen %11) ve başka etnik diller (%4) konuşulmaktadır (DEİK, 2012: 1). Bir İslâm devleti olan Afganistan'da nüfusun %99'u Müslüman olup, az sayıda Hindu, Sih ve Yahudi yaşamaktadır³¹. II. Dünya Savaşı öncesinde

²⁹<https://www.worldbank.org/en/data/interactive/2019/08/01/afghanistan-district-level-visualization> (erişim tarihi: 30.04.2023)

³⁰https://eco.int/general_content/86057-Summary-Statistics.html?t=General-content (erişim tarihi: 16.02.2023).

³¹<https://islamansiklopedisi.org.tr/afghanistan> (erişim tarihi: 12.02.2023).

bölgede yaşayan çok sayıdaki Yahudi 1948’de İsrail Devleti’nin kurulması ile birlikte Afganistan’ı terk etmiştir (İntisharat-i Muhsin, 2014: 4).

Şekil 3.1: Afganistan Haritası

Kaynak: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Afganistan. <https://islamansiklopedisi.org.tr/afganistan>
Erişim Tarihi: 12.02.2023.

3.1.1. Siyasi Görünüm

Afganistan, tarih boyunca fetihlere ve iç çatışmalara sahne olmuş bir coğrafyadadır. Başta Babil Kralı I. Darius (MÖ 500 civarı) ve Makedonyalı Büyük İskender (MÖ 329) olmak üzere, birçok hükümdar tarafından fethedilmiştir. XI. yüzyılda İran’dan Hindistan’a kadar geniş bir coğrafyada imparatorluk kuran Sultan Mahmud Gaznevi Afganistan fatihi olarak kabul edilmiştir. XIII. yüzyılda ise Cengiz Han bölgeyi ele geçirmiştir. Bölgenin tek bir devlet çatısı altında birleştirilmesi için 1700’lere kadar beklemek gerekmiştir³². Afgan kavimi, XVIII. yüzyılda idari olarak bölgede ağırlık kazanarak siyasi bir birlik haline gelmiş ve Afgan Devleti Ahmed Şah Dürani tarafından 1747 yılında kurulmuştur³³.

³²<https://www.pbs.org/newshour/politics/asia-jan-june11-timeline-afghanistan> (erişim tarihi: 17.02.2023).

³³<https://islamansiklopedisi.org.tr/afganistan> (erişim tarihi: 12.02.2023).

Abdurrahman (bugünkü Afganistan'ın gerçek kurucusu denilebilir), 1880'da iktidarı eline alır almaz rakiplerine karşı savaş açmış ve Afganistan'da yaşayan diğer kabilelere (Hazara, Özbek, Türkmen, Tajik vb.) karşı orantısız güç kullanarak kendi iktidarı altına almıştır. Bu hadiselerin en önemlisi Abdurrahman'ın Hazaralar ile olan savaşı ve Hazara soykırımıdır³⁴. Abdurrahman, İngiltere ve Hint-Britanya devletleri ile “Diyorand” olarak bilinen bir anlaşma uyarınca Afganistan ve bugünkü Pakistan arasında çizilen sınırı kabul etmiş ve bu tavizine bağlı olarak söz konusu devletlerin desteğini alarak bir tür meşruiyet kazanmıştır. Bu gelişmeler neticesinde iktidarını sağlamlaştırdığı için bu kez Abdurrahman Hazaristan'a (Hazaracat) ordu göndererek Hazaraların %60'ını öldürmüş, kalanları köle olarak satmış ya da göç etmeye mecbur bırakmıştır (Ahmadi, 2016: 19-27). Söz konusu dönemde Abdurrahman'ın Hazaralara “kafir”, “asi” ve “Rafizi” yakıştırması ile ölüm hükmü vermesi, yeni bir yönetim sistemin ipuçlarını vermektedir: Nasyonal-Dinci yönetim sistemi, Abdurrahman'ın altını çizdiği yönetim sisteminde Peştunculuk³⁵ ile İslamcılık de yer almaktadır.

Stratejik konumu ve yeraltı kaynaklarının zenginliği dolayısıyla Afganistan her daim İranlıların, Arapların, Moğolların, İngilizlerin ve Sovyetlerin ilgi odağı olmuştur. 1870 yılından başlayarak Arap işgaline bağlı bölgede İslamiyet kök salmaya başlamıştır. XIX. yüzyılda, Hindistan İmparatorluğu'nu Rusya'dan korumak isteyen İngiltere, Afganistan'ı ilhak etmeye çalışmış ve bu durum bir dizi İngiliz-Afgan Savaşı ile sonuçlanmıştır (1838-42, 1878-80, 1919-21). Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kuşatılan İngilizler, III. İngiliz-Afgan Savaşı'nda (1919-21) yenilgiye uğramış ve Afganistan 1919 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu dönemde Amir Amanullah Khan, Afganistan ekonomisini yeniden inşa etmek ve geliştirmek için sosyo-ekonomik reformları hayata geçirmeye başlamıştır³⁶.

Bağımsızlık sonrasında uzunca bir süre monarşi ile yönetilen Afganistan'da, 1964 yılında anayasal monarşiye geçilmiş, 1973 yılında ise cumhuriyet ilan edilmiştir³⁷. 1933-1973 yılları Zahir Şah dönemi olarak geçmektedir. SSCB 1960'lardan itibaren Afganistan'ın

³⁴Hazara soykırımı Abdurrahman'dan sonra da devam etmiştir. Cumhuriyet döneminin son yirmi yılında Hazaralara karşı sürekli terör eylemleri düzenlenmektedir. Camilerde, okullarda, hastanelerde ve spor salonlarında binlerce Hazara canlı saldırılarda hayatını kaybetmiş ya da yaralanmıştır. Bu meseleye karşı son zamanlarda dünya çapında itirazlar yükselmiştir. 2022 yılında Kabil'in batısındaki bir kız okuluna yapılan saldırıda 64 kız öğrencinin hayatını kaybetmesi sonrasında 50 ülke ve 100'den fazla şehirde protestolar gerçekleştirilmiştir. Twitter'da “#StopHazaraGenocide” etiketi ile iki haftada 8 milyon kez twitt atılmıştır. Twit sayısı 40 milyona ulaşmıştır. Bknz: <https://www.darivoo.com/a/stop-hazara-genocide-launched-in-over-50-countries-worldwide/6781806.html> (erişim tarihi: 04.03.2023).

³⁵Peştunculuk fikri, Afganistan'da Peştun kabilisinin iktidarda kalması, Peştunların Afganistan'ın sahibi olma fikri ve daha geniş anlamda Pakistan'daki Peştunlar ile birlikte bir büyük Peştunistan hükümeti kurma arzusunu taşıyan bir düşünce tarzıdır. Bknz: Caron, J.M. (2009). Cultural Histories of Pashtun Nationalism, Public Participation, and Social Inequality in Monarchic Afghanistan 1905-1960. University of Pennsylvania.

³⁶<https://www.pbs.org/newshour/politics/asia-jan-june11-timeline-afghanistan> (erişim tarihi: 17.02.2023)

³⁷<https://islamansiklopedisi.org.tr/afganistan> (erişim tarihi: 12.02.2023)

içişlerine müdahale etmeye başlamış; 1973, 1978 ve 1979 çatışmalarından sonra SSCB Afganistan'ı işgal etmiştir. 1984 yılından başlayarak Mücahitler dış ülkelerin de desteğini alarak işgalcilere karşı savaşmış; Pakistan, Afganistan ve SSCB arasında imzalanan anlaşmalar çerçevesinde 1989'da Sovyet Ordusu Afganistan'dan çekilmiştir. 1989-1992 yılları arasında Necibullah, halktan ve uluslararası toplumdan destek görmemesine rağmen iktidarda kalmayı başarmıştır. 1992 yılında Afganistan'da İslam Cumhuriyeti kurulmuş; bu tarihten sonra muhalifler arasındaki çatışmalar şiddetlenmiştir. Taliban 1996 yılında Kabil'de, 1997 yılında ise Mezar-ı Sarif'de hakimiyet kurarak iktidarı ele geçirmiştir. Taliban Hükümeti, uluslararası camia arasında sadece Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Suudi Arabistan ve Pakistan tarafından tanınmıştır (DEİK, 2012: 2).

Mevcut sömürgeleri ile ayrıcalıklı ilişkilerini korumak isteyen İngiltere ve Rusya'nın hakimiyet sahası arasında kalan Afganistan uzunca bir süre tampon bölge görevini üstlenmiştir³⁸. Zamanla, İngiltere'nin uyguladığı Pakistan Politikası, Afganistan'ı SSCB'ye yaklaştırmıştır. SSCB, Afganistan'daki Marksist Hükümetin daveti ile ülkeye girerek, 1979 yılından itibaren dokuz yıl boyunca İslamcı Mücahitlere karşı savaşmıştır. Afganistan'da Sovyet işgalinin sona erdiği 1989 yılından sonra başlayan iç mücadele 2001 yılına kadar sürmüştür³⁹.

11 Eylül 2001 tarihinde ise, ikiz kulelere yapılan saldırılar Afganistan'ı bu kez Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ile yeni bir yol ayrımına getirmiştir. ABD, ülkeyi yönetmekte olan Taliban'dan el Kaide üslerini kapatmasını ve saldırıyı üstlenen el Kaide lideri Usame bin Ladin'i kendilerine teslim etmesini istemiştir⁴⁰. Taliban'ın bu talebi reddetmesi üzerine ABD ile Taliban arasında 20 yıl sürecek yeni bir savaş başlamıştır. 2001 yılında ABD ile NATO üyeleri Afganistan'a girdikten sonra Taliban neredeyse bütün gücünü kaybetmiş ve dağlara çekilmiştir. Fakat zamanla yeniden güç kazanarak şehirlerde, yollarda ve devlet kurumlarında intihar saldırılarıyla ülke güvenliğini tekrar tehlikeye atmaya başlamıştır.

Afganistan'da 22 Aralık 2001 tarihinde Hamid Karzai başkanlığında bir Geçiş Hükümeti kurulmuştur. 4 Ocak 2004 tarihinde Anayasa kabul edilmiş ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri yapılmıştır. 2004 ve 2009 yıllarında yapılan seçimlerde Hamid Karzai peş peşe iki kez Cumhurbaşkanı seçilmiştir. 5 Nisan 2014 ve 14 Haziran 2014 tarihlerinde iki tur olarak düzenlenen Cumhurbaşkanlığı seçimlerini ise, yolsuzlukla mücadele ve ekonomik kalkınma vaadinde bulunan Eşref Gani kazanmıştır. Afganistan'daki son Cumhurbaşkanlığı seçimi

³⁸<http://www.afghanpaper.com/nbody.php?id=163944> (erişim tarihi: 25.02.2023)

³⁹<https://www.mfa.gov.tr/afghanistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (erişim tarihi: 09.02.2023)

⁴⁰<https://www.mfa.gov.tr/afghanistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (erişim tarihi: 09.02.2023)

birçok sınamadan geçmiştir. Birinci turda hiçbir adayın Cumhurbaşkanlığı koşulunu (%50+1 oy) elde edememiş olması dolayısıyla ikinci tur seçimler 28 Eylül 2019 tarihinde yapılmıştır. Seçim sonuçları 5 ay sonra 18 Şubat 2020 tarihinde açıklanabilmiş; Eşref Gani oyların %50,6'ını alarak ikinci turda tekrar Cumhurbaşkanı seçilmiş ancak seçime hile karıştığı iddiaları karşısında 3 ay boyunca siyasi kriz yaşanmıştır. Nihayet 17 Mayıs 2020 tarihinde yapılan bir siyasi anlaşma ile uzlaşma sağlanabilmiştir⁴¹.

Afganistan'da barışın tesisi amacıyla yürütülen uluslararası çalışmalar 29 Şubat 2020 tarihinde "Afganistan'a Barış Getirme Amacındaki Anlaşma"nın imzalanmasıyla sonuçlanmıştır. Söz konusu anlaşma uyarınca;

- ❖ Afganistan topraklarının ABD ve müttefiklerinin güvenliği aleyhinde kullanılmasına izin verilmemesi,
- ❖ Afganistan'daki tüm yabancı askerlerin çekilmesi için aşamalı bir takvim belirlenmesi,
- ❖ 10 Mart 2020 tarihinde Afganlar arası müzakerelerin (AfM) başlaması,
- ❖ AfM sonucu kalıcı ve kapsamlı bir ateşkese ulaşılması

Hususlarına yer verilmiş olmakla birlikte, ne yazık ki öngörülen tarihte Afganlar arası müzakereler başlatılamadığı gibi mahkum takasında yaşanan tikanıklıklar da aşılamamıştır⁴².

15 Ağustos 2021 tarihinde Cumhurbaşkanı Eşref Gani Özbekistan'a kaçmış; Taliban başkent Kabil'i kolaylıkla ele geçirerek Afganistan'ı kontrol altına almayı başarmıştır. Böylelikle, bir dönem sona ererken Afganistan İslam Cumhuriyeti'nin hukuki varlığına son verilmiştir (Murtazashvili, 2022: 2). Bir diğer ifadeyle, XIX. yüzyılda Abdurrahman (1840-1901) dönemine damgasını vuran Peştunculuk ve İslamcılık ideolojisi ile özdeşleşen nasyonal – dinci yönetim anlayışı, yerini XX. yüzyılda komünist sistemi yarma çabasındaki Sovyet Rusya'ya direnç gösteren Mücahitler'in siyasal İslam düşüncesine dayalı bir İslami devlet yönetim anlayışına, XXI. yüzyılda ise Taliban'ın bölgedeki hakimiyeti sonrasında Abdülhakim Hakani'nin Arapça dilinde yazdığı Al-Amara Al-Islamiya ve Nizamlar adlı kitabı referans alan radikal ve gerici şer-i kurallara dayalı bir İslami devlet anlayışına bırakmıştır⁴³.

Taliban'ın "Emaret" olarak adlandırdığı yönetim sisteminde Emir (Mola Haibetullah) devletin en üst kademesindedir. Emir'den sonra başbakan (Reisullvuzera) ve yardımcıları, bir alt kademedede ise bakanlar hükümette yer almaktadır. Bu yönetim sisteminde, seçim kanunu ya da yürütme erkini devredebilecek başka alternatif bir düzenleme bulunmamaktadır. Emir,

⁴¹<https://www.mfa.gov.tr/afghanistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (erişim tarihi: 09.02.2023)

⁴²<https://www.mfa.gov.tr/afghanistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (erişim tarihi: 09.02.2023)

⁴³<https://apnews.com/article/afghanistan-taliban-kabul-bagram-e1ed33fe0c665ee67ba132c51b8e32a5> (erişim tarihi: 03.04.2023)

hükümeti güç kullanarak ele geçirdiği durumlarda bile onun Emareti meşru sayılmaktadır. Buna karşın, Emir'e yapılan her türlü itiraz ya da darbe girişimi gayri meşrudur. Taliban'ın yazılı bir anayasası bulunmamakla birlikte, Abdülhakim Hakkani'nin Arapça dilinde yazdığı "Al-Amara Al-Islamiya ve Nizamlar" adlı kitabı Taliban yönetiminin manifestosu olarak kabul edilmektedir. Hükümet sistemi, şeriatın uygulanması, imam atama usulleri, demokrasi ve seçimlerin reddi, vatandaşların görev ve sorumlulukları, cihat zorunluluğu, şeriat mahkeme sistemi, meclis, kadınlara yönelik kısıtlamalar ve yeni okulların eğitimi bu kitapta yer alan başlıklardan bazılarıdır (Hakkani, 2022: 22). Her ne kadar Afganistan coğrafyasındaki gelişmeler farklı bir yönde ilerliyor olsa da bu çalışma Afganistan İslam Cumhuriyeti dönemindeki dış ticaret koşullarını konu edindiği için ilerleyen bölümde Taliban yönetimi öncesinde geçerli olan idari sistem açıklanacaktır.

3.1.2. İdari Görünüm

Ulusal Konsey (Parlamento) Afganistan'ın en yetkili yasama organı olup, halkın iradesini temsil etmektedir. Ulusal Konsey'in siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda yasa tekliflerini kabul ve reddetme gibi yetkileri yanı sıra devlet bütçesinin onaylanması yetkisi de bulunmaktadır. Uluslararası anlaşmaların onaylanması ya da reddedilmesi de Ulusal Konsey'in yetkileri arasındadır. Afganistan halkının çıkarlarının korunmasını teminen Ulusal Konsey halkın şikayetlerini yürütme organına iletmek ve hükümeti denetlemekle de görevlendirilmiştir⁴⁴.

Ulusal Konsey'in Temsilciler Meclisi ve Senato Meclisi olmak üzere iki kanadı bulunmaktadır. Bunlardan Temsilciler Meclisi 249 sandalyeden oluşmakta olup, halk tarafından seçilmektedir. Temsilciler Meclisi; Kabine üyelerine, Yüksek Mahkeme üyelerine, Anayasa Mahkemesi üyelerine, Başsavcı ve Milli İstihbarat Teşkilatı başkanına güvenoyu verme veya reddetme, görevden alma, gensoru önergesi verme gibi yetkiler ile donatılmıştır. Devlet bütçesi hariç, tüm kanunlar, antlaşmalar, plan ve programlar onaylanmak üzere ilk etapta Temsilciler Meclisi'ne sunulmaktadır. Öte yandan, Senato Meclisi toplam 102 üyeden oluşmakta olup, bunların üçte biri İl Genel Meclislerinden ve diğer üçte biri İlçe Genel Meclislerinden seçilerek göreve getirilirken, geri kalan üçte biri ise Cumhurbaşkanı tarafından doğrudan atanmak suretiyle işbaşı yapmaktadır. Devlet bütçesi, Senato Meclisi'nde görüşüldükten sonra Temsilciler Meclisi'ne sunulmaktadır. Parlamento'nun her iki kanadı (Temsilciler Meclisi ve Senato Meclisi), Anayasa hükümleri çerçevesinde ulusal egemenlik ve

⁴⁴<https://afghanembassy.org.tr/tr/contact/info/afghanistannn> (erişim tarihi: 09.02.2023)

ulusal çıkarların korunması, anayasada değişiklik yapılması, Cumhurbaşkanı'nın yargılanması gibi hassas konuları görüşmek üzere Büyük Şura'da (Loya Jirga) bir araya gelmektedir. Büyük Şura, halkın iradesinin yansıtıldığı en yüksek mertebeli toplantıdır⁴⁵.

Afganistan'da yürütmenin başı Cumhurbaşkanı'dır. Yürütme organı; 25 Bakanlık, Başsavcılık, Merkez Bankası Başkanlığı, Milli İstihbarat Teşkilatı Başkanlığı ve muhtelif Başkanlıklardan oluşmaktadır. Sözü edilen Bakanlar ve Başkanlar görev ve sorumlulukları bakımından Cumhurbaşkanı'na ve ayrıca Meclis üyelerine karşı sorumludur. Anayasa hükümleri uyarınca, Hükümetin asli görevi; yasaları uygulamak, ulusal hakimiyeti ve bağımsızlığı, ülkenin güvenliğini ve toprak bütünlüğünü, uluslararası arenada Afganistan halkının onurunu ve çıkarlarını, vatandaşların haklarını, toplum düzenini korumaktır. Ülkenin ekonomik ve mali işlerini yürütmek, kamu mallarını korumak, siyasi, ekonomik toplumsal ve kültürel alanlarda ülkenin kalkınmasını sağlamak Hükümetin diğer görevleri arasındadır. Hükümet; planlamadan sorumlu kurumların hazırlayıp, Ulusal Meclis tarafından onaylanan planları hayata geçirmekle yükümlüdür⁴⁶.

34 vilayetten oluşun Afganistan'da her bir vilayet merkezi hükümete bağlı çalışmaktadır. İllerde Vali, ilçelerde ise Kaymakam yıllık planların uygulanmasını kontrol sorumluluğunu taşımakta olup, Vali Cumhurbaşkanı'na, Kaymakam ise Vali'ye karşı sorumludur. İllerde İl Genel Meclisi, ilçelerde ise İlçe Genel Meclisi hükümet planlarının uygulanmasında danışmanlık misyonu üstlenmektedir. İl merkezlerinde Belediyeler ile Kent Konseyleri hizmet birimleri olarak görev yapmaktadır⁴⁷.

Yargı organları; merkezde Yargıtay ve temyiz mahkemesi, illerde ve ilçelerde birinci derece mahkemelerinden oluşmaktadır. Yargıtay, görevini icra ederken anayasa ve diğer tüm uluslararası antlaşmaları referans almaktadır. Hukuk davalarında ilk derece mahkemesi, temyiz mahkemesi ve Anayasa Mahkemesi'nden oluşan üç kademeli sistem işletilmektedir. Bunlar dışında, Polis ve Savcılar yargı sisteminin diğer bileşenleridir. Bunlar suçun ortaya çıkarılmasında görev almaktadırlar⁴⁸.

3.1.3. Ekonomik Görünüm

Afganistan küresel ölçekte en fakir ülkelerden biridir. 2020 yılı itibariyle 38 milyon 928 bin nüfusa sahip Afganistan'da kişi başına düşen GSYİH cari fiyatlarla 508,81 ABD\$ olarak

⁴⁵<https://afghanembassy.org.tr/tr/contact/info/afghanistannn> (erişim tarihi: 09.02.2023)

⁴⁶<https://afghanembassy.org.tr/tr/contact/info/afghanistannn> (erişim tarihi: 09.02.2023)

⁴⁷<https://afghanembassy.org.tr/tr/contact/info/afghanistannn> (erişim tarihi: 09.02.2023)

⁴⁸<https://afghanembassy.org.tr/tr/contact/info/afghanistannn> (erişim tarihi: 09.02.2023)

gerçekleşmiştir (Bknz. Tablo 1.9). Nüfus bakımından ECO'ya üye devletler arasında dördüncü sırada, kişi başına düşen gelirler bakımından ise en son sırada yer almaktadır (Bknz. Tablo 1.5 ve Tablo 1.8). Pandeminin yarattığı etki ile 2020 itibariyle Afganistan ekonomisi %5 oranında küçülmüş olup, ülkenin GSYİH'sı cari fiyatlarla 19 milyar 807 milyon 76 bin 508 ABD\$ olarak gerçekleşmiştir (Bknz. Tablo 1.8 ve Tablo 1.7).

İç çatışmaların, kuraklığın ve pandeminin etkisi ile Afganistan'ın gelişmişlik düzeyi oldukça düşük seyretmektedir. Afgan halkının sağlıklı içilebilir suya erişimi oldukça düşüktür. Kentlerde plansız bir yapılaşma izlenmektedir. Nitelikli işgücünün bulunmadığı ülkede, okuryazarlık oranı yaklaşık %40'tır (T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2020: 3). 2020 yılı itibariyle Afganistan'daki işsizlik oranı %12,5 olup, bu oran ECO Bölgesi'nde izlenen en yüksek değerdir (Bknz. Tablo 1.6). Küresel ekonomik sistem ile tam anlamıyla bütünleşememiş olan Afganistan'da 2020 verileriyle yıllık ortalama TÜFE %3,3 olarak kayıtlara geçmiştir (Bknz. Tablo 1.11). Bu rakam, ECO Bölgesi'ndeki birçok devlete kıyasla iyi bir oran olarak gözükmektedir. Afganistan'ın resmi para birimi Afgani (AFN) olup, konvertibilitesi bulunmamaktadır⁴⁹.

Afganistan'ın ekonomi politikası, aldığı dış mali yardımlar ve ülkeye çektiği doğrudan yabancı yatırımlar üzerine kurulmuştur. Ulusal bütçenin %70'i dış yardımlardan finanse edilmektedir. Devlet gelirlerinin en önemli kalemi gümrük vergileri olup, özellikle pandemi dolayısıyla sınırların kapatıldığı son dönemde gümrük vergileri önemli ölçüde azalmıştır (T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2020: 4-5). 2019 yılı itibariyle sadece 39 milyon ABD\$ tutarında doğrudan yabancı yatırım alan Afganistan, ECO Bölgesi içerisinde en az yabancı yatırım alan ülke konumundadır (Bknz. Tablo 2.5).

Afganistan'ın mal ve hizmet ihracatı ile ithalatı istikrarlı bir trende sahip olmak yerine dalgalı bir seyir izlemektedir. 2018 yılında 884 milyon 504 bin ABD\$ olan Afganistan'ın mal ve hizmet ihracatı, 2019 yılında 708.680 ABD\$ olarak kayıtlara geçmiştir. Buna karşın 2018 yılında 7 milyar 406 milyon 590 bin ABD\$ olan mal ve hizmet ithalatı, 2019 yılında 3 milyar 754 milyon 21 bin ABD\$'a gerilemiştir. Gerek 2018 yılında gerekse 2019 yılında Afganistan'ın toplam mal ve hizmet ticareti bilançosu açık vermiştir. Takip eden yıl, düşüş trendi yerini yükselişe bırakmış; Afganistan'ın gerek mal ve hizmet ihracatı gerekse mal ve hizmet ithalatı artış kaydetmiştir. 2020 yılında Afganistan'ın mal ve hizmet ihracatı 1 milyar 27 milyon 100 bin ABD\$ iken, aynı yıl itibariyle ülkenin mal ve hizmet ithalatı 6 milyar 914 milyon 10 bin ABD\$ olarak kayıtlara geçmiştir. Toplam mal ve hizmet ticareti bilançosu bir kez daha açık

⁴⁹<https://islamansiklopedisi.org.tr/afganistan> (erişim tarihi: 12.02.2023)

veren Afganistan'ın tüm ECO Bölgesinde mal ve hizmet ihracatında en son sırada yer aldığını vurgulamak yerinde olacaktır (Bknz. Tablo 2.1 ve Tablo 2.2).

Pakistan, İran, Çin, Kazakistan, Hindistan ve Özbekistan Afganistan'ın başlıca ticaret ortaklarıdır. Ülkenin başlıca ihracat kalemleri sırasıyla; meyve ve kuruyemiş (%45), sakız, reçine ve diğer bitkisel özler (%12,1), mineral yakıt ve yağlar (%10,1), sebze, kök ve yumrular (%10), kahve, çay, baharat (%4,9), halı ve diğer tekstil ürünlerinden (%2,5) oluşmaktadır. Başlıca ithalat kalemleri ise sırasıyla; mineral yakıt ve yağlar (%13), değirmencilik ürünleri, malt, nişasta, buğday gluteni (%10,4), tıbbi veya cerrahi alet ve cihazlar ile bunların aksam, parça ve aksesuarı (%7,5), hayvansal ve bitkisel katı ve sıvı yağlar (%5,6), demir ve çelik (%4,5), bitkisel tekstil elyafları ve kâğıt ipliği (%4,5), hububattan (%3,9) oluşmaktadır⁵⁰.

Afganistan, İslam Dünyası'nda kalkınma planı hazırlayan ilk devlettir. 1956-1961 yılları arasında ilk beş yıllık kalkınma planı hayata geçirilmiş; bunu diğerleri takip etmiştir⁵¹. Bugün gelinen noktada, Birleşmiş Milletler'in Milenyum Kalkınma Hedefleri (Millenium Development Goals – MDGs), Afganistan Ulusal Kalkınma Stratejisi (Afghanistan National Development Strategy – ANDS) ve Afganistan Sözleşmesi (Afghanistan Compact) gibi uzun vadeli plan, program, proje ve stratejiler üzerinde çalışmalar yapılmaya devam edilmektedir. Bununla birlikte, 35 yılı aşkın süre ile iç çatışma yaşamış olması ve halen aynı riskleri içeriyor olması, bu çalışmalardan arzu edilen sonuçların elde edilmesini engellemektedir (T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2020: 4).

Ülkenin büyük bir bölümü dağlık ve kayalıktır; Afganistan'da ekilebilir alan ülkenin sadece %15'ini oluşturmaktadır. Buna rağmen, tarım ve hayvancılık Afgan ekonomisinin başlıca gelir kaynağını oluşturmaktadır. Mevcut nehir ve su yatakları sulama kanalları aracılığıyla zirai alanları sulamak üzere kullanılmaktadır. Kurak bir iklime sahip Afganistan'da yağışın olmadığı zamanlarda doğal olarak üretim hacmi daralmaktadır. Başta tahıllar olmak üzere ülkede sebze, meyve ve pamuk üretimi yapılmaktadır. Ne var ki, tarımsal işleme ve depolama yaygın olmadığı için tarımsal üretim mevsimsel özellik taşımaktadır. Afganistan'da karakul kuzularından elde edilen kürk önemli bir ihraç kalemini oluşturmaktadır. Ancak, hayvancılıkta da modern teknolojiler kullanılmamaktadır (T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2020: 4, 10-11)⁵².

Sınai üretim Afganistan'da görece yenidir. İngiliz, Sovyet, Alman ve Amerikan yardımları ile kurulan fabrikalarda tekstil, deri, ayakkabı, plastik, bisiklet, çimento, şeker ve

⁵⁰<https://www.mfa.gov.tr/afghanistan-ekonomisi.tr.mfa> (erişim tarihi: 28.03.2023)

⁵¹<https://islamansiklopedisi.org.tr/afghanistan> (erişim tarihi: 12.02.2023)

⁵²<https://islamansiklopedisi.org.tr/afghanistan> (erişim tarihi: 12.02.2023)

gıda maddeleri, şişe ve cam üretimi yapılmaktadır. Ayrıca küçük çaplı sabun, mobilya, gübre üretimi yapan işletmelerin yanı sıra el dokuma tezgahlarında halı üretimi yapan aile işletmeleri de bulunmaktadır. Bunlar dışında Afgan ordusunun ihtiyaç duyduğu mühimmat üretiminde bulunan askeri fabrikalar da mevcuttur⁵³.

Nakil güçlükleri dolayısıyla yeterince işletilemiyor olmasına rağmen, Afganistan yeraltı kaynakları bakımında oldukça zengindir. Kömür, doğal gaz, petrol, bakır, demir, altın, yakut, mermer, kireç taşı, kil, çinko, kurşun, berilyum, kaya tuzu Afganistan'ın başlıca yeraltı kaynaklarını oluşturmaktadır. Dağlık olması sebebiyle Afganistan'da demiryolu gelişmemiştir. Denize kıyısı olmaması sebebiyle denizyolu ulaşımı da bulunmamaktadır. Ulaşım alanında karayolları kullanılmakta olup, mevcut karayollarının Kandehar-Çaman, Kabil-Kandehar, Kabil-Torham ve Herat-İslamkale bölümü ABD tarafından, Kabil-Kunduz-Kızıl kale ile Pulihumri-Mezarışerif bölümü ise SSCB tarafından inşa edilmiştir⁵⁴.

3.2. Tarihsel Süreçte Türkiye – Afganistan İlişkileri

Türkiye – Afganistan ilişkileri oldukça eski ve zengin bir geçmişe sahiptir. İki ülke arasındaki ilişkilerin Orta Asya'da göçebe toplumların yaşadığı İslam öncesi dönemine kadar uzandığına dair kanıtlar mevcuttur. Orta Asya'dan göç eden Türk halkı, XI. yüzyılda Anadolu'yu yurt edinerek Orta Asya, Orta Doğu ve Anadolu'da hüküm süren Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nu kurmuştur. Bu dönemde, Selçuklular İslam kültürünün gelişimi ve yayılmasında önemli bir rol üstlenerek, özellikle Konya şehri İslami eğitim ve araştırma merkezine dönüşmüştür. XIII. yüzyılda Moğolların işgali sonrasında bölgede Osmanlı İmparatorluğu'nun temellerini atan bir dizi Türk prenslikleri ortaya çıkmıştır. XIV. yüzyıldan I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar hüküm süren Osmanlı İmparatorluğu, sözü edilen bölgede güçlü bir nüfuza sahip olmuştur. Orta Doğu, Orta Asya ve Avrupa üzerindeki etkisini genişleten Müslüman bir imparatorluk olarak Osmanlılar Afganistan da dahil olmak üzere birçok ülkeyle diplomatik ilişkiler kurmuştur (Grousset, 1970: 141-148). Osmanlı İmparatorluğu, yalnızca kültürel ve dini mirası değil, aynı zamanda stratejik çıkarları da paylaştığı Afganistan ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Sultan II. Abdülhamid döneminde her iki ülkenin toprak bütünlüğünü hedef alan Rus İmparatorluğu tehdidini ortadan kaldırmak için ittifak ve ikili işbirliği oluşturmak üzere Afganistan'a temsilci gönderilmiştir. Ancak, Afganistan'ın Rusya karşısındaki zafiyeti nedeniyle somut bir kazanım elde edilememiştir⁵⁵. Cumhuriyet

⁵³<https://islamansiklopedisi.org.tr/afganistan> (erişim tarihi: 12.02.2023)

⁵⁴<https://islamansiklopedisi.org.tr/afganistan> (erişim tarihi: 12.02.2023)

⁵⁵<https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/a-history-of-fraternal-turkish-afghan-relations/2342587> (erişim tarihi: 06.03.2023)

Döneminde ise, aşağıda detaylandırılacağı üzere, taraflar arasındaki ilişkiler barış ve istikrarın tesis edilmesi bağlamında karşılıklı yarar prensibi çerçevesinde yapılandırılmaya çalışılmıştır.

3.2.1 Türkiye ve Afganistan Arasındaki Siyasi İlişkiler

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren bir diğerinin varlığını hukuken tanımış bulunan Türkiye ile Afganistan arasındaki ilişkiler, geçmişte olduğu gibi bugün de dostane boyutta ilerlemektedir. Taraflar arasındaki diplomatik ilişkiler 1921 tarihli “Türkiye-Afganistan İttifak Muahedenamesi” ile tesis edilmiştir. I. Dünya Savaşı’nda ünlü Medine savunucusu Fekri Paşa’nın Afganistan’a ilk büyükelçi olarak gönderilmesi Türkiye’nin ikili ilişkilere verdiği önemin en güzel bir örneğidir⁵⁶. Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) Hükümeti’nin Kabil’de açtığı büyükelçilik ilk diplomatik misyondur. Aynı şekilde Afganistan da TBMM’yi tanıyan ikinci ülke konumundadır⁵⁷.

1920-1960 döneminde Türkiye, Afganistan’ın modernleşme çabalarını destekleyerek devlet kurumlarının gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Türkiye, Amanullah Han tarafından yürütülen Afganistan’ın ilk anayasasının hazırlık çalışmalarına yardımcı olmuş; taraflar arasındaki işbirliği Amanullah Han’ın istifasından sonra da devam etmiştir. Türkiye ile Afganistan arasındaki Dostluk ve İşbirliği Antlaşması 1937 yılından başlayarak Zahir Şah tarafından on yıl daha uzatılmış; Türkiye Afganistan’a mali, teknik, askeri, eğitsel ve tıbbi yardım sağlamaya devam etmiştir. Soğuk Savaş döneminde, her ne kadar Afganistan güvenlik ve kalkınma bağlamında SSCB’ye yönelmiş olsa da bu durum ikili ilişkilerde kalıcı bir bozulmaya yol açmamıştır⁵⁸. Afganistan’ın SSCB’nin etki alanına girdiği dönemde, taraflar arasındaki yakın dostluk ve işbirliği ilişkileri bir süreliğine kesintiye uğramış ancak 1989 yılında Sovyet işgalinin sona ermesini takiben Afganistan ile ilişkiler kaldığı yerden devam etmiştir⁵⁹.

Türkiye, Afganistan’ın güvenlik ve kalkınma çabaları ile kurumsal kapasite geliştirme girişimlerini aktif olarak desteklemektedir. Türkiye’nin Afganistan politikası dört prensip üzerine yapılandırılmıştır. Bunlar sırasıyla; “*Afganistan’ın birlik ve bütünlüğünün korunması, güvenlik ve istikrarının sağlanması, ülkede halk desteğini ve katılımı ön planda tutan geniş tabanlı siyasi yapının güçlenmesi ve Afganistan’ın terörden ve aşırı akımlardan arındırılarak,*

⁵⁶<https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/a-history-of-fraternal-turkish-afghan-relations/2342587> (erişim tarihi: 06.03.2023)

⁵⁷https://www.mfa.gov.tr/turkiye-afganistan_siyasi-iliskileri.tr.mfa (erişim tarihi: 09.02.2023)

⁵⁸<https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/a-history-of-fraternal-turkish-afghan-relations/2342587> (erişim tarihi: 06.03.2023)

⁵⁹https://www.mfa.gov.tr/turkiye-afganistan_siyasi-iliskileri.tr.mfa (erişim tarihi: 09.02.2023)

halkın huzur ve refaha kavuşturulmasıdır”⁶⁰. Bu prensipler çerçevesinde Türkiye gerek ikili düzeyde gerekse Birleşmiş Milletler (United Nations – UN) ve Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü’nün (North Atlantic Treaty Organization – NATO) girişimlerine destek olmak suretiyle Afganistan’ın yanında yer almaktadır.

2001 yılında Taliban’ın devrilmesi ile birlikte, Türkiye Afganistan’ın yeniden inşası ve istikrara kavuşması bağlamında aktif bir rol oynamış; NATO önderliğindeki Uluslararası Güvenlik Yardım Gücü (International Security Assistance Force – ISAF) ve Birleşmiş Milletler Afganistan Yardım Misyonu (United Nations Assistance Mission in Afghanistan – UNAMA) dahil olmak üzere Afganistan’daki çeşitli uluslararası barış misyonlarına katkıda bulunmuştur. İstikrarlı bir Afganistan’ın bölgede kalıcı barış, güvenlik ve refah alanının yaratılması için elzem olduğu düşüncesinden hareketle, Türkiye Afganistan’a önemli miktarlarda mali yardım sağlamanın yanı sıra, tıbbi yardımlarda bulunmakta, eğitim desteği vermekte ve altyapı yatırımlarını üstlenmektedir⁶¹.

Son dönemde, ABD birliklerinin Afganistan’dan geri çekilmesi ve Taliban’ın yeniden canlanması yeni bir süreç başlatmıştır. Türkiye’nin Kabil Havalimanı’nda güvenlik sağlama önerisi Taliban’ın direnişiyle karşılaşmıştır. Bununla birlikte, Türkiye Afganistan’a diplomatik, ekonomik ve insani yardım sağlamaya devam etmek suretiyle bölgede barış ve istikrarı desteklemek için uluslararası ortaklarıyla yakın işbirliği içinde çalışmaktadır (Kaya, 2013: 23).

3.2.2. Türkiye ve Afganistan Arasındaki Ekonomik İlişkiler

Türkiye ile Afganistan arasındaki ekonomik ilişkilerin geçmişi de benzer şekilde çok eskilere dayanmaktadır. XIV. yüzyıldan başlayarak XX. yüzyılın başlarına kadar Ortadoğu ile Balkanlar’da hakimiyet kuran Osmanlı İmparatorluğu döneminde, Afganlı tüccarlar tarihi İpek Yolu üzerinden Osmanlılar ile ipek, baharat ve değerli taşlar gibi çeşitli malların alışverişinde bulunmuşlardır. Afganistan’ın İngiliz sömürge yönetiminden bağımsızlığını kazanmasının ardından, 1920’lere kadar Türkiye ile Afganistan arasında ekonomik ilişkiler devam etmiştir. 1928’de Türkiye ile Afganistan arasındaki ekonomik ilişkilerin yasal çerçevesini oluşturan “Dostluk ve İşbirliği Antlaşması” imzalanmış; bu çerçevede Türkiye Afganistan’a eğitim, tarım ve sanayi gibi alanlarda teknik yardım sağlamayı kabul etmiştir. Buna karşılık Afganistan, Türkiye’ye elverişli ticaret koşulları sağlamayı ve Türk mallarını gümrük vergilerinden muaf tutmayı taahhüt etmiştir. 1950’li ve 1960’lı yıllarda Türkiye Afganistan’a özellikle altyapı

⁶⁰https://www.mfa.gov.tr/turkiye-afghanistan_siyasi-iliskileri.tr.mfa (erişim tarihi: 09.02.2023)

⁶¹<https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/turkey-continues-talks-with-us-other-countries-on-kabul-airport> (erişim tarihi: 07.03.2023)

geliştirme konusunda, tarım ve eğitim alanlarında önemli yardımlarda bulunmuştur. Ancak, 1979 yılında Afganistan SSCB tarafından işgal edilmiş; işgal sonrasında ülkede izlenen çatışma, iç savaş ve siyasi istikrarsızlık dolayısıyla taraflar arasındaki ekonomik ilişkiler olumsuz yönde etkilenmiştir⁶².

Taliban rejiminin devrilmesinin ardından Afganistan ile Türkiye arasındaki ekonomik ilişkiler yeniden canlanmaya başlamıştır. 2004 yılında iki ülke arasında süregelen ekonomik işbirliğini pekiştirmek üzere yatırım anlaşması imzalanmıştır. Buna bağlı olarak, Türk şirketleri Afganistan’da inşaat (yol, hastane ve okul), enerji, eğitim, sağlık, tarım ve telekomünikasyon dahil olmak üzere, çeşitli sektörlerde daha fazla yatırım yapmaya başlamışlardır. Zamanla Türkiye Afganistan’ın en büyük ticaret ortaklarından biri haline dönüşmüş ve bölgede ekonomik işbirliği ve entegrasyonu teşvik etmeyi amaçlayan “İstanbul Süreci” kapsamında ilişkilerini sürdürmüşlerdir. Afganistan’ın yeniden inşası için uluslararası toplum tarafından başlatılan ve Türkiye’nin kilit rol üstlendiği girişim çerçevesinde çeşitli uluslararası konferans ve toplantılar yapılmıştır⁶³. Bunlar; Bon Konferansı (2001), Washington Toplantısı (20 Kasım 2001), İslamabad Toplantısı (27-29 Kasım 2001), Brüksel Toplantısı (20-21 Aralık 2001), Tokyo Konferansı (2002), Berlin Konferansı (2004), Londra Konferansı (2006), Roma Konferansı (2007), Paris Konferansı (2008), Lahey Konferansı (2009), Londra Konferansı (2010), Kabil Konferansı (2010), Lizbon Konferansı (2010), İstanbul Konferansı (2 Kasım 2011), İstanbul Süreci Balkanlar Konferansı (2012), Chicago Konferansı (2012), Tokyo Konferansı (2012)’dır⁶⁴.

Türkiye; son yirmi yılda Afganistan’ın gerek siyasi, kültürel ve sosyal anlamda yeniden yapılanmasında gerekse ekonomik açıdan kalkınmasında ve fiziki anlamda yeniden imarında önemli bir misyon üstlenmiştir. Türkiye’nin Afganistan’da yürüttüğü faaliyetlerden bir bölümü aşağıda sıralanmıştır (Habibi, 2015:178-180):

- 2001 yılında, diplomatlar ile yeniden yapılanma çalışmalarında görevli uzmanların Afganistan’a girişlerinde kullanılan Kabul Uluslararası Havalimanı’nda kritik bir görev üstlenmiştir.

⁶²https://www.academia.edu/82734329/Dünden_Bugüne_Türkiye_Afganistan_İlişkileri (erişim tarihi: 15.03.2023)

⁶³https://www.academia.edu/9581895/Afganistan_ve_Türkiye_İlişkileri (erişim tarihi: 15.03.2023)

⁶⁴https://www.academia.edu/9581895/Afganistan_ve_Türkiye_İlişkileri (erişim tarihi: 15.03.2023); https://www.mfa.gov.tr/afganistan_in-yeniden-imarina-yonelik-uluslararasi-girisimler-ve-turkiye.tr.mfa (erişim tarihi: 15.03.2023); <https://news.un.org/en/story/2001/11/21462> (erişim tarihi: 16.03.2023); <https://www.kutso.org.tr/wp-content/uploads/2017/06/Afganistan.pdf> (erişim tarihi: 24.04.2023).

- 2011 yılında, Afganistan'ı da kapsayan geniş bir coğrafyada barış, istikrar ve ekonomik kalkınmayı teşvik etmeyi amaçlayan bölgesel bir platform olan İstanbul Süreci'ni başlatmış ve 50'den fazla ülke ve uluslararası kuruluşunun bir araya gelmesine ön ayak olmuştur.
- 2004-2014 yılları arasında Wardak, Mazar-i-Sharif ve Jawzjan şehirlerinde yerel halka güvenlik ve kalkınma yardımı sağlayan İl İmar Ekiplerine (Provincial Reconstruction Teams – PRTs) liderlik etmiştir.
- Afganistan'da binlerce öğrenciye eğitim veren okullar ağı kurmuştur. Türk-Afgan Okulları, Türk vakıfları tarafından finanse edilmekte ve yönetilmektedir.
- Hastane ve klinik inşaatları da dahil olmak üzere Afganistan'daki sağlık altyapısının geliştirilmesine katkıda bulunmuştur.
- Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı (TİKA), Afganistan'da yeni bir parlamento binası, bir kültür merkezi ve çok sayıda okul inşaatı da dahil olmak üzere, çeşitli yatırım projelerini hayata geçirmiştir.
- Türk Ticaret Meclisi, Türkiye ile Afganistan arasındaki ticaret ve yatırımların geliştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır.
- Afgan Ulusal Polis Eğitim Programı aracılığıyla 2002 yılından bu yana Afgan polis memurlarını eğitmektedir.

Türkiye, PRT'ler aracılığıyla Afganistan'da yaklaşık 800 projeyi başarıyla yürütmüştür. Yaklaşık 84 okul, 70 hastane ve klinik Türk PRT'leri tarafından TİKA veya diğer Türk grupların destekleriyle yeniden inşa edilmiştir. Türk PRT'lerinin kapatılmasına rağmen ana finansör kuruluş olan TİKA bugüne kadar faaliyetlerine sahada devam etmiştir. Türkiye'nin Afganistan'a yaptığı toplam yardımın değeri yaklaşık 600 milyon ABD\$ civarında olup, yıllık bazda 150-160 milyon ABD\$ doğrudan yardım sağlanmaktadır. 2014 yılı itibarıyla, Afganistan'daki Türk insani yardım tutarı yaklaşık 2 milyar ABD\$'dır ve bu kaynağın tamamı Türk kamu bütçesinden sağlanmaktadır (Çolakoğlu ve Yeğin, 2014: 33).

Taraflar arasındaki ticaretin ve yatırımların artırılması amacıyla Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), Karma Ekonomik Komisyon (KEK) ve Afganistan Bölgesel Ekonomik İşbirliği Konferansı (Regional Economic Cooperation Conference on Afghanistan – RECCA) gibi mekanizmalar işletilmektedir. Bunlardan DEİK, Türk özel sektörünün dış ekonomik ilişkilerini yürütme misyonunu ile kurulmuş ve 2014 yılında Ekonomi Bakanlığı'na bağlanmıştır. 2001 yılında imzalanan Kabil Deklarasyonu'nu takiben, 2002 yılında Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) bünyesinde Türkiye – Afganistan İş Konseyi kurulmuştur. Halen Türkiye'yi temsilen 77 İnşaat ve Taahhüt A.Ş. Yönetim Kurulu Başkanı Süleyman Ciliv

ile Afganistan'ı temsilen Afganistan Ticaret ve Yatırım Odası İcra Kurulu Başkanı (Chief Executive Officer – CEO) Shafiqullah Atayee'nin başkanlığında çalışmalarını sürdüren Türkiye – Afganistan İş Konseyi, bir yandan Afganistan'ın yeniden inşası, diğer yandan inşaat sektöründe ihtiyaç duyulan kalifiye işgücü temininde mesleki eğitim verilmesi ve ayrıca zengin maden ve mermer yataklarının çıkarılarak işlenmesi konusunda girişimlerde bulunmaktadır⁶⁵.

KEK; Türkiye'nin çeşitli devletler ile imzalamış olduğu ekonomik, ticari ve sınai işbirliği anlaşmalarına ilişkin hususların derinlemesine incelendiği bir platformdur. En üst düzeyde temsiliyetin sağlandığı KEK Toplantılarının hazırlık, müzakere ve izleme çalışmaları Dış Ticaret Müsteşarlığı koordinasyonunda yapılmaktadır⁶⁶. KEK Eşbaşkanları olarak; Türkiye tarafını temsilen İçişleri Bakanı, Afganistan tarafını temsilen Ticaret ve Sanayi Bakanı görevlendirilmişlerdir (T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2020: 16-17).

RECCA ise, Afganistan'ın ekonomik kalkınmasına katkıda bulunmak amacıyla 2005 yılında oluşturulmuş bir bölgesel işbirliği platformudur. RECCA 7. Bakanlar Toplantısı 14-15 Kasım 2017 tarihleri arasında Aşkabat'ta düzenlenmiştir. Söz konusu toplantının ikinci gününde ticari ilişkilerin gelişimini hızlandıran ve Afganistan, Türkmenistan, Hazar Denizi, Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye (Karadeniz) arasında ulaşım bağlantılarının oluşturulmasını öngören “Lapis Lazuli Transit, Ticaret ve Taşımacılık Güzergahı Anlaşması” imzalanmıştır (T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2020: 23-24).

3.2.2.1 Taraflar Arasındaki Dış Ticaret Hacmi

Hiç kuşkusuz, Türkiye ile Afganistan arasındaki ticari ilişkilerin geçmişi de oldukça eski zamanlara gitmektedir. Tarihi İpek Yolu üzerinde bulunan Afganistan, Orta Asya ve Çin'den gelen malların Avrupa'ya ulaştığı kritik bir bağlantı noktası olarak ticari ilişkilerde önemli bir rol üstlenmiştir. Afganistan, Türkiye ile İpek Yolu üzerinden bağlantı kurmuş ve Osmanlı İmparatorluğu döneminde ticaretin merkezi haline gelmiştir. Türkiye ve Afganistan arasındaki modern ticaret ilişkileri ise, Türkiye'nin Afganistan'a 1919 yılında yaptığı yardımından başlamıştır. İki ülke arasındaki ticaret hacmi zaman içinde artmış ve günümüzde Türkiye Afganistan'ın en önemli ticaret ortaklarından biri haline gelmiştir (Karaca, 2020: 158).

Türkiye ile Afganistan arasındaki dış ticaret dengesi, Türkiye lehine fazla vermektedir. Türkiye Afganistan'a genel olarak ilaç, halı, makine, elektrikli eşya, beyaz eşya, demir-çelik, ilaç, kozmetik ürünleri, mücevherat, bitkisel yağlar, gıda ve tekstil gibi ürünler ihraç ederken;

⁶⁵<https://www.deik.org.tr/turkiye-avasya-is-konseyleri-turkiye-afganistan-is-konseyi> (erişim tarihi: 22.02.2023)

⁶⁶<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/08/20060823-5.htm> (erişim tarihi: 22.02.2023)

Afganistan'dan kuruyemiş, ham deri, hayvan bağırsağı ve midesi, hayvansal-bitkisel ham maddeler, haşhaş kenevir tohumu ve doğal taş gibi ürünler ithal etmektedir (T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2020: 9). Afganistan'da izlenen güvenlik sorunları ile siyasi istikrarsızlıklar taraflar arasındaki ticaretin gelişimine büyük ölçüde engel olmaktadır. Ticaret potansiyelinin gerçekleştirilmesi için taraflar arasındaki ticareti kolaylaştıran anlaşmalara işlerlik kazandırılması, işbirliği alanlarının genişletilmesi elzemdir. Bu bağlamda, Türkiye ile Afganistan arasında ekonomik ve ticari ilişkileri hukuki bir zemine oturtmak üzere çeşitli düzenlemeler yapılmıştır.

Tablo 3.1'de Türkiye ile Afganistan arasında imzalanan ticaret anlaşmaları ve protokolleri gösterilmektedir. 2018 yılında Mutabakat Zaptının imzalanması ile sonuçlanan Türkiye-Afganistan II. Dönem KEK Toplantısında üç başlık altında çeşitli konularda kararlar alınmıştır. 1) Ticaret ve yatırım ilişkilerinin gözden geçirilmesi bağlamında; sırasıyla ikili ticari ilişkiler, dış ticaret eğitim programı, ticaret ve yatırımların teşviki, özel sektör işbirliği, müteahhitlik ve mühendislik müşavirlik hizmetleri, çifte vergilendirmenin önlenmesi anlaşması masaya yatırılmıştır. 2) Ekonomik ve teknik işbirliği bağlamında; gümrüklerde işbirliği, yatırım ve sanayi parkları alanlarında ortak girişim ve işbirliği, KOBİ'ler alanında işbirliği, ulaştırma alanında işbirliği, sivil havacılık alanında işbirliği, sağlık alanında işbirliği, tarım alanında işbirliği, standardizasyon, metroloji ve akreditasyon alanında işbirliği, helal alanında işbirliği, eğitim işbirliği, yükseköğretim, burslar, mezunlar, diasporalar arası işbirliği, işgücü ve sosyal güvenlik işleri, konut ve kentsel gelişim, enerji ve madencilik, bankacılık, teknik işbirliği ve vizeler konuları görüşülmüştür. 3) Bölgesel platformlarda işbirliği bağlamında ise; İslam Konferansı Örgütü (Organisation of Islamic Conference – OIC), ECO, RECCA ve Asya'nın Kalbi-İstanbul Süreci gibi teşkilat ve forumlar ile karşılıklı olarak işbirliği yapma yönünde farklı örgütler ve forumlarla bağlantılı platformlarda karşılıklı olarak işbirliği yapma ve bölgesel girişimlere destek olma yönünde fikir birliğine varmışlardır⁶⁷. Türkiye-Afganistan II. Dönem KEK Toplantısı'nın 2020 yılında Afganistan'da yapılması planlanmış olmakla birlikte, bu çalışmanın tamamlandığı tarih itibarıyla henüz bir toplantı gerçekleştirilmemiştir.

Tablo 3.1: Türkiye ile Afganistan Arasında Ticaretin Altyapısını Oluşturan Anlaşma ve Protokoller

Anlaşma Adı	İmza Tarihi	Resmi Gazete Tarihi ve Sayısı
Ticaret Anlaşması	10.11.1975	08.02.1976/15493
Ticaret, Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması	11.01.1976	18.05.1976/15591
Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması	02.12.2004	02.06.2005/25833

⁶⁷<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/09/20180922-4.pdf> (erişim tarihi: 28.03.2023)

Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma	10.06.2004	01.04.2005/25773
Gümrük Alanında Karşılıklı İdari İşbirliği ve Yardım Anlaşması	26.04.2005	04.07.2011/27984
Türkiye-Afganistan-Pakistan Ekonomik ve Ticari İşbirliği Mutabakat Zaptı	12.12.2012	12.04.2013/28616
Türkiye-Afganistan II. Dönem KEK Toplantısı Mutabakat Zaptı	11.05.2018	22.09.2018/30543

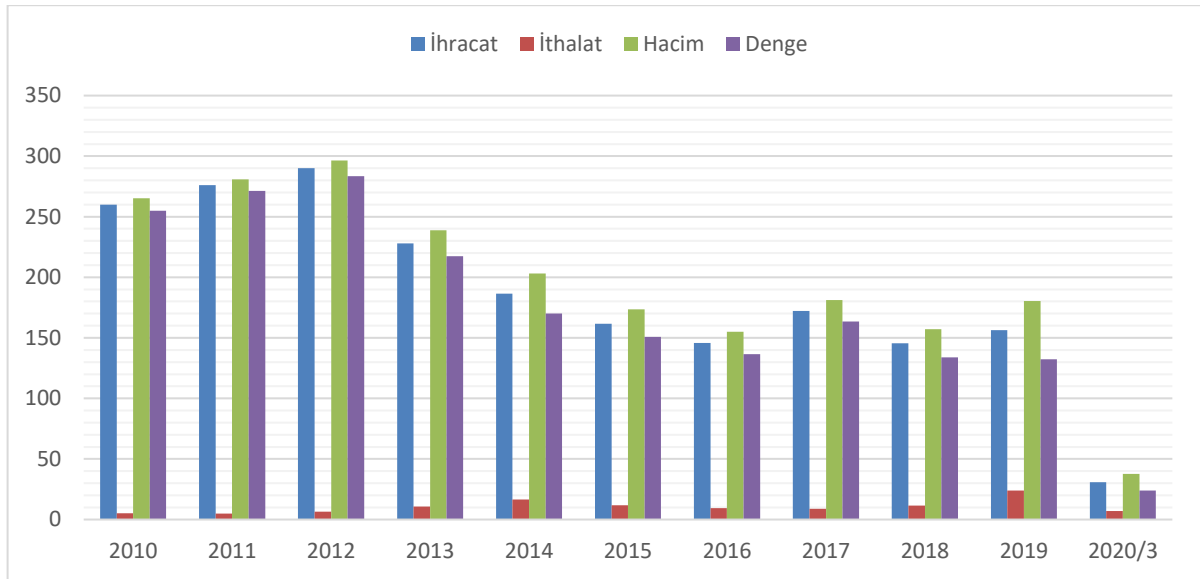
Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı <https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-asya/afganistan/ikili-anlasmalar/iki-ulke-arasinda-arasinda-ticaretin-altyapisini-olusturan-anlasma-ve-protokoller> (erişim tarihi: 27.03.2023)

Tablo 3.2’de yıllar itibariyle Türkiye ile Afganistan arasındaki dış ticaret hacmi milyon ABD\$ cinsinden Türkiye perspektifinden verilmiştir. Tablonun birinci satırında yer alan ihracat rakamları Türkiye’nin Afganistan’a yaptığı ihracatı, ikinci satırında yer alan ithalat rakamları ise Türkiye’nin Afganistan’dan yaptığı ithalatı göstermektedir. Tablo içeriği Şekil 3.1’de çubuk grafik olarak da gösterilmiştir. Buna göre şu tespitlerde bulunulabilir: On yıllık dönemde taraflar arasındaki dış ticaret dengesi hep Türkiye lehine işlemiştir. Dış ticaret hacmi 2010-2012 yıllarını kapsayacak şekilde artış kaydederken, 2013 yılından itibaren azalmaya başlamış, 2017 ve 2019 yıllarında bir miktar artış kaydedilmekle birlikte, 2012 yılı değerlerine yakalayamamıştır.

Tablo 3.2: Türkiye ile Afganistan Arasındaki Dış Ticaret Hacmi (milyon ABD\$)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020/3
İhracat	260	276	290	228	186.5	161.7	145.7	172.3	145.5	156.4	30.9
İthalat	5.1	4.8	6.5	10.7	16.5	11.8	9.3	8.8	11.6	24	6.9
Hacim	265.1	280.8	296.5	238.7	203	173.5	155	181.1	157.1	180.4	37.8
Denge	254.9	271.2	283.5	217.3	170	150.9	136.4	163.5	133.9	132.4	24

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı <https://www.mfa.gov.tr/afganistan-ekonomisi.tr.mfa> (erişim tarihi: 28.03.2023)

Grafik 3.1:Türkiye'nin Afganistan'la İthalat ve İhracat Rakamları (milyon \$)

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı <https://www.mfa.gov.tr/afganistan-ekonomisi.tr.mfa> (erişim tarihi: 28.03.2023)

Tablo 3.3'te son iki yıl itibariyle Türkiye ile Afganistan arasındaki ticaret hacmi ve Türkiye'nin ithalat ve ihracatının Afganistan'ın toplam ithalat ve ihracatı içerisindeki payı gösterilmektedir. Buna göre; 2018 yılı itibariyle Afganistan'ın toplam ihracatı 1 milyar 223 milyon 378 bin ABD\$'dır. Türkiye Afganistan'dan 11 milyon 656 bin ABD\$ tutarında ithalat yapmış olup, Afganistan'ın toplam ihracatı içerisinde Türkiye'nin payı %0,95 olarak gerçekleşmiştir. Öte yandan, aynı yıl itibariyle Afganistan'ın toplam ithalatı 11 milyar 3 milyon 895 bin ABD\$ olarak kayıtlara geçmiştir. Türkiye Afganistan'a 145 milyon 410 bin ABD\$ tutarında ihracat yapmış olup, Afganistan'ın toplam ithalatı içerisinde Türkiye'nin payı %1,3 olarak gerçekleşmiştir.

2019 yılı itibariyle Afganistan'ın toplam ihracatı 2 milyar 312 milyon 444 bin ABD\$'dır. Türkiye Afganistan'dan 12 milyon 980 bin ABD\$ tutarında ithalat yapmış olup, Afganistan'ın toplam ihracatı içerisinde Türkiye'nin payı bir kez daha %0,95 olarak gerçekleşmiştir. Öte yandan, aynı yıl itibariyle Afganistan'ın toplam ithalatı 7 milyar 37 milyon 757 bin ABD\$ olarak kayıtlara geçmiştir. Türkiye Afganistan'a 148 milyon 685 bin ABD\$ tutarında ihracat yapmış olup, Afganistan'ın toplam ithalatı içerisinde Türkiye'nin payı %2,1 olarak gerçekleşmiştir. Yüzdelik dilimdeki bu artışın Afganistan'ın toplam ithalatındaki düşüş kaynaklı olduğunu belirtmek yerinde olacaktır.

Türkiye'nin Afganistan ile yaptığı ticaretinde dış ticaret bilançosu fazla vermektedir. 2018 yılı itibariyle Türkiye'nin Afganistan'a ihracatı 145 milyon 410 bin ABD\$, Afganistan'dan ithalatı ise 11 milyon 656 bin ABD\$ olarak kayıtlara geçmiş olup, taraflar arasındaki dış ticaret Türkiye lehine 133 milyon 754 bin ABD\$ fazla vermiştir. 2019 yılında

ise, Türkiye'nin Afganistan'a ihracatı 148 milyon 685 bin ABD\$, Afganistan'dan ithalatı ise 12 milyon 980 bin ABD\$ olarak kayıtlara geçmiştir. Taraflar arasındaki dış ticaret 2019 yılında da Türkiye lehine 135 milyon 705 bin ABD\$ fazla vermiştir.

Afganistan'ın diğer ülkeler ile dış ticaretini de gösteren toplulaştırılmış rakamlar bir kenara bırakılıp Türkiye – Afganistan ticari ilişkileri perspektifinden konuya yaklaşıldığında, taraflar arasındaki dış ticaret hacminin arttığı söylenebilir. Tablo 3.3'te açık bir şekilde görüleceği üzere; 2018 yılı itibariyle 157 milyon 66 bin ABD\$ olan Türkiye ile Afganistan arasındaki toplam dış ticaret hacmi yaklaşık %3 oranında artarak 2019 yılında 161 milyon 665 bin ABD\$'a ulaşmıştır.

Tablo 3.3: Türkiye ile Afganistan Arasındaki Dış Ticaret Hacmi (bin ABD\$)

Yıllar	Afganistan'ın Toplam İhracatı (bin ABD\$)	Türkiye'nin Afganistan'dan İthalatı (bin ABD\$)	Türkiye'nin Afganistan'ın İhracatı İçindeki payı (%)	Afganistan'ın Toplam İthalatı (bin ABD\$)	Türkiye'nin Afganistan'a İhracatı (bin ABD\$)	Türkiye'nin Afganistan'ın İthalatı İçindeki payı (%)	Türkiye ile Afganistan Arasındaki Toplam Dış Ticaret Hacmi (bin ABD\$)
2018	1.223.378	11.656	0,95	11.003.895	145.410	1,3	157.066
2019	2.312.444	12.980	0,95	7.037.757	148.685	2,1	161.665

Kaynak: T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Afganistan Ülke Raporu 2020,

[https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:eILiwZikKqJ:https://ticaret.gov.tr/data/600ea58513b8767a84ae559b/1-](https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:eILiwZikKqJ:https://ticaret.gov.tr/data/600ea58513b8767a84ae559b/1-Afganistan%2520%25C3%259Cİke%2520Raporu.doc&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr)

[Afganistan%2520%25C3%259Cİke%2520Raporu.doc&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr](https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:eILiwZikKqJ:https://ticaret.gov.tr/data/600ea58513b8767a84ae559b/1-Afganistan%2520%25C3%259Cİke%2520Raporu.doc&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr) (erişim tarihi: 21.02.2023)

Tablo 3.4'te Afganistan'ın tüm dünya ülkeleri ile yaptığı ticarete ilk on içerisinde yer alan ürün listesi sunulmuştur. Buna göre; Afganistan diğer ülkelerden buğday unu, çimento, petrol, elektrik, şeker, dizel, likit gaz, keten kumaşı, bitkisel yağlar ve araba lastiği ithal etmektedir. Buna karşın; bitkisel özsu ve hülusalaları, yaş üzüm, kuru incir, kömür, safran, çam kozalağı, elma, kabuklu fıstıklar, kabuklu bademler ve pamuk ihraç etmektedir.

Tablo 3.4: Afganistan'ın Dünya ile Ticaretinde İlk 10 Ürün Listesi

Afganistan'ın Dünyadan İthalatında İlk 10 Ürün				
GTIP 8 Kodu**	GTIP 8 Adı (Türkçe)	2019 (ABD\$) (Ocak- Mart)	2020 (ABD\$) (Ocak- Mart)	2019/2020 Değişim (%)
11010000	Buğday Unu	172.469.355	104.446.509	-39
68010000	Çimento	59.856.647	82.722.486	38
27101220	Petrol	104.657.910	81.247.178	-22
90283000	Elektrik	70.664.060	71.866.302	2
17019100	Şeker	44.859.607	64.780.098	44
27101920	L05 – 62 diesel	84.183.766	59.325.664	-30
27112100	Likit Gaz	68.967.829	54.362.175	-21
53091900	Keten Kumaşı	131.537.414	49.176.334	-63
15121900	Bitkisel Yağlar	115.648.951	41.896.655	-64
40121100	Araba Lastikleri	-	35.658.074	-
Afganistan'ın Dünyaya İhracatında İlk 10 Ürün				
GTIP 8 Kodu**	GTIP 8 Adı (Türkçe)	2019 (\$) (Ocak- Mart)	2020 (\$) (Ocak- Mart)	2019/2020 Değişim (%)
13021220	Bitkisel Özsu ve Hülusalaları	-	33.397.644	-
08061000	Yaş Üzüm	587.724	28.694.596	4782
08042020	Kuru İncir	15.731.353	23.274.393	48
27011900	Kömür	16.933.916	16.641.705	-2
09102000	Safran	8.052.794	10.054.368	25
08028020	Çam Kozalağı	4.138.182	8.359.255	102
08081000	Elma	4.198.091	8.141.947	94
08025200	Kabuklu Fıstıklar	8.293.489	7.046.273	-15
08021200	Kabuklu Bademler	6.969.446	6.941.642	0
52030000	Pamuk	6.795.411	6.137.026	-10

Kaynak: T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Afganistan Ülke Raporu 2020, <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:eILiWZikKqcJ:https://ticaret.gov.tr/data/600ea58513b8767a84ae559b/1Afganistan%2520%25C3%259Clike%2520Raporu.doc&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr> (erişim tarihi: 21.02.2023)

Tablo 3.5'te Türkiye ile Afganistan arasındaki ticarete ilk on içerisinde yer alan ürün listesi sunulmuştur. Buna göre; Türkiye Afganistan'dan kuru üzüm, diğer tohumlar, büyükbaş hayvan derisi, kabuklu badem, el dokuma halı, diğer medikal bitkiler, hayvan bağırsağı, yeşil kimyon kabuklu ceviz ve safran ithal etmektedir. Buna karşın; ay çiçek yağı, bebek bezi, av tüfeği, çelik depolama tankları, hava taşıtları parçaları, menteşe, mısır yağı, ilaçlar, elektrik teçhizatı ve bayan kıyafeti ihraç etmektedir.

Tablo 3.5: Türkiye'nin Afganistan ile Ticaretinde İlk 10 Ürün Listesi

Türkiye'nin Afganistan'dan İthalatında İlk 10 Ürün				
GTIP 8 Kodu**	GTIP 8 Adı (Türkçe)	2019 (ABD\$) (Ocak- Mart)	2020 (ABD\$) (Ocak- Mart)	2019/2020 Değişim (%)
8062000	Kuru Üzüm	2.316.885	805.584	-65
12092900	Diğer Tohumlar	-	599.836	-
41010004	Büyükbaş Hayvan Derisi	239.370	557.415	133
08021200	Kabuklu Badem	2.135.210	339.069	-84
57011000	El Dokuma Halı	174.565	262.784	51
12119090	Diğer Medikal Bitkiler	2.259	196.471	8597
05040000	Hayvan Bağırsağı	341.948	139.575	-59
09093100	Yeşil Kimyon	751	102.255	13510
08023200	Kabuklu Ceviz	286.699	858.95	-70
09102000	Safran	25.803	745.39	189
Türkiye'nin Afganistan'a İhracatında İlk 10 Ürün				
GTIP 8 Kodu**	GTIP 8 Adı (Türkçe)	2019 (\$) (Ocak- Mart)	2020 (\$) (Ocak- Mart)	2019/2020 Değişim (%)
15121900	Ayçiçeği Yağı	3.034.686	1.458.112	-52
96019000	Bebek Bezi	3.434.072	1.004.444	-71
93033090	Av Tüfeği	1.537.402	895.331	-42
73090000	Çelik Depolama Tankları	-	599.833	-
88033000	Hava Taşıtları Parçaları	27.595	565.754	1950
83021000	Menteşe	85.267	521.391	511
15152900	Mısır Yağı	-	512.383	-
30032000	İlaçlar	210.215	446.875	113
90283000	Elektrik Teçhizatı	-	423.862	-
62064000	Bayan Kıyafeti	437.493	414.161	-5

Kaynak: T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, Afganistan Ülke Raporu 2020, <https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:eILiwZikKqCJ:https://ticaret.gov.tr/data/600ea58513b8>

[767a84ae559b/1-Afganistan%2520%25C3%259C%2520Raporu.doc&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr](https://www.eco.int/general_content/88751-Compendium.html?t=General-content) (erişim tarihi: 21.02.2023)

3.2.2.2 Taraflar Arasındaki Yatırımlar

Siyasi çalkantılar, iç çatışmalar ve güvenlik kaygıları doğrudan yabancı yatırımların Afganistan'a yönelmesinin önündeki başlıca güçlüğü oluşturmaktadır. ECO Bölgesi'ne yönelen doğrudan yabancı yatırımların sadece %0,2'sini Afganistan kendisine çekebilmektedir⁶⁸. Afganistan'a yönelen doğrudan yabancı yatırımlar içerisinde en büyük pay Türklere aittir. Türk yatırımcılar, 2001 yılından itibaren yatırımlarını Afganistan'da yoğunlaştırmaya başlamıştır. Afganistan ile Türkiye arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması 10 Haziran 2004 tarihinde imzalanmış ve 19 Temmuz 2005 tarihinde yürürlüğe girmiş; Türk şirketleri için görece elverişli koşullar oluşmaya başlamıştır (T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2017: 32).

Orta Doğu, Rusya, Orta Asya ve Kafkasya'da büyük ve prestijli projelere imza atan Türk inşaat firmaları, bu tecrübeleri sayesinde Afganistan'ın altyapı inşaatlarında da lider konuma gelmiştir. Tecrübelerini, ekipmanlarını, makine parklarını ve çalışanlarını Afganistan'a aktaran firmalar, Afganistan'da müteahhit ve ana yüklenici olarak birçok proje gerçekleştirmiştir. Afganistan'da yatırım yapan Türk firmaların her yıl Afganistan Yatırım Destek Ajansı (Afghanistan Investment Support Agency – AISA) tarafından verilen lisanslarını yenilemeleri gerekmekte olup, 2014 yılı itibariyle yaklaşık 100 civarında Türk firmasının AISA kayıtlarını yenilediği görülmektedir (T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2017: 31-32)⁶⁹.

Afganistan'da toplam 76 Türk sermayeli firma faaliyet göstermekte olup, bunların büyük bir bölümü (%90) inşaat ve müteahhitlik sektörlerinde faaliyette bulunmaktadır. Sözü edilen firmalar 2003-2018 yılları arasında toplam 701 projeye imza atmıştır. Hayata geçirilen projelerin toplam değeri yaklaşık 6,6 milyar ABD\$'dır. İnşaat ve müteahhitlik sektörlerinin yanı sıra Afganistan'da sağlık, lojistik, danışmanlık gibi hizmet sektörleri ile enerji ve madencilik sektörlerinde de Türk sermayeli firmalar faaliyet göstermektedir. Türkiye, çifte vergilendirmenin önlenmesi hususunda bir anlaşma imzalamak üzere girişimlerini

⁶⁸https://www.eco.int/general_content/88751-Compendium.html?t=General-content (erişim tarihi: 07.02.2023)

⁶⁹Bununla birlikte, hemen belirtmek gerekir ki; 15 Ağustos 2021 tarihinde Taliban tarafından Kabil'in ele geçirilmesi sonrasında, ne yazık ki, ticaret sicili kayıtlarını tutan AISA tamamen işlevsiz kalmıştır. Bu nedenle, Afganistan'a faaliyette bulunan Türk firmalarına ilişkin güncel bilgilere ulaşmak mümkün olmamaktadır. <https://ticaret.gov.tr/data/5ee87d7713b87603d40acbd2/Afganistan%20Pazar%20Bilgileri-2022.pdf> (erişim tarihi: 08.05.2023).

sürdürmektedir⁷⁰. Ne var ki, 2014 yılından sonra ABD'nin Afganistan'da ihale ettiği müteahhitlik projeleri düşüş eğilimine girmiş ve buna bağlı olarak Türk yatırımları da görece azalmıştır. Ayrıca, Afganistan İslam Cumhuriyeti Hükümeti'nin 15 Ağustos 2021'de Taliban tarafından devrilmesinin ardından Türk şirketlerinin Afganistan'daki varlığı giderek azalmaya başlamıştır.

3.3. Türkiye – Afganistan İlişkilerinin Geleceği Bağlamında Başlıca Güçlükler ve Fırsat Alanları

Türkiye ile Afganistan arasındaki ilişkiler bölgesel güvenlik ve istikrar açısından oldukça önemlidir. Türkiye, Afganistan'da barış ve istikrara katkıda bulunmak amacıyla Türkiye çeşitli girişimlerde bulunmuş; büyük ölçüde ülkeye insani yardım ve ekonomik destek sağlamıştır. Taraflar arasındaki ilişkilerin zaman zaman sınamalarla karşılaştığı durumlar da gözlenmektedir. Türkiye-Afganistan ilişkileri, geçmiş deneyimlerden hareketle gelecekte pek çok güçlük ile karşı karşıya kalabilecek gibi gözükmektedir. Ekonomisi tamamen uluslararası yardımlara ve yabancı yatırımlara bağımlı olan Afganistan, 2000'lerden bu yana başta Türk girişimciler olmak üzere, doğrudan yabancı yatırımları ülkeye çekebilmek için büyük çaba sarf etmiştir. Ancak, ülkede güven ortamının yaratılamamış olması, terör ve şiddet eylemlerinin hüküm sürmesi, ciddi boyutlara varan yoksulluğun yaşanıyor olması yatırımcıları caydırıcı etkilerde bulunmaktadır. Türkiye-Afganistan ilişkilerinin önündeki başlıca güçlükler aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- ❖ *Güvenlik kaygıları:* Afganistan, yıllarca süren iç savaş, terörizm ve radikal İslamcı gruplar gibi birçok güvenlik sorunuyla karşı karşıya kalmış; ülkenin genel olarak sınır komşuları ve diğer ülkeler ile siyasi, ekonomik ve ticari ilişkilerinde süreklilik sağlanamamıştır. Afganistan'da doğrudan işadamlarını hedef alan saldırı ve kaçırma eylemleri söz konusu olmaktadır (T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2020: 14). Güvenlik kaygıları doğrudan yabancı yatırımların ülkeye çekilebilmesi önündeki başlıca güçlüğü oluşturmaktadır⁷¹.
- ❖ *Siyasi istikrarsızlık:* Farklı etnik ve siyasi gruplar arasındaki kıyasıya rekabet ve çatışma, ülkenin çeşitli bölgelerinde farklı çıkar gruplarının hakimiyeti, devlet kurumları arasındaki siyasi rekabet ve müdahaleler, yargı sistemindeki aksaklıklar, bürokraside karşılaşılan yolsuzluklara ilave olarak Afganistan'ın içişlerine yabancı unsurların müdahalesi istikrarsız

⁷⁰<https://www.mfa.gov.tr/afganistan-ekonomisi.tr.mfa> (erişim tarihi: 28.03.2023)

⁷¹https://tasam.org/tr-TR/Icerik/346/afganistanda_guvenlik_ve_istikrar_sorunu (erişim tarihi: 04.04.2023)

bir ortam yaratmaktadır⁷². Siyasi istikrarın sağlanamaması zaman zaman otorite boşluğunu ya da keyfi uygulamaları beraberinde getirmekte olup, bu durum uluslararası camia ile kalıcı ilişkiler kurulmasına engel olmaktadır. Siyasette istikrarın sağlanamaması toplumsal huzur ve barışı bozarken, terör eylemlerini, dini çatışmaları, giderek artan yoksulluk ve hoşnutsuzluğu da beslemektedir (T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2020: 15).

- ❖ *Ekonomik yetersizlikler:* Afganistan'da son yirmi yılda tarım, madencilik, sanayi, turizm, sağlık ve eğitim gibi çeşitli sektörlerde dış yardımlar ile yapılan kapasite geliştirme çalışmalarına ve yatırımlara rağmen, halen daha başta tarım olmak üzere sektörel modernizasyon sağlanamamış, altyapı eksiklikleri giderilememiştir. Bankacılık hizmetlerindeki yetersizlik ve para transferinde yaşanan aksaklıklar, vasıflı işgücü teminindeki güçlükler, iletişim altyapısındaki yetersizlikler ve bürokratik engeller ekonomik kalkınmanın başarılmasının önündeki başlıca engeller arasındadır. Dış ticarete uluslararası normlara ve standart gümrük düzenlemelerine uyumun sağlanmamış olması Afganistan'ın ekonomik ve ticari potansiyelini gerçekleştirmesinin önündeki başlıca engeldir. Uyuşturucu ticareti ve kara para aklama gibi yasa dışı eylemler de Afganistan'ın uluslararası camia ile bağlarının kopmasına neden olmaktadır (Obayd, 2017: 133-144; T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2020: 14-15).
- ❖ *Ulaştırma ve lojistik alanındaki yetersizlikler:* Afganistan, jeopolitik konumu dolayısıyla tarih boyunca önemli bir ticaret merkezi olmuştur. Bununla birlikte, siyasi istikrarın sağlanamadığı ve güvenlik sorunlarının aşılamadığı ülkede lojistik sektörü de potansiyelini gerçekleştirememiştir. Ülkede genel olarak ulaşım ağları yetersiz ve bakımsız durumdadır. Karayollarının emniyet ve güvenliği sağlanamamıştır. Büyük bir bölümü asfaltlanmamış bulunan karayolu ile ulaşım kışın daha da zorlaşmaktadır. Hava yolu ulaşımında da yönetsel ve altyapı sorunları nedeniyle güçlükler yaşanmaktadır. Denize kıyısı bulunmayan ülkede demiryolu ağı sınırlı, hava taşımacılığı ise etkin değildir. Ülkede yaşanan güvenlik sorunları nedeniyle taşımacılık ve nakliye işlemleri riskli bir duruma gelmiştir. Genel olarak yollarda saldırılar ve hırsızlık olayları sık sık yaşanmakta olup, bu durum taşıma ve nakliye maliyetlerini yükseltmekte; sigortacılık şirketleri maliyetleri göğüsleyemediği için sigorta yapak istememektedir. 2001'den sonra Afganistan hükümeti, taşımacılık ve nakliye sektörünün gelişmesi, dış ülkelerin ekonomik desteği ile karayolları ve hava yollarının iyileştirilmesi, demiryolu ağının genişletilmesi ve güvenliğin sağlanması için çaba göstermiştir. Bunun yanı sıra özel sektör girişimleri de taşımacılık alanına yatırım yaparak, bu sektörün gelişmesine katkı sağlamaktadır. Ancak ülkede hala güvenlik sorunları devam

⁷²<https://www.mfa.gov.tr/afghanistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa> (erişim tarihi: 09.02.2023)

ettiği için taşımacılık ve nakliye sektöründe sürekli problem yaşanmaktadır (Obayd, 2017: 145-147).

2001 yılında iç savaşın sona ermesinin ardından, Afganistan kapılarını yabancı yatırımcılara açmış; birçok devlet yeniden yapılanma sürecinde Afganistan ile ekonomik ve ticari ilişkileri yeniden başlatmak üzere girişimde bulunmuştur. Türkiye geçmişten gelen bağları dolayısıyla, Afganistan halklarının gerek emniyet ve güvenliğinin sağlanmasında gerekse beşeri, sektörel, kurumsal boyutlarıyla ülke ekonomisinin bir bütün olarak kalkınmasında önemli destekler sağlamıştır. Özellikle 2021 yılında, Taliban'ın Afganistan'da yönetimi tekrar ele geçirmesi ve Afganistan İslam Cumhuriyeti'nin işleyişine fiilen son vermesiyle birlikte, Türkiye - Afganistan ilişkileri bazı sınamalardan geçmektedir. Ne var ki, taraflar arasındaki ilişkilerin her boyutu ile sıcak tutulması tarafların menfaatinedir. İki ülkenin gerek ECO ve benzer örgütsel yapılar içerisinde gerekse ikili boyutta karşılıklı ve dengeli bir şekilde işbirliği geliştirmeleri her iki tarafın da halklarının yaşam standartlarının yükseltilmesi ve ekonomik gelişmenin sağlanması bakımından önemlidir. Taraflar arasında bundan önce olduğu üzere, bundan sonra da üzerinde ciddiyetle durulabilecek işbirliği fırsatları aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- ❖ Uygulamada aksaklıklar olmakla birlikte, Afgan Hükümeti 2013 yılında sanayi, inşaat, ihracat geliştirme, tarım ve madencilik alanlarında teşvik yasaları kabul etmiştir. Genel olarak istikrarın bir türlü sağlanamadığı bir coğrafya olması sebebiyle Türk şirketleri Afganistan'ın devlet ihalelerine girme ve ilave yatırım yapma konusunda çekingen davranmaktadır. Bununla birlikte, Afganistan'da birçok sektörde yatırım imkanı bulunmaktadır (T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2020: 10).
- ❖ Tarım alanında; Afganistan kendine yeten bir ülke değildir. Her ne kadar Afgan nüfusunun en önemli bir geçim kaynağı olsa da modern olmayan teknoloji kullanımı, ekilebilir alanın az olması, yaşanan kuraklık ve sulama sorunları, uzun yıllar devam eden savaş ve buna bağlı gelişen dış göç, yeterli bilgi birikiminin olmaması, nitelikli personel bulmadaki güçlük gibi sorunlar karşısında tarımsal üretim oldukça azalmıştır. Ancak, başta meyve ve sebze olmak üzere, çeşitli ürünlerin üretimi, işlenmesi, depolanması ve yurt dışına satışı konularında Türkiye'nin bilgi birikimini her iki tarafın da kazanç sağlayacağı bir iş modeli çerçevesinde aktarma potansiyeli bulunmaktadır (T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2020: 10-11).
- ❖ Hayvancılık alanında; Türkiye'nin hayvan ıslahı konusundaki bilgi ve tecrübelerini geçmişte olduğu gibi Afganistan Tarım Bakanlığı'na aktarması mümkündür. Böylelikle, Afgan halkının ekonomik faaliyetleri desteklenirken, Türkiye'nin gelişmiş deri ve hazır

giyim sektörü için ihtiyaç duyduğu ham deri temini sağlanmış olacaktır (T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2020: 11).

- ❖ İnşaat alanında; Uluslararası Koalisyon Birlikleri'nin 2014 yılında ülkeden çekilmeye başlamasıyla birlikte, Afganistan'daki müteahhitlik projeleri azalmış ve alt yüklenici veya taşeron olarak faaliyet gösteren Afgan ve Türk inşaat firmalarının faaliyetleri de durma noktasına gelmiştir. Bununla birlikte, halen daha altyapı, üstyapı, yol, baraj, tünel, köprü, toplu konut, havaalanı, idari binalar, hidro-elektrik ve termik santraller, baraj ve göletler, su boru hatları, arıtma tesisleri, enerji santralleri, ulaştırma sistemleri, şehir planlama, vb. alanlarda yatırım projelerini hazırlama, uygulama ve danışmanlık hizmeti sunma ihtiyacı bulunmaktadır (T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2020: 12).
- ❖ Madencilik ve enerji alanlarında; Afganistan'da zengin petrol, doğalgaz ve kömür gibi enerji mineralleri; bakır, krom, demir, altın, gümüş gibi maden rezervleri; tuz gibi mineraller; zümrüt gibi değerli taşlar; cam, seramik, inşaat ve gübre sanayiinde kullanılan madenler, çimento yapımında kullanılan klinker, kireç taşı, kil ve mermer yatakları bulunmaktadır. Güvenlik başta olmak üzere, altyapı, teknik imkan, ulaşım ağı ve yatırım sermayesi gibi unsurların yetersizliği nedeniyle bu rezervler gerektiği gibi işletilememektedir. Söz konusu maden rezervlerinin çıkarılması, işlenmesi ve yurt dışına satışı konularında işbirliği yapılması yoluyla paylaşılan bir refah alanı yaratılması mümkündür (T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2020: 13 ve 18-19).
- ❖ Ulaştırma ve lojistik alanlarında; Afganistan'ın denize kıyısı bulunmamasıyla birlikte, tarihi İpek Yolu üzerinde stratejik bir konumdadır. Taliban sonrası dönemde, *"Afganistan'a komşu olan Orta Asya Cumhuriyetleri, İran, Çin ve Pakistan gibi ülkeler Afganistan'ı bölgesel ticaretin merkezi yapmak yönünde politikalar başlatmışlardır"* (T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2020: 16). Planlanan veya devam eden birçok projede (Salang Tüneli, Doğu-Batı koridoru karayolu projesi, Afgan milli demiryolu projesi, Lapis Lazuli Koridoru, Kırgızistan, Tacikistan, Afganistan ve İran – KTAİ – Koridoru, vb.) tarafların yatırım ortaklığı kurma ya da projelerin tamamlanması durumunda transit geçiş koridorlarının sağlayacağı avantajları birlikte paylaşma imkanı bulunmaktadır. (T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, 2020: 21-27).
- ❖ Afganistan, Türk işletmeleri için önemli bir pazar potansiyeline sahiptir. Buna mukabil, Türkiye, Afganistan için önemli bir bilgi-tecrübe ve fon kaynağıdır. Türk firmaları, Afganistan'da altyapı projeleri, enerji, madencilik, tarım, sağlık, eğitim gibi birçok sektörde yatırım yapabilirler. Ayrıca, Türkiye ile Afganistan arasındaki serbest ticaret anlaşmasının

yenilenmesi, hiç kuşkusuz, taraflar arasındaki ticari ilişkilerin daha da pekişmesi yönünde etkilerde bulanacaktır⁷³.

Türkiye, ayrıca geçmişte olduğu gibi bugün de Afganistan halklarının emniyet ve güvenliğinin sağlanmasına yönelik eğitim ve kapasite geliştirme faaliyetlerine devam edebilir⁷⁴; Afganistan'a sağladığı insani yardım ve kalkınma yardımlarını sürdürebilir⁷⁵. Geçmişten gelen bağları daha da kuvvetlendirmek için Türkçe öğrenimi teşvik edebilir; Türk kültürü ve tarihi hakkında eğitim olanakları sunarak karşılıklı kültürel etkileşimi artırabilir⁷⁶. Afgan öğrencilere burs imkanları sunmak, Afganistan'daki okulların yenilenmesine yardımcı olmak ve öğretmen değişim programlarını devreye almak suretiyle Afganistan'ın eğitim altyapısının gelişmesine katkı sağlayabilir (Nawabi, 2019: 82). Özetle, Taliban Yönetimine rağmen, Türkiye ile Afganistan ortaklık geliştirip birlikte hareket ederek mevcut bağları güçlendirip bölgesel düzeyde barışın, istikrarın ve kalkınmanın sağlanmasına katkıda bulunabilirler.

⁷³<https://www.deik.org.tr/basin-aciklamalari-afganistan-dan-turk-is-dunyasina-yatirim-ve-is-birligicagrisi> (erişim tarihi: 06.04.2023)

⁷⁴<https://www.aa.com.tr/tr/analiz/turkiyenin-muhtemel-afganistan-misyonu-firsatlar-ve-zorluklar/2290957> (erişim tarihi: 06.04.2023)

⁷⁵https://www.mfa.gov.tr/turkiye-afganistan_siyasi-iliskileri.tr.mfa (erişim tarihi: 09.02.2023)

⁷⁶<https://tr.irna.ir/news/3104384/> (erişim tarihi: 11.04.2023)

SONUÇ

Devletler; gerek ortak tarihi ve kültürel geçmişe sahip olduğu gerekse coğrafi olarak bir diğerine yakın olduğu ülke veya ülke grupları ile aynı örgüt çatısı altında stratejik işbirliği geliştirmektedirler. Ekonomik İşbirliği Örgütü, Türkiye ile Afganistan'ın birlikte üye oldukları örgütler arasında yer almaktadır. Yapılan alan yazını taraması göstermiştir ki; gerek Afganistan üzerine hazırlanan tezler gerek Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nı ele alan tezler Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın 2025 Vizyonu'nu incelememiştir. Bu çalışma ile Türkçe yazındaki bu boşluk doldurulmak istenmiştir. Bu çalışmanın amacı; genel olarak Türkiye'nin Afganistan ile ilişkilerini Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na üyelikleri çerçevesinde ele almak; özellikle de 2025 Vizyonu'nun koyduğu hedeflere ulaşma bakımından taraflar arasındaki mal ve hizmet ticareti ile yatırımların gelişim seyrini incelemek; yaşanan darboğazlara ilişkin öneriler geliştirmektir. Bu amaç doğrultusunda elde edilen bulgular şöyle sıralanabilir:

- ❖ Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın (ECO) varlığı, 1964 yılında Sadabat Paketi ülkeleri (Türkiye, İran, Pakistan) arasında kurulan Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği'ne (RCD) dayanmaktadır. 1979 yılında İran İslam Devrimi sonrasında faaliyetleri bir süre askıya alınan RCD, 1985 yılında Ekonomik İşbirliği Teşkilatı adı altında yeniden yapılandırılmıştır. SSCB'nin dağılmasını takiben, 1992 yılında Orta Asya Türk Cumhuriyetleri (Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan), Afganistan ve Azerbaycan'ın katılımı ile ECO'nun üye sayısı 10'a ulaşmıştır.
- ❖ ECO Bölgesi 7 milyon kilometrekareye yayılan bir alanda yaklaşık 510 milyon nüfusa ev sahipliği yapmaktadır. Dünya nüfusunun yaklaşık 8 milyar kişi olduğu göz önünde bulundurulduğunda, 2020 yılında ECO Bölgesi'nin dünya nüfusu içerisindeki payı %6,39 olarak hesaplanmıştır. Öte yandan, 2020 yılı itibarıyla küresel brüt hasılanın (GDP) 81 trilyon 562 milyon ABD\$ (sabit fiyatlarla) olduğu göz önünde bulundurulduğunda, aynı yıl ECO Bölgesi'nde yaratılan brüt hasılanın (GDP, 2010 yılı sabit fiyatlarıyla, 2 trilyon 187 milyar ABD\$) küresel brüt hasıla içerisindeki payının %2,68 olduğu hesaplanmaktadır⁷⁷.

- ❖ ECO Bölgesindeki mevcut ticaret rejimi, tercihli ticaret anlaşması görünümündedir ancak İzmir Antlaşması ve eki niteliğindeki diğer düzenlemeler sayesinde Bölge serbest ticaret alanına dönüştürülmek istenmektedir. Serbest ticaret bölgesi, antlaşmaya taraf olan ülkeler

⁷⁷https://www.eco.int/general_content/88751-Compendium.html?t=General-content (erişim tarihi: 17.10.2022)

arasında ticareti engelleyen tarife ve tarife dışı engellerin kaldırılmasını öngören, bölge dışında kalan üçüncü ülkelere ise her bir üyenin bağımsız ticaret politikası uygulamasına olanak sağlayan bir ekonomik bütünleşme türüdür. ECO'nun kuruluş amacı, bölge içinde ve bölge dışına yapılan ticareti uluslararası normlara uygun olarak serbestleştirmek suretiyle, taraflar arasında ekonomik işbirliğini geliştirmek ve böylelikle Bölge halklarının refah seviyesi ile yaşam standartlarının yükseltilmesini sağlamaktır.

- ❖ Karagül'ün (2011) ifadesiyle ECO'nun hedefleri sırasıyla; “(1) Üye ülkelerin sürdürülebilir ekonomik kalkınmalarını sağlamak, (2) Bölge içi ticari engelleri kaldırmak suretiyle, bölgesel ticareti artırmak ve böylelikle bölge ülkelerinin küresel ticaretteki paylarını yükseltmek, (3) Üye devletlerarası ve diğer üçüncü ülkelerle olan mevcut taşımacılık ve iletişim ağlarını arttırmak ve iyileştirmek, (4) Ekonomik serbestleşmeyi, serbest piyasa ekonomisine geçişi hızlandırmak ve özelleştirmeyi teşvik etmek, (5) ECO Bölgesinin metal rezervlerinin hareketliliğini ve kullanılabilirliğini arttırmak, (6) ECO Bölgesinin endüstri ve tarım potansiyelinin verimli kullanılabilirliğini geliştirmek, (7) Uyuşturucu ve ilaçların kötü amaçlı kullanımı, çevre ve çevreyi koruma ile tarihi ve kültürel dokuyu muhafaza etme konularında ECO Bölgesinde toplumlar arası işbirliğini geliştirmek, (8) Bölgesel ve küresel ölçekteki diğer örgütlerle karşılıklı çıkarları geliştirmeye dönük işbirliği imkanlarını arttırmaktır.”
- ❖ Sözü edilen amaçlara ulaşmak üzere, 28 Şubat 2017 tarihinde Islamabad'da gerçekleştirilen 22. Bakanlar Konseyi'nde ECO 2025 Vizyonu ve Eylem Planı kabul edilmiştir. Vizyonda da belirtildiği üzere (Economic Cooperation Organization, 2017: 1), *"ECO; güçlendirilmiş işbirliği yoluyla, yüksek eğitimli toplumların ve iyi yönetişimin temin ettiği bütünleşik ve sürdürülebilir ekonomilerin yanı sıra serbest ticaretin hüküm sürdüğü bir alanın tesis edilmesini kolaylaştıracaktır."*
- ❖ 2025 Vizyonu kapsamında, üye devletler bir yandan Birleşmiş Milletler'in 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerine bağlılıklarını teyit etmişler, diğer yandan bölge halklarının sosyo-ekonomik kalkınması için uluslararası finansal kuruluşlar ve bölgesel aktörler ile işbirliği halinde olacaklarını taahhüt etmişlerdir. Ayrıca, gerekli altyapı yatırımlarının yapılması, ticareti olanaklı hale getirecek bağlantıların kurulması, ticareti kolaylaştıran bir ortamın yaratılması bölgede gerçekleştirilmesi düşünülen ekonomik bütünleşmenin temel prensipleri olarak kabul edilmiştir. (Economic Cooperation Organization, 2017: 1-2).
- ❖ ECO'ya üye devletler bölge içindeki işbirliğini geliştirmek ve küresel ekonomiye eklemlenmek üzere 6 alanda işbirliği yapma konusunda mutabık kalmışlardır. Bunlar

sırasıyla; (A) Ticaret, (B) Ulaştırma ve Bağlantısallık, (C) Enerji, (D) Turizm, (E) Ekonomik Büyüme ve Verimlilik, (F) Refah ve Çevre başlıklarını taşımaktadır. Bu işbirliği alanlarının her biri için detaylı olarak stratejik amaçlar, politika çerçevesi ve beklenen sonuçlar tanımlanmıştır. Taahhüt edilen çalışmaların zamanında hayata geçirilebilmesi için Eylem Planı ile birlikte sistematik gözden geçirme ve izleme mekanizmaları 2025 Vizyonu'na dahil edilmiştir.

- ❖ 2020 yılında ECO Bölgesi'nin toplam mal ve hizmet ihracatı 307 milyar 211 milyon 345 bin ABD\$, toplam mal ve hizmet ithalatı ise 376 milyar 964 milyon 913 bin ABD\$'dır. ECO Bölgesi mal ve hizmet ticaret dengesi 69 milyar 753 milyon 568 bin ABD\$ fazla vermiştir. Bu rakamlar, üye devletler arasındaki önemli farklılıklara rağmen, ECO Bölgesi'nin bir bütün olarak önemli bir ihracat potansiyelinin bulunduğunu göstermesi bakımından önemlidir.
- ❖ 2020 yılı itibariyle, 169 milyar 713 milyon 570 bin ABD\$ değerindeki mal ve hizmet ihracatı ile Türkiye lider konumda yer alırken; 1 milyar 27 milyon 100 bin ABD\$ değerindeki mal ve hizmet ihracatı ile Afganistan tüm ECO Bölgesi ülkeleri arasında son sırada konumlanmıştır. Benzer şekilde, 2020 yılı itibariyle 219 milyar 527 milyon 476 bin ABD\$ değerindeki mal ve hizmet ithalatı ile Türkiye lider konumdadır. Afganistan ise, 6 milyar 914 milyon 10 bin ABD\$ değerindeki mal ve hizmet ithalatı ile ECO Bölgesi ülkeler arasında yedinci sırada yer almaktadır.
- ❖ Öte yandan, 2019 yılı itibariyle ECO Bölgesi'nde %37,5'lik payı ile en çok doğrudan yabancı yatırım çeken ülke Türkiye'dir (8 milyar 434 milyon ABD\$). Aynı yıl itibariyle en az doğrudan yabancı yatırım alan ülke ise Afganistan (%0,2 ve 39 milyon ABD\$) olarak kayıtlara geçmiştir. Gerek ithalat ve ihracat rakamları gerekse doğrudan yabancı yatırım rakamları dikkate alındığında, aralarında kadim bağlar bulunan iki ülke ilişkilerinin Türkiye'nin sahip olduğu imkanları ve bilgi birikimini Afganistan'a aktarması yönünde gelişmesinin doğal bir akış olduğu söylenebilir.
- ❖ ECO Bölgesi içinde üye devletler arasında ve ECO Bölgesi ile diğer bölge ve devletler arasında yapılan ticaretin serbestleştirilmesi ve genel olarak ekonomik işbirliğinin geliştirilmesi yoluyla Bölgede sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması ve böylelikle Bölge halklarının yaşam standartlarının ve kalitesinin yükseltilmesi amacıyla imzalanan İzmir Antlaşması hükümlerine dayanılarak ECO'nun kuruluş amaçlarını gerçekleştirmek üzere bir dizi ikincil düzenleme yapılmıştır. Ancak, bu düzenlemelerin tüm üye devletler tarafından imzalanmamış olması ya da imzalandığı halde devletler tarafından ratifikasyonunun tamamlanmamış olması, bir diğer ifadeyle uygulamaya aktarılamamış

olması ECO Bölgesi'nin serbest ticaret alanına dönüştürülmesi önündeki başlıca güçlüğü oluşturmaktadır.

- ❖ Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Ticaret Anlaşması (ECOTA) 17 Temmuz 2003 tarihinde sadece Afganistan, İran, Pakistan, Tacikistan ve Türkiye olmak üzere beş üye devlet tarafından imzalanmış; bunlardan Tacikistan ve İran bazı formaliteleri yerine getirmediği için ECOTA öngörüldüğü şekliyle işletilememiştir. Bununla birlikte, 2025 Vizyonu'nda ECOTA'ya işlerlik kazandırılması ve Anlaşmaya üye sayısının 2025 sonu itibariyle tüm üye devletleri kapsayacak şekilde genişletilmesinin öngörülmüş olması ve ayrıca tercihli ticaret anlaşması görünümündeki ECOTA'nın serbest ticaret anlaşmasına dönüştürülmesi arzusunun yazılı hale getirilmesi kayda değer bir gelişmedir.
- ❖ Halen daha iki devlet (Afganistan, Tacikistan) tarafından ratifikasyon süreci tamamlanmamış bulunan Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Kaçakçılık ve Gümrük Suçları Veri Bankasının Kurulması ve İşletilmesine Dair Anlaşma'ya işlerlik kazandırılması, sadece yedi devlet (Afganistan, Azerbaycan, İran, Kazakistan, Pakistan, Türkiye, Türkmenistan) tarafından imzalanmış bulunan Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na Üye Devletlerin İşadamlarına Yönelik Vize Prosedürlerinin Basitleştirilmesine İlişkin Anlaşma'nın imza ve ratifikasyon süreçlerinin tamamlanması ve benzeri ikincil düzenlemelerin ivedilikle hayata geçirilmesi, ECO Bölgesi'nin bir bütün olarak yatırım ve ticaret potansiyelini gerçekleştirmesi bakımından önem arz etmektedir.
- ❖ Dünya çapında 164 devlet Dünya Ticaret Örgütü (WTO) üyesi olup, bunlardan altı tanesi ECO üyesidir (Afganistan, Kazakistan, Kırgızistan, Pakistan, Tacikistan, Türkiye). Öte yandan, dünya çapında 25 devlet WTO'da gözlemci statüsüne sahiptir. Bu ülkelerden dört tanesi ECO üyesi olup, bunlar sırasıyla Azerbaycan, İran, Türkmenistan ve Özbekistan'dır. Bu dört devletin WTO üyelik müzakereleri devam etmektedir. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı 2025 Vizyonu ve Eylem Planı'nda henüz WTO üyesi olmayan ECO üyesi devletlere WTO üyeliği sürecinde destek olunacağı yazılı hale getirilmiş olması sevindiricidir. Gözlemci statüsündeki Azerbaycan, İran, Türkmenistan ve Özbekistan'ın 2020 yılı itibariyle ECO Bölgesi toplam mal ve hizmet ihracatı ile ithalatı içindeki toplam payının yaklaşık %32 olduğu dikkate alındığında, sözü edilen devletlerin WTO üyeliğinin gerçekleşmesi halinde ECO Bölgesi'nin sahip olduğu uluslararası ticaret potansiyelini gerçekleştirmesinin önünün açılacağı söylenebilir.

- ❖ Türkiye ile Afganistan arasındaki gerek siyasi gerek ekonomik ve ticari ilişkiler kadim bir dostluğa, tarihi ve kültürel bağlara dayanmaktadır. Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren bir

diğerinin varlığını hukuken tanımış bulunan Türkiye ile Afganistan arasındaki ilişkiler, geçmişte olduğu gibi bugün de dostane boyutta ilerlemektedir. Türkiye, Afganistan'ın güvenlik ve kalkınma çabaları ile kurumsal kapasite geliştirme girişimlerini her daim desteklemiştir. Türkiye'nin Afganistan politikası dört prensip üzerine yapılandırılmıştır. Bunlar sırasıyla; *“Afganistan'ın birlik ve bütünlüğünün korunması, güvenlik ve istikrarının sağlanması, ülkede halk desteğini ve katılımı ön planda tutan geniş tabanlı siyasi yapının güçlenmesi ve Afganistan'ın terörden ve aşırı akımlardan arındırılarak, halkın huzur ve refaha kavuşturulmasıdır”*⁷⁸. Bu prensipler çerçevesinde, Türkiye gerek ikili düzeyde gerekse Birleşmiş Milletler (United Nations – UN) ve Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü'nün (North Atlantic Treaty Organization – NATO) girişimlerine destek olmak suretiyle Afganistan'ın yanında yer almıştır.

- ❖ 2001 yılında Taliban Yönetimi'nin devrilmesi ile birlikte, Türkiye Afganistan'ın yeniden inşası ve istikrara kavuşması bağlamında aktif bir rol oynamış; NATO önderliğindeki Uluslararası Güvenlik Yardım Gücü (International Security Assistance Force – ISAF) ve Birleşmiş Milletler Afganistan Yardım Misyonu (United Nations Assistance Mission in Afghanistan – UNAMA) dahil olmak üzere Afganistan'daki çeşitli uluslararası barış misyonlarına katkıda bulunmuştur. İstikrarlı bir Afganistan'ın bölgede kalıcı bir barış, güvenlik ve refah alanının yaratılması için elzem olduğu düşüncesinden hareketle, Türkiye Afganistan'a önemli miktarlarda mali yardım sağlamanın yanı sıra, tıbbi yardımlarda bulunmakta, eğitim desteği vermekte ve altyapı yatırımlarını üstlenmektedir.
- ❖ Son dönemde, ABD birliklerinin Afganistan'dan geri çekilmesi ve Taliban'ın tekrar yönetimi ele geçirmesi yeni bir süreç başlatmıştır. Türkiye'nin Kabil Havalimanı'nda güvenlik sağlama önerisi Taliban'ın direnişiyle karşılaşmıştır. Bununla birlikte, Türkiye Afganistan'a diplomatik, ekonomik ve insani yardım sağlamaya devam etmek suretiyle, bölgede barış ve istikrarı desteklemek için uluslararası ortaklarıyla yakın işbirliği içinde çalışmaktadır. Bunun yanı sıra, taraflar arasındaki ticaretin ve yatırımların artırılması amacıyla Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK), Karma Ekonomik Komisyon (KEK) ve Afganistan Bölgesel Ekonomik İşbirliği Konferansı (Regional Economic Cooperation Conference on Afghanistan – RECCA) gibi mekanizmalar işletilmektedir.
- ❖ 2019 yılı itibariyle Afganistan'ın toplam ihracatı 2 milyar 312 milyon 444 bin ABD\$'dır. Türkiye Afganistan'dan 12 milyon 980 bin ABD\$ tutarında ithalat yapmış olup, Afganistan'ın toplam ihracatı içerisinde Türkiye'nin payı %0,95 olarak gerçekleşmiştir. Öte

⁷⁸ https://www.mfa.gov.tr/turkiye-afghanistan_siyasi-iliskileri.tr.mfa (erişim tarihi: 09.02.2023)

yandan, aynı yıl itibariyle Afganistan'ın toplam ithalatı 7 milyar 37 milyon 757 bin ABD\$ olarak kayıtlara geçmiştir. Türkiye Afganistan'a 148 milyon 685 bin ABD\$ tutarında ihracat yapmış olup, Afganistan'ın toplam ithalatı içerisinde Türkiye'nin payı %2,1 olarak gerçekleşmiştir.

- ❖ Afganistan diğer ülkelerden buğday unu, çimento, petrol, elektrik, şeker, dizel, likit gaz, keten kumaşı, bitkisel yağlar ve araba lastiği ithal etmektedir. Buna karşın; diğer ülkelere bitkisel özsu ve hülusalaları, yaş üzüm, kuru incir, kömür, safran, çam kozalağı, elma, kabuklu fıstıklar, kabuklu bademler ve pamuk ihraç etmektedir.
- ❖ Türkiye Afganistan'dan kuru üzüm, diğer tohumlar, büyükbaş hayvan derisi, kabuklu badem, el dokuma halı, diğer medikal bitkiler, hayvan bağırsağı, yeşil kimyon kabuklu ceviz ve safran ithal etmektedir. Buna karşın; Afganistan'a ay çiçek yağı, bebek bezi, av tüfeği, çelik depolama tankları, hava taşıtları parçaları, menteşe, mısır yağı, ilaçlar, elektrik teçhizatı ve bayan kıyafeti ihraç etmektedir.
- ❖ Siyasi çalkantılar, iç çatışmalar ve güvenlik kaygıları doğrudan yabancı yatırımların Afganistan'a yönelmesi önündeki başlıca güçlüğü oluşturmaktadır. ECO Bölgesi'ne yönelen doğrudan yabancı yatırımların sadece %0,2'sini Afganistan kendisine çekebilmektedir. Afganistan'a yönelen doğrudan yabancı yatırımlar içerisinde en büyük pay Türklere aittir. Türk yatırımcılar, 2001 yılından itibaren yatırımlarını Afganistan'da yoğunlaştırmaya başlamıştır. Afganistan ile Türkiye arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması 10 Haziran 2004 tarihinde imzalanmış ve 19 Temmuz 2005 tarihinde yürürlüğe girmiş; Türk şirketleri için görece elverişli koşullar oluşmaya başlamıştır.
- ❖ Afganistan'da toplam 76 Türk sermayeli firma faaliyet göstermekte olup, bunların büyük bir bölümü (%90) inşaat ve müteahhitlik sektörlerinde faaliyette bulunmaktadır. Sözü edilen firmalar 2003-2018 yılları arasında toplam 701 projeye imza atmıştır. Hayata geçirilen projelerin toplam değeri yaklaşık 6,6 milyar ABD\$'dır. İnşaat ve müteahhitlik sektörlerinin yanı sıra Afganistan'da sağlık, lojistik, danışmanlık gibi hizmet sektörleri ile enerji ve madencilik sektörlerinde de Türk sermayeli firmalar faaliyet göstermektedir.
- ❖ Ekonomisi tamamen uluslararası yardımlara ve yabancı yatırımlara bağımlı olan Afganistan, 2000'lerden bu yana başta Türk girişimciler olmak üzere doğrudan yabancı yatırımları çekmek için büyük çaba sarf etmiştir. Ancak, ülkede güven ortamının yaratılamamış olması, siyasi istikrarsızlıklar, aşırı bürokrasi ve yolsuzluk, radikal İslamcı grupların yükselişi, terör ve şiddet eylemleri, uyuşturucu ticareti ve kara para aklama, her alanda yetersiz altyapı, bankacılık sisteminin gelişmemiş olması, uluslararası norm ve

standartlara uyumun sağlanmamış olması, niteliksiz işgücü, ciddi boyutlara varan yoksulluk yatırımcıları caydırıcı etkilerde bulunmaktadır.

- ❖ Türkiye geçmişten gelen bağları dolayısıyla, Afganistan'ın gerek emniyet ve güvenliğinin sağlanmasında gerekse beşeri, sektörel, kurumsal boyutlarıyla ülke ekonomisinin bir bütün olarak kalkınmasında önemli destekler sağlamıştır. Ancak, 2021 yılında, Taliban'ın Afganistan'da yönetimi tekrar ele geçirmesi ve Afganistan İslam Cumhuriyeti'nin işleyişine fiilen son vermesiyle birlikte, Türkiye - Afganistan ilişkileri bazı sınamalardan geçmektedir. Ne var ki, Türkiye ile Afganistan arasındaki ilişkilerin her boyutu ile sıcak tutulması her iki tarafın da menfaatinedir. İki ülkenin gerek ECO ve benzer örgütsel yapılar içerisinde gerekse ikili boyutta karşılıklı ve dengeli bir şekilde işbirliği geliştirmeleri her iki tarafın da halklarının yaşam standartlarının yükselmesi ve ekonomik gelişmenin sağlanması bakımından önemlidir.
- ❖ Türkiye, geçmişte olduğu gibi bugün de Afganistan halklarının emniyet ve güvenliğinin sağlanmasına yönelik eğitim ve kapasite geliştirme faaliyetlerine devam edebilir; Afganistan'a sağladığı insani yardım ve kalkınma yardımlarını sürdürebilir. Geçmişten gelen bağları daha da kuvvetlendirmek için Türkçe öğrenimi teşvik edebilir; Türk kültürü ve tarihi hakkında eğitim olanakları sunarak karşılıklı kültürel etkileşimi artırabilir. Afgan öğrencilere burs imkanları sunmak, Afganistan'daki okulların yenilenmesine yardımcı olmak, öğretmen değişim programlarını devreye almak suretiyle Afganistan'ın eğitim altyapısının gelişmesine katkı sağlayabilir. Bilgi birikimini aktarmak ve kaynak tahsis etmek suretiyle stratejik sektörlerde yatırımlarına devam edebilir. Taliban Yönetimi'ne rağmen, Türkiye ile Afganistan ortaklık geliştirip birlikte hareket ederek mevcut bağları güçlendirip bölgesel düzeyde barışın, istikrarın ve kalkınmanın sağlanmasına katkıda bulunabilirler.

Sonuç olarak denilebilir ki; Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın (ECO) kuruluşunu sağlayan İzmir Antlaşması ile ECO Bölgesi'nde ilk etapta tüm malları kapsayan bir serbest ticaret sahası yaratılması arzu edilmiştir ancak Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Ticaret Anlaşması'ndan (ECOTA) beklenen kazanımlar tüm üye devletlerin menfaatine olacak şekilde sağlanamamıştır. İzmir Antlaşması'nın tanımladığı amaçlar doğrultusunda, ECO'ya üye devletler bölge içi, bölge dışı ve transit ticaretin kolaylaştırılması, gümrüklerde idari işbirliğinin sağlanması, malların yanı sıra kişilerin ve yolcuların seyahatlerinin kolaylaştırılması, yatırımların korunması ve teşvik edilmesi amacıyla bir dizi ikincil düzenleme hazırlayarak imzaya açmışlardır. Ancak, başta ECOTA olmak üzere, birçok ikincil düzenlemeye ya tüm üye

devletler imza koymadığı ya da imzacı devletlerin tamamı ratifikasyonu sağlamadığı için işlerlik kazandıramamıştır. Hiç kuşkusuz, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı 2025 Vizyonu ve Eylem Planı; piyasalarda serbestleşmenin sağlanması, ticaret engellerinin kademeli olarak kaldırılması, uluslararası ticaret hacminin artırılması, doğrudan yabancı yatırımların çekilmesi yoluyla ekonomik kalkınmanın sağlanması bakımından önemli bir dönemeçtir. 2025 Vizyonu’nda; 2003 yılında sadece beş üye devlet tarafından imzalanan ve sadece üç devlet tarafından ratifikasyonu tamamlanan ECOTA’nın 2025 yılı sonuna kadar tüm üye devletleri kapsayacak şekilde genişletilmesinin yazılı hale getirilmesi önemli bir gelişmedir. Ayrıca, tercihli ticaret anlaşması görünümündeki ECOTA’nın serbest ticaret anlaşmasına dönüştürülmesinin üye devletlerce kabul edilmiş olması da kayda değer bir gelişmedir.

ECO 2025 Vizyonu ve Eylem Planı ile de prensip kararına bağlandığı üzere;

- ECOTA işlevsel hale getirilerek tüm üye devletleri kapsayacak şekilde genişletilmelidir.
- ECOTA’nın kapsamı serbest ticaret anlaşmasına dönüştürülmeli; ilerleyen süreçte daha kapsamlı ekonomik entegrasyon türleri serbest ticaret anlaşmasının alternatifleri olarak değerlendirmeye alınmalıdır.
- WTO üyelik müzakereleri devam eden ECO üyesi devletlere bu süreçte destek olunmalıdır.
- Bölge içi ve bölge dışı ticareti kolaylaştırması beklenen “Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Gümrükler Konusunda Karşılıklı İdari Yardım Anlaşması”, “Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Ortak Tanıtım Faaliyetleri Anlaşması”, “Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Ticareti Kolaylaştırma Anlaşması”, “Vergilendirme Hususunda Bölgesel İşbirliği Anlaşması” gibi anlaşmalara; “İşadamları için ECO Vize Bandrol Mekanizması” gibi uygulamalara ve “ECO Reasürans Şirketi”, “ECO Yatırım Bankası” gibi kurumlara işlerlik kazandırılmalıdır.
- ECO’ya üye devletlerin ticaret/yatırım destek ofislerinin kapasiteleri arttırılmalıdır.
- Bölgesel ticaretin artırılması için kapsamlı bir ticaret finansman programı uygulamaya koyulmalıdır.
- Bölgesel ticaret fuarları düzenlenmelidir.

Hiç kuşkusuz, Türkiye’nin Afganistan’a sağladığı mali yardımlar, sunduğu kurumsal kapasite geliştirme eğitimleri ve danışmanlık hizmetleri, stratejik sektörlere yaptığı yatırımlar ECO’ya üye devletler arasındaki gelişmişlik farklarının giderilmesinde önemli bir destek sağlamaktadır. ECO Bölgesi’nin bir bütün olarak kalkınması sürecinde Türkiye ile Afganistan arasındaki ilişkilerin her açıdan sıcak tutulması her iki tarafın da menfaatinedir. Türkiye ile

Afganistan'ın gerek ECO ve benzeri örgütsel yapılar içerisinde gerekse ikili boyutta karşılıklı ve dengeli bir biçimde işbirliğini sürdürmeleri iki ülke halklarının refah seviyesinin ve yaşam standartlarının yükseltilmesi ve sosyo-ekonomik gelişmenin sağlanması bakımından önemlidir. Bu bağlamda, Türkiye geçmişte olduğu gibi bugün de Afganistan'ın gerek emniyet ve güvenliğinin sağlanmasına gerekse beşeri, sektörel, kurumsal boyutlarıyla ülke ekonomisinin bir bütün olarak kalkınmasına destek vermeye devam etmelidir. Bölgede barış, istikrar ve güvenliğin sağlanmasının paylaşılan bir refah alanının yaratılmasının önkoşulu olduğu unutulmamalıdır.

KAYNAKÇA

Ansiklopedi, Kitap, Kitap Bölümü, Makale ve Tebliğler

- Balkır, C. (2010). *Uluslararası Ekonomik Bütünleşme: Kuram, Politika ve Uygulama, AB ve Dünya Örnekleri*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları No: 310, Ekonomi Serisi No: 13, İstanbul.
- Caron, J.M. (2009). Cultural Histories of Pashtun Nationalism, Public Participation, and Social Inequality in Monarchic Afghanistan 1905-1960. University of Pennsylvania.
- Chmiliar, L. (2010). “Case Selection”. In A.J. Mills, G. Durepos, E. Wiebe (Eds.), *Encyclopedia of Case Study Research*, (Volume I, pp. 582-583). Thousand Oaks, Sage, CA.
- Economic Cooperation Organization, (2017). ECO Vision 2025 and Implementation Framework, Tahrán.
- Çolakoğlu, S.; Yeğın, M. (2014). The Future of Afghanistan and Turkey’s Contribution. International Strategic Research Organization (ISTO).
- Ertürk, E. (1998). *İktisadi Birleşmeler Teorisi ve Türkiye’nin İçinde Bulunduğu İktisadi Birleşme Hareketleri (WTO-GATT, AB, ECO, KEİB, İCO, TİFTA, D-8)*. Alfa Yayınları, No: 410, İstanbul.
- Federal Research Division, Library of Congress (2001). Afghanistan a Country Study. Claitor’s Publishing Division, Baton Rouge.
- Grousset, R. (1970). The Empire of the Steppes: A History of Central Asia. Rutgers University Press, New Brunswick, New Jersey.
- Habibi, N. (2015). Afganistan’ın Sosyo-Ekonomik Gelişimi ve Türkiye İle İlişkileri. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Trabzon.
- Karagöl, M. (2011). *Uluslararası İktisadi Örgütler ve Azgelişmiş Ülkeler*. Nobel Yayıncılık, No: 208, Ankara.
- Karluk, R. (2007). *Küreselleşen Dünyada Uluslararası Kuruluşlar*. Beta Basım, No: 1745. İstanbul.

- Kaya, K. (2013). Turkey's Role in Afghanistan and Afghan Stabilization. Foreign Military Studies Office, Washington D.C.
- Kızıltan, A.; Sandalcılar, A. R. (2011). "Türkiye'nin Dış Ticaretinde Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın (ECO) Yeri ve Önemi", T. C. Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı, *Avrasya Etüdleri*, 38(2011)1, 99-122.
- Karaca, Ö. (2020). Tarihin İz Dokunduğu Güzergâh: İpek Yolu. MSN Yayıncılık Genel Yayın Yönetmeni, İstanbul.
- Murtazashvili, J. (2022). *The Collapse of Afghanistan*. Johns Hopkins University Press, Baltimore.
- Özgöker, U. (2011). *Uluslararası Siyasi, Askeri ve Ekonomik Örgütler*. Der Yayınları, No: 393, İstanbul.
- Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (1999). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 10. Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara.
- Mehter Aykın, S. (teksir halinde). IKT463 - Avrupa Birliği'nin Ekonomi Politikası, basılmamış ders notları.
- Mehter Aykın, S. (2023-teksir halinde). "Yükseköğretimde Hedef Odaklı Uluslararasılaşma: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na Üye Devletler Özelinde bir Analiz", *Uluslararası Kalite Güvencesi ve Akreditasyon Konferansı*, (kabul almış tebliğ), Ankara.
- Obayd, N. (2017). 11 Eylül Saldırısı Sonrası Afganistan'daki ekonomik Kalkınma Dönüşümü. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Ankara.
- Nawabi, S. (2019). Türkiye'nin Afganistan'a Dış Yardımları. Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Kırşehir.

Raporlar ve İstatistikler

- Adnan, M. (2017). "ECO Vision 2025: An Overview, September 2017", *ECO Secretariat Staff Papers*. Erişim Tarihi: 02.02.2023.

http://www.eco.int/parameters/eco/modules/cdk/upload/content/general_content/3624/150814561891935csfdk3kfgkbqp3np70hjp595.pdf

Dış Ekonomik İlişkiler Konseyi – DEİK (2012). Afganistan Ülke Bülteni 2012. Erişim Tarihi: 30.03.2023.

<https://www.deik.org.tr/uploads/afganistan-ulke-bulteni.pdf>

Economic Cooperation Organization (2019). Non-Paper on Benefits of ECO Trade Agreement (ECOTA) for the Islamic Republic of Iran, (17 September 2019). Erişim Tarihi: 29.01.2023.

<https://eco.int/parameters/eco/modules/cdk/upload/content/elib/55/1571218556225capppsqv4hp9cqct6nvq0tcd20.pdf>

ORSAM (2012). Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'nın (EİT) Geleceği: EİT Dinamizm, Görünürlük ve Verimlilik Kazandığında Parlak Bir Geleceğe Sahip Olacaktır. ORSAM Rapor No: 108, Ankara. Erişim Tarihi: 5.05.2023

https://www.orsam.org.tr/d_hbanaliz/Analiz_108_tr.pdf

T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği (2017). Afganistan Ülke Raporu. Erişim Tarihi: 24.04.2023.

<https://www.kutso.org.tr/wp-content/uploads/2017/06/Afganistan.pdf>

T.C. Kabil Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği (2020). Afganistan Ülke Raporu 2020. Erişim Tarihi: 21.02.2023.

<https://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:eILiwZikKqcJ:https://ticaret.gov.tr/data/600ea58513b8767a84ae559b/1Afganistan%2520%25C3%259Clike%2520Raporu.doc&cd=1&hl=tr&ct=clnk&gl=tr>

T.C. Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü. (2022). Afganistan Pazar Bilgileri 2022, Ankara. Erişim Tarihi: 08.05.2023.

<https://ticaret.gov.tr/data/5ee87d7713b87603d40acbd2/Afganistan%20Pazar%20Bilgileri-2022.pdf>

Düzenlemeler

Treaty of İzmir (14 September 1996). Erişim Tarihi: 05.02.2023.

https://www.eco.int/parameters/eco/modules/cdk/upload/content/general_content/3512/1499586597300jk8s96cm6jnohhj2556coont44.pdf

T.B.M.M. *İzmir Antlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğu Hakkında Kanun Tasarısı*.

Erişim Tarihi: 05.02.2023.

<https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem21/yil01/ss11m.htm>

Framework Agreement on ECO Trade Cooperation. Erişim Tarihi: 29.01.2023.

https://www.eco.int/parameters/eco/modules/cdk/upload/content/general_content/3768/15222209018731evsfmembqsii7v8bs8p0jdv37.pdf

ECO Trade Agreement (ECOTA). Erişim Tarihi: 29.01.2023.

https://eco.int/parameters/eco/modules/cdk/upload/content/general_content/3768/1522207936771evsfmembqsii7v8bs8p0jdv37.pdf

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Ticaret Anlaşması, Resmi Gazete: 24 Mayıs 2007 Perşembe / 26531, Karar Sayısı: 2007/12086. Erişim Tarihi: 29.01.2023.

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2007/05/20070524-1.htm>

ECO Transit Transport Framework Agreement. Erişim Tarihi: 30.01.2023.

https://eco.int/general_content/86740-Agreements.html?t=General-content

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Transit Taşıma Çerçeve Anlaşması, Resmi Gazete: 17 Mayıs 2008 / 26879, Karar Sayısı: 2008/13510

Agreement on Promotion and Protection of Investment Among ECO Member States. Erişim Tarihi: 08.02.2023.

https://www.eco.int/parameters/eco/modules/cdk/upload/content/general_content/3768/15222207576841evsfmembqsii7v8bs8p0jdv37.pdf

Protocol on Amendment to Article 9(7) of the Agreement on Promotion and Protection of Investment Among ECO Member States. Erişim Tarihi: 08.02.2023.

https://www.eco.int/parameters/eco/modules/cdk/upload/content/general_content/3768/15222207752541evsfmembqsii7v8bs8p0jdv37.pdf

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Üye Devletleri Arasında Yatırımların Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma ile Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Üye Devletleri Arasında Yatırımların Teşviki ve Korunmasına İlişkin Anlaşma'nın 9/7. Maddesinin Değiştirilmesine İlişkin Protokolün Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun, Resmi Gazete: 11 Mart 2021 / 31420, Kanun No: 25 Şubat 2021 / 7291. Erişim Tarihi: 08.02.2023.

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/03/20210311-10.htm>

Agreement on the Establishment and Operation of the Economic Cooperation Organization (ECO) Smuggling and Customs Offences Data Bank. Erişim Tarihi: 08.02.2023.

https://www.eco.int/parameters/eco/modules/cdk/upload/content/general_content/3768/15222208497791evsfmembqsi7v8bs8p0jdv37.pdf

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) Kaçakçılık ve Gümrük Suçları Veri Bankasının Kurulması ve İşletilmesine Dair Anlaşma, Resmi Gazete: 27 Haziran 2009 / 27271, Karar Sayısı: 2009 / 15065. Erişim Tarihi: 08.02.2023.

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/06/20090627-6.htm>

Memorandum of Understanding between Economic Cooperation Organization and the World Customs Organization – WCO. Erişim Tarihi: 08.02.2023.

https://www.eco.int/parameters/eco/modules/cdk/upload/content/general_content/3768/1533634550401p9ukg7nus596n1tmqb2cq64sd6.pdf

Agreement on Simplification of Visa Procedures for the Businessmen of the Member States of Economic Cooperation Organization. Erişim Tarihi: 08.02.2023.

https://www.eco.int/parameters/eco/modules/cdk/upload/content/general_content/3768/15222208245141evsfmembqsi7v8bs8p0jdv37.pdf

Additional Protocol of the Agreement on Simplification of Visa Procedures for Businessmen and Transit Drivers of ECO Member States. Erişim Tarihi: 08.02.2023.

https://www.eco.int/parameters/eco/modules/cdk/upload/content/general_content/3768/15222208351101evsfmembqsi7v8bs8p0jdv37.pdf

Articles of Agreement of the Economic Cooperation Organization Reinsurance Company. Erişim Tarihi: 08.02.2023.

https://www.eco.int/parameters/eco/modules/cdk/upload/content/general_content/3768/15222208629221evsfmembqsi7v8bs8p0jdv37.pdf

Articles of Agreement of the ECO Trade and Development Bank. Erişim Tarihi: 08.02.2023.

https://www.eco.int/parameters/eco/modules/cdk/upload/content/general_content/3768/15222208905621evsfmembqsi7v8bs8p0jdv37.pdf

Memorandum of Understanding between Economic Cooperation Organization and United Nations Industrial Development Organization – UNIDO. Erişim Tarihi: 08.02.2023.

https://www.eco.int/parameters/eco/modules/cdk/upload/content/general_content/3768/1533634507327p9ukg7nus596n1tmqb2cq64sd6.pdf

Başbakanlık Genelgesi, KEK Eşbaşkanlıkları, Genelge No: 2006/4, Resmi Gazete: 23 Ağustos 2006 / 26268. Erişim Tarihi: 22.02.2023.

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/08/20060823-5.htm>

İnternet Kaynakları

Afganistan Büyükelçiliği, Afganistan Hakkında Genel Bilgi. Erişim Tarihi: 09.02.2023.

<https://afghanembassy.org.tr/tr/contact/info/afghanistannn>

Ahmet Gençtürk “A history of fraternal Turkish-Afghan relations”. Erişim Tarihi: 06.03.2023.

<https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/a-history-of-fraternal-turkish-afghan-relations/2342587>

Ali Nimani “Afganistan ve Türkiye İlişkileri”. Erişim tarihi: 15.03.2023.

https://www.academia.edu/9581895/Afganistan_ve_Turkiye_Ilişkileri

AP News, “Taliban sweep into Afghan capital after government collapses”. Erişim Tarihi: 03.04.2023.

<https://apnews.com/article/afghanistan-taliban-kabul-bagram-e1ed33fe0c665ee67ba132c51b8e32a5>

Cambridge Dictionary, “Cooperation”. Erişim Tarihi: 04.02.2023.

<https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/cooperation>

Cambridge Dictionary, “Integration”. Erişim Tarihi: 04.02.2023.

<https://dictionary.cambridge.org/tr/s%C3%B6zl%C3%BCk/ingilizce/integration>

Compendium of ECO Statistical Tables: Demography and Socio-economic Indicators, Erişim Tarihi: 27.10.2022.

https://www.eco.int/general_content/88751-Compendium.html?t=General-content

Compendium of ECO Statistical Tables: Population, Erişim Tarihi: 27.10.2022.

https://www.eco.int/general_content/88751-Compendium.html?t=General-content

Compendium of ECO Statistical Tables: Unemployment Rate, Erişim Tarihi: 27.10.2022.

https://www.eco.int/general_content/88751-Compendium.html?t=General-content

Compendium of ECO Statistical Tables: GDP (current prices), Erişim Tarihi: 27.10.2022.

https://www.eco.int/general_content/88751-Compendium.html?t=General-content

Compendium of ECO Statistical Tables: GDP Growth (in percent), Erişim Tarihi: 27.10.2022.

https://www.eco.int/general_content/88751-Compendium.html?t=General-content

Compendium of ECO Statistical Tables: GDP per Capita (current prices), Erişim Tarihi: 27.10.2022.

https://www.eco.int/general_content/88751-Compendium.html?t=General-content

Compendium of ECO Statistical Tables: By-sector GDP Structure (% of total), Erişim Tarihi: 27.10.2022.

https://www.eco.int/general_content/88751-Compendium.html?t=General-content

Compendium of ECO Statistical Tables: Consumer Prices Index (annual average rate in percent), Erişim Tarihi: 27.10.2022.

https://www.eco.int/general_content/88751-Compendium.html?t=General-content

Compendium of ECO Statistical Tables: Exports/Imports (thousand US\$), Erişim Tarihi: 07.02.2023.

https://www.eco.int/general_content/88751-Compendium.html?t=General-content

Compendium of ECO Statistical Tables: Share of exports and imports (% total) in 2000 vs. 2015, Erişim Tarihi: 07.02.2023.

https://www.eco.int/general_content/88751-Compendium.html?t=General-content

Compendium of ECO Statistical Tables: Foreign Direct Investments (million US\$), Erişim Tarihi: 07.02.2023.

https://www.eco.int/general_content/88751-Compendium.html?t=General-content

Cüneyt Akalın, “Dünden Bugüne Türkiye-Afganistan İlişkileri”. Erişim tarihi: 15.03.2023.

https://www.academia.edu/82734329/Dünden_Bugüne_Türkiye_Afganistan_İlişkileri

Daily Sabah “Turkey continues talks with US, other countries on Kabul airport”. Erişim Tarihi: 07.03.2023.

<https://www.dailysabah.com/politics/diplomacy/turkey-continues-talks-with-us-other-countries-on-kabul-airport>

Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Türkiye-Afganistan İş Konseyi. Erişim Tarihi: 22.02.2023.

<https://www.deik.org.tr/turkiye-avrasya-is-konseyleri-turkiye-afganistan-is-konseyi>

Economic Cooperation Organization, “Council of Ministers (COM)”. Erişim Tarihi: 22.10.2022.

https://www.eco.int/general_content/86087-Council-of-Ministers-COM.html?t=General-content

Economic Cooperation Organization, “Council of Permanent Representatives (CPR)”. Erişim Tarihi: 22.10.2022.

https://www.eco.int/general_content/85364-Council-of-Permanent-Representatives-CPR.html?t=General-content

Economic Cooperation Organization, “Regional Planning Council (RPC)”. Erişim Tarihi: 22.10.2022.

https://www.eco.int/general_content/85363-Regional-Planning-Council-RPC.html?t=General-content

Economic Cooperation Organization, “Secretary General”. Erişim Tarihi: 22.10.2022.

https://www.eco.int/general_content/85367-Secretary-General.html?t=General-content

Economic Cooperation Organization, “Deputies Secretary General”. Erişim Tarihi: 22.10.2022.

https://www.eco.int/general_content/87734-Deputies-Secretary-General.html?t=General-content

Economic Cooperation Organization, “Directorates and Sections”. Erişim Tarihi: 22.10.2022.

https://www.eco.int/general_content/85368-Directorates-and-Sections.html?t=General-content

Economic Cooperation Organization, “ECO Organs”. Erişim Tarihi: 22.10.2022.

https://www.eco.int/general_content/85065-ECO-Organs.html?t=General-content

Economic Cooperation Organization, “Sectoral Ministerial Meetings and Other Meetings”.

Erişim Tarihi: 30.10.2022.

https://www.eco.int/general_content/85385-Sectoral-ministerial-meetings-and-other-meetings.html?t=General-content

Economic Cooperation Organization, “ ECO Subsidiary and Affiliated Bodies”. Erişim Tarihi: 22.10.2022.

https://eco.int/general_content/85066-ECO-subsidiary-and-affiliated-bodies.html?t=General-content

Economic Cooperation Organization, “ECO Smuggling and Customs Offences Data Bank Meeting held in Ankara”. Erişim Tarihi: 30.01.2023.

<https://www.eco.int/news/86824-ECO-Smuggling-and-Customs-Offences-Data-Bank-Meeting-held-in-Ankara.html?t=News>

Economic Cooperation Organization, “Summit”. Erişim Tarihi: 30.10.2022.

https://www.eco.int/general_content/85366-Summit.html?t=General-content

Economic Cooperation Organization, “Islamic Republic of Afghanistan”. Erişim Tarihi: 16.02.2023.

https://eco.int/general_content/86057-Summary-Statistics.html?t=General-content

Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, “İşimiz, Ticari Diplomasi”. Erişim Tarihi: 06.04.2023.

<https://www.deik.org.tr/basin-aciklamalari-afganistan-dan-turk-is-dunyasina-yatirim-ve-is-birligicagrisi>

İslam Cumhuriyeti Haber Ajansı, “Afganistan, Mesnevi’yi Türkiye ve Afganistan ortak kültür mirası olarak kaydedilmesine hazır”. Erişim Tarihi: 11.04.2023.

<https://tr.irna.ir/news/3104384/>

Meltem Türker, “Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Ticaret Anlaşması (Economic Cooperation Organization Trade Agreement – ECOTA) ve Son Gelişmeler”. Erişim Tarihi: 29.01.2023.

<https://www.mfa.gov.tr/ekonomik-isbirligi-teskilati-ticaret-anlasmasi-economic-cooperation-organization-trade-agreement-ecota-ve-son-gelismeler-tr.mfa>

PBS News Hour, “A Historical Timeline of Afghanistan”. Erişim Tarihi: 17.02.2023.

<https://www.pbs.org/newshour/politics/asia-jan-june11-timeline-afghanistan>

Rahimullah Farzam, “Türkiye’nin muhtemel Afganistan misyonu: Fırsatlar ve zorluklar”.
Erişim Tarihi: 06.04.2023.

<https://www.aa.com.tr/tr/analiz/turkiyenin-muhtemel-afganistan-misyonu-firsatlar-ve-zorluklar/2290957>

T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Afganistan’ın Ekonomisi”. Erişim Tarihi: 28.03.2023.

<https://www.mfa.gov.tr/afganistan-ekonomisi.tr.mfa>

T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Afganistan’ın Yeniden İmarına Yönelik Uluslararası Girişimler ve Türkiye”. Erişim Tarihi: 15.03.2023.

https://www.mfa.gov.tr/afganistan_in-yeniden-imarina-yonelik-uluslararasi-girisimler-ve-turkiye.tr.mfa

T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Afganistan’ın Siyasi Görünümü”. Erişim Tarihi: 09.02.2023.

<https://www.mfa.gov.tr/afganistan-siyasi-gorunumu.tr.mfa>

T.C. Dışişleri Bakanlığı, Türkiye-Afganistan Siyasi İlişkileri. Erişim Tarihi: 09.02.2023.

https://www.mfa.gov.tr/turkiye-afganistan_siyasi-iliskileri.tr.mfa

T.C. Ticaret Bakanlığı, “İki Ülke Arasında Arasında Ticaretin Altyapısını Oluşturan Anlaşma ve Protokoller”. Erişim Tarihi: 27.03.2023.

<https://ticaret.gov.tr/yurtdisi-teskilati/guney-asya/afganistan/ikili-anlasmalar/iki-ulke-arasinda-arasinda-ticaretin-altyapisini-olusturan-anlasma-ve-protokoller>

Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi – TASAM, “Afganistan’da Güvenlik Ve İstikrar Sorunu”. Erişim Tarihi: 04.04.2023.

https://tasam.org/tr-TR/Icerik/346/afganistanda_guvenlik_ve_istikrar_sorunu

Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti “Türkiye-Afganistan İkinci Dönem Karama Ekonomik Komsiyonu Toplantısı Mutabakat Zaptı”. Erişim Tarihi: 28.03.2023.

<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/09/20180922-4.pdf>

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, “Afganistan”. Erişim Tarihi: 12.02.2023.

<https://islamansiklopedisi.org.tr/afganistan>

United Nations, “UN development agency co-sponsors meeting on Afghanistan’s recovery”.

Erişim Tarihi: 16.03.2023.

<https://news.un.org/en/story/2001/11/21462>

World Bank, “Afghanistan: District Dashboard”. Erişim Tarihi: 30.04.2023.

<https://www.worldbank.org/en/data/interactive/2019/08/01/afghanistan-district-level-visualization>

World Trade Organization, “Members and Observers of the WTO”. Erişim Tarihi: 19.03.2023.

https://www.wto.org/english/thewto_e/countries_e/org6_map_e.htm

Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi “Yüksek Lisans Tezleri”. Erişim Tarihi: 23.10.2022

<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Başkanlığı Tez Merkezi, Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri. Erişim Tarihi: 20.10.2022.

<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>

Arapça ve Farsça Kaynaklar

احمدی، دکتر محمد امین (2016)، تسخیر هزاره یاغستان به روایت سراج التواریخ، مرکز حفظ و نشر آثار دکتر محمد امین احمدی، کابل

[Ahmadi, Dr. Mohammad Amin (2016), Siraj al-Tavarikh’in anlatımına göre Hazara Yağistan fethi, Dr. Mohammad Amin Ahmadi’nin eserlerini koruma ve yayınlama merkezi, Kabul.]

صدای آمریکا “نسل کشی هزاره ها را متوقف کنید”

[VOA, “Hazaraların Soykırımı Durdurun”] Erişim Tarihi: 04.03.2023.

<https://www.darivoo.com/a/stop-hazara-genocide-launched-in-over-50-countries-worldwide/6781806.html>

حقانی، عبدالحکیم (۲۰۲۲)، المارت السلامیه و نظامها، مکتب دارالعلوم شرعیه.

[Hakkanı, A. (2022), Al-Amara Al-Islamiya ve Nizamlar, Maktabatu Darululum]

تحقق اکوتا و چشمانداز اکو 2015 : فرصتها و چالشهای اکو. (2009). ولی، گوزه گر کالجی

[Koozegar Kaliji, W. (2009). ECOTA'nın gerçekleşmesi ve 2015 ECO vizyonu: ECO'nun Avantajları ve Dezavantajları]. Erişim Tarihi: 10.11.2022

<http://ensani.ir/file/download/article/20120327162420-4027-253.pdf>

تاریخ مختصر پنج دهه افغانستان. (2014). انتشارات محسن

[İntisharat-i Muhsin, (2014). Elli yıllık Afganistan'ın kısa tarihi]. Erişim Tarihi: 21.02.2023

https://ia801906.us.archive.org/27/items/history-of-afghanistan-past-5-decades-revised-may-2016/History%20of%20Afghanistan_Past_5_decades_Revised_May2016.pdf

افغانستان بازیچه درممانده در بازی های بزرگ و کوچک

[Afganistan'ın bilgilendirme ağı, “Afganistan büyük ve küçük oyunlarda çaresiz bir oyuncak”]. Erişim Tarihi: 25.02.2023.

<http://www.afghanpaper.com/nbody.php?id=163944>

Ek 1: Türkiye’deki Üniversitelerin Çeşitli Enstitüleri Bünyesinde İktisat Anabilim Dalı Lisansüstü Programlarında Afganistan Üzerine Tamamlanan Tezler

Sıra	Yazar	Tez Başlığı	Kurum	Tür	Yıl
1	Abdul Hasib Amanat	Unemployment in Afghanistan, impact of unemployment on economic growth of Afghanistan, causes and socio-economic consequences of unemployment in Afghanistan (2003-2019)	Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekonomi Anabilim Dalı	Yüksek Lisans Tezi	2021
2	Ezatullah Majeedi	Afganistan ekonomisinin genel görünümü ve Afganistan-Türkiye ekonomik ilişkileri	Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı	Yüksek Lisans Tezi	2021
3	Shah Wali Dost	Impact of foreign direct investment on poverty reduction in Afghanistan	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı	Yüksek Lisans Tezi	2020
4	Abdul Sami Rahyab	Afganistan’ın halı ürün ihracatının belirleyicileri: Çekim modeli yaklaşımı	Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı	Yüksek Lisans Tezi	2020
5	Sediqa Sediqa	The effect of culture on female labor force participation in Afghanistan	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı	Yüksek Lisans Tezi	2019
6	Muhammad Amin Sadid	Afganistan ekonomisinin kalkınmasında enerjinin rolü ve önemi	Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı	Yüksek Lisans Tezi	2019
7	Yalda Rashid	Afganistan’ın sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyinin ECO üyesi ülkeler ile karşılaştırmalı analizi	Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı	Yüksek Lisans Tezi	2019
8	Zubair Ghulam Haidar	The effects of foreign aid on economic development in Afghanistan (2001-2015)	İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat (İngilizce) Ana Bilim Dalı	Yüksek Lisans Tezi	2018
9	Alia Sharify Ortaq	Trade and economic relations between Türkiye and Afghanistan in the post-war era: 2001-2013	Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı	Yüksek Lisans Tezi	2017

10	Amir Mohammad Farooqi	Doğrudan yabancı yatırımların ekonomik büyümeye etkisi: Afganistan örneği	Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı	Yüksek Lisans Tezi	2022
11	Ferdows Muqim	Afganistan'ın dış ticaret yapısı ve Türkiye ile dış ticaretinin analizi	Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı	Yüksek Lisans Tezi	2022
12	Ahmad Subat Ahadyar	Afganistan ile İngiliz Doğu Hindistan şirketi arasındaki ticari ilişkiler	Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı	Yüksek Lisans Tezi	2022
13	Nawid Mudaqiq	Afganistan'da enflasyon: Yapısal nedenler ve olası çözümleri	Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı	Yüksek Lisans Tezi	2022
14	Ebru Karabulut	Seçilmiş Güney Asya ülkelerinde (Pakistan, Bangladeş, Afganistan) kadın yoksulluğu ve Türkiye karşılaştırması	Bartın Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı	Yüksek Lisans Tezi	2022
15	Zohra Kargar	Afganistan'da para politikasının gelişimi	Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı	Yüksek Lisans Tezi	2021
16	Abdul Bashir Noori	Afganistan'da geleneksel ve İslami bankacılığın karşılaştırması	Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam İktisadı Anabilim Dalı	Yüksek Lisans Tezi	2021
17	Jan Muhammad Niyazi	Enflasyon-dış ticaret ilişkisi: Afganistan örneği	Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı	Yüksek Lisans Tezi	2021
18	Zubin Khaja Ahmadi	Afganistan'da enerji yoksulluğu	Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı	Yüksek Lisans Tezi	2021
19	Khalilullah Hassani	Impact of military expenditure on economic growth of Afghanistan	Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Bilimler Ana Bilim Dalı, Ekonomi Bilim Dalı	Yüksek Lisans Tezi	2020
20	Husnıl Mubarak Habibi	Yolsuzluğun doğrudan yabancı yatırım-ekonomik büyüme ilişkisine etkisi: Afganistan örneği	Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı	Yüksek Lisans Tezi	2020

21	Mohammad Alim Alizada	Türkiye-Afganistan ekonomik ilişkileri ve sonuçları: Tarihsel bir bakış	Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı	Yüksek Lisans Tezi	2020
22	Muhammad Akbar Farahmand	Dış ticaret ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Afganistan örneği	Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı	Yüksek Lisans Tezi	2019
23	Rahmatullah Rasoly	Afganistan’da kamu harcamalarının kalkınma açısından genel bir değerlendirmesi	Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı	Yüksek Lisans Tezi	2019
24	Shah Jahan Hakimi	Afganistan ekonomisinin dönüşümünde Bir Kuşak Bir Yol Stratejisinin incelemesi	Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı	Yüksek Lisans Tezi	2019
25	Ahmad Jahid Haidari	Afganistan’da yoksulluğun politik ve sosyo-ekonomik nedenleri ve çözüm önerileri	Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı	Yüksek Lisans Tezi	2019
26	Abdul Wasi Samadi	Doğrudan yabancı yatırımların Afganistan ekonomisi üzerindeki rolü	Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı	Yüksek Lisans Tezi	2019
27	Abdul Qader Rasikh	Afganistan’ın elektrik enerjisi sorunları ve çözüm önerileri	Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı	Yüksek Lisans Tezi	2019
28	Abdul Karim Azizi	Afganistan’ın ekonomik kalkınmasının önündeki engeller ve çözüm önerileri	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı	Yüksek Lisans Tezi	2019
29	Khaja Mohammad Zahir Seddiqi	Yeni büyüme teorileri çerçevesinde ekonomik büyüme ve beşeri sermaye ilişkisi: Afganistan uygulaması (1980 – 2015)	İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Politikası Ana Bilim Dalı	Yüksek Lisans Tezi	2018
30	Ahmad Tariq Abdul Razaq	Afganistan’da dolarizasyon sürecinde döviz kuru ve enflasyon ilişkisi	Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı	Yüksek Lisans Tezi	2018
31	Razia Adeli	2000’li yıllarda Afganistan’ın dış ticaret stratejisi	Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı	Yüksek Lisans Tezi	2018

32	Sanaullah Sanjar	Afganistan’da döviz kuru, dış ticaret ve yoksulluk ilişkisi	Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı	Yüksek Lisans Tezi	2018
33	Bakhtiar Ortaq	Afganistan ekonomisinde özel sektörün rolü	Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı	Yüksek Lisans Tezi	2017
34	Sayed Sohail Samim	Afganistan’da yolsuzluğun ekonomik maliyetleri	Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı	Yüksek Lisans Tezi	2017
35	Abdul Wakil	Afganistan ekonomisi ve dış yardımların etkileri	Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı	Yüksek Lisans Tezi	2017
36	Naqibullah Obayd	2001 ABD’nin müdahalesi sonrası Afganistan’daki ekonomik kalkınma dönüşümü	Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ekonomi Ana Bilim Dalı	Yüksek Lisans Tezi	2017
37	Jamila Behzad	2008 küresel finans krizi sonrası Afganistan’da uygulanan para politikalarının dış ticaret üzerine etkileri	İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı	Yüksek Lisans Tezi	2016
38	Muhammad Reza Wasil	Afganistan ekonomisi ve ekonomik entegrasyonlar (ECO) örneği	Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı	Yüksek Lisans Tezi	2015
39	Nisar Ahmad Habibi	Afganistan’ın sosyo-ekonomik gelişimi ve Türkiye ile ilişkileri	Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı	Yüksek Lisans Tezi	2015
40	Ghaibullah Shaiq	Afganistan’ın iktisadi gelişimi ve Türkiye ile olan ekonomik ilişkilerinin değerlendirilmesi	Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Ana Bilim Dalı	Yüksek Lisans Tezi	2014

Kaynak: Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi, <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> Erişim Tarihi: 23.10.2022

**Ek 2: Türkiye’deki Üniversitelerin Çeşitli Enstitülerinin İktisat Anabilim Dalı
Lisansüstü Programlarında Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Üzerine Tamamlanan Tezler**

Sıra	Yazar	Tez Başlığı	Kurum	Tür	Yıl
1	Meryem Doğruyol	Türkiye ile Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Üyesi Ülkeler Arasındaki Endüstri içi Ticaretin Analizi	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı	Yüksek Lisans Tezi	2018
2	Ali Rıza Sandalcılar	Ekonomik İşbirliği Teşkilatı’nın Ticari Analizi – SITC Sınıflandırması ve Çekim Modeli Üzerine bir Uygulama	Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı	Doktora Tezi	2010
3	Yusuf Köroğlu	Türkiye’nin Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) Ülkeleri ile İktisadi Bütünleşmesindeki Engeller ve Çözüm Önerileri	Marmara Üniversitesi, Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı	Yüksek Lisans Tezi	2001
4	Ali Rıza Sandalcılar	Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (CEO) Bölgesinin Sosyo-ekonomik Analizi	Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı	Yüksek Lisans Tezi	1999
5	Sramak Bastan (Dolatyar)	Bölgesel Entegrasyon Kurumu Olarak Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (CEO): Yapısı İşleyişi ve Sorunları	Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı	Yüksek Lisans Tezi	1994

Kaynak: Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi,

<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> Erişim Tarihi: 20.10.2022.

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve Soyadı	Khan Mohammad NOORI
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Daimerdad Lisesi, Samangan, 2012
Lisans Diploması	Balkh Üniversitesi, 2016
Yabancı Dil	Türkçe, İngilizce, Almanca
İŞ DENEYİMİ	
Çalıştığı Kurum	Finans Yöneticisi, Mustafa Hashemi LTD, Kabul/Afghanistan, 2017-2018